

ארץ חמדה

כולל

ידיעת גלילות אה"ק על פי גדולי התיירים

ונלוה להספר

מפת ארץ ישראל

גם תמונת הקולוניא החדשה „ראשון לציון“.

מאת נ. סאקאלאוו.

ווארשא

בדפוס ר' יצחק גאלרמאן נ"י.

שנת תרמ"ה לפ"ק

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 90

ארץ המדה

כולל

ידיעת גלילות אה"ק על פי גדולי התיירים

זכו גם תמצית ספר המסע של השר האנגלי, לאהרענס
אליפֶהאנמ, עם הוספות מיוחדות כתובות על ידו בימים
האחרונים.

ונלוה להספר

מפת ארץ ישראל

גם תמונת הקולוניא החדשה „ראשון לציון“.

מאת נ. סאקאלאוו.

ווארשא

ברפוס ר' יצחק גאלדסאן נ"י.

שנת תרמ"ה לפ"ק

ЭРЕЦЪ ХЕМДО, т. е. Описание Палестины,
составленное Н. Соколовымъ.

ВАРШАВА

Въ Типографіи И. Гольдмана, Муравьевская № 22.

1885.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 22 Августа 1885 года.

מפני קשט סלה ז

כל שלא אמר ארץ חמדה
טובה ורחבה לא יצא (ברכות מ"ח)

לכתיבת הספר הנכחי הערוך היום לפניכם, קוראים
עכברים, התעורר סופר המורים האלה עוד בשנת תרמ"ב.
הימים ימי בכורי רעיון ישוב א"י בארצנו, ואני באתי אז
בברית חליפות מכתבים עם התייר הגדול לאהרן ענב
אליפֿהאנט. אחד הראשונים אשר העביר קול במחנה,
בי און טוב לישראל ולארצו בלתי אם ישוב הענף אל שרשו,
והבן הנדח אל אמו אשר קמטה בלא עת. מי ימלל את הפאר
וההוד אשר שוה התייר הזה על ארצנו הנוה והמעוננה מקדם,
שהיתה לשמה ולשרקה בהתגלגלה תחת שואה! בקראי את
ספרו הגדול והיקר המכונה בשם The Land of Gilead
המני ברוב לקחו וימשכני בקסם אשר על שפתיו, ואדור
גדר להריק את הספר הזה מכלי חול אל כלי קדש, לקרב
את לב ישראל אל הארץ אשר גלו מעליה הגלת שלומים;
אל מעונה אלהי קדם, אשר שמה עוד תערגינה הנפשות
הנהלאות. נדרתי ואקימה, העתקתי את הספר לשפת עבר;
אך בין כה וכה הניאוני כמה ענינים מהוציאו לאור. ענין
ישוב א"י התננף אל מכשולים זחתחתים, זרבים מהעומדים
בראש (כיניהם גם אליפֿהאנט) נסוגו אחור לפי שעה, או
הסתירו מעשיהם בצעף הערפל, ויוהורו את העם: הצנע

לכת והסתר דבר! והתייר אליפּהאנט בקשני לחכות בהדפסת הספר עד שעת הכושר, כי ירא מאד פן יאזר הספר הזה זיקות חשק בלב רבבות ישראל בארצנו לצאת מארץ מגוריהם ולעלות על הרי ציון במקלם ותרמילם. בין כה וכה הטל סער מלחמת העמ בין הסופרים במכתבי העתים. מעבר מזה חובבי ציון הנאמנים, אשר בלי קולי קולות עברו עבודתם לעמם, הוהירו מפני ההתלהבות הנפרזה, ויחוו דע כי רעיון הישוב הוא כשמש המאיר באור זך ובהיר, אך חמו שורף ומכלה, ואם בגדולות ונשגבות נתהלך לא יעלה בידנו אף מעט. — ומעבר מזה בעלי הרמיון והקצוות התנפלו בשצף קצף על בעלי הדעה המיושבת, ויכנום „בוגדים“, „פוסחים על שתי השעפים“, ותהי המלחמה פרועה מאד. Ein Schlachten war's, nicht eine Schlacht zu nennen

ומלבד המהומה בספרות, גדלה המהומה בתליכות הענין הנשגב וכתוצאתו אל הפועל, לא היה חפץ כללי וקשר אמיץ, ולא נודע איזה הדרך ישכון אור. אלה תולדות התסיסה (גאָהרונג) הראשונה.

אכן הרעו לנו בתחלה הסופרים הנמהרים, הבחורים המתפרצים מבית מדרשם, הקנאים הנלהבים ואוהבי המדון והגדופים. אך לא לעולם חוסן הרמיון! התסיסה הראשונה שקמה מעט ואור האמת נבקע מבין הערפל. אלמלי חשוכא לא אשתמודע נהורא, לא ידע אינש טעמא דמתיקא עד דטעים מרורא! הקולוניאציאן בא"י התכוננה באיתן ונחלצה מן המצר, על ידי מי? על ידי ראשי חברת „חברים כל ישראל“, אשר היו לשמצה ולגדופים בפי הקנאים! מפאריז דרך כוכב חדש, ורוב מנינה ורוב בנינה של הקאלאניאציאן בא"י הוא עמוס על שכם יחוד-סגולה, שאין לפרש עילום

שמו. גם בדעת הקהל בארצנו שככה הסערה הראשונה ממבעת הלאומיות המזוופת נפסלה, ומלאכיה נשרפו בנהר דינור, או נתקררו ויהיו כאחד האדם, ותחתיה קמה הלאומיות האמתית; לא ירוץ עוד העם לפלשתניה כמבוהלים ורחופים, לא יבנו עוד עליות על רקמת תהו, ולא יכרכרו על קורי עכביש, אך הפועלים יפעלו בשובה ונחת; ואם אמנם לע"ע פעולת כל אחב"י יחד בארצנו כאין וכאפס תחשב נגד פעולת נדיב אחד בחו"ל, בכל זאת אחד המרבה ואחד המסעיט וכו', ויש תקוה כי המצער הזה יגדל וירבה ברבות הימים, אחרי אשר כבר נחו הרוחות הסוערים מועפם וענין ישוב א"י נכנס לתקופת ישוב הרעה.

לעת כזאת ראיתי את השעה כשרה לכך להוציא את ספרו של אליפֶהאנט לאור בהעתקה עברית. אך כאשר הפכתי והפכתי בדברי הספר הזה, שכתתי ונתון אל לבי כי בו בלבד לא אצא ידי חובתי, כי בספר הזה ידובר על הרוב בא"י המזרחית; ועוד זאת, כי הספר נכתב בעד אנשים אשר שבילי ארץ כנען לא מוזרים להם. ובכן ראיתי כי למען הפיק רצון מאת הקוראים, נמל עלי להקדים לספרו של אליפֶהאנט מכוא גדול המאיר נתיב בא"י בכלל, ומפה ערוכה בכל במדה גדולה (לא כמפת אליפֶהאנט הקטנה), למען יראו הקוראים בעיניהם ויוחקו דברי בספר על לוח זכרונם¹). החלותי לכתוב את המבוא, ועד מהרה נוכחתי

1) בתחלה עלה במחשבה לפני לתרפס את המפה באותיות עבריות, אך נאלצתי לסור ממחשבתי זאת, יען ראיתי כי לא תהיה תועלת להקוראים ממפה עברית. הגע בעצמך, קורא נכבד, כי אחד ממיועדי יושב בעיר בירות ואתה העץ לשלוח אליו מכתב ע"י הפאסט...

לדעת כי המבוא הזה יהיה לספר, וההוספות שרציתי לתפור

התדע על פי השם "כירות" איך לכתוב את תו הרשום? או בחפצך לכתוב לצפת אל מיוזעך, התדע לדרוש לשכנו ע"י הפאסט לפי מפה עברית הנוקבת את השמות בכתב עברי? הן משמות המקומות בא"י, אך מעוטם נשארו מימי קדם, ורובם הם ממקור לשון יונית ורומית; ואם נכתבם עברית בלתי מנוקדים, יהיו כספר החתום לפני העברים, וגם אם נכתבם מנוקדים לא כל הקוראים העברים ידעו לקרוא אותם במבטאם האמתי, כי לא כמבטא האשכנזים מבטא הספרדים, ולא ככני ליטא בני פולין וגאליציה, ועוד. וגם אין לנו מיני כתבים שונים כאלה באותיות העבריות כמיני כתבים אשר יראה הקורא על המפה (לאפיראר שריפט, שטעהענדע אנטיקווא, ריקקליע.ענענדע שריפט, ליעגענדע אונד קורסיוו שריפט; למשל: עיר הנקראת בארבעה שמות, בשם עברי קדמון, בשם יוני, בשם רומי, ובשם ערבי—וחסרון ידיעת מחקרי אה"ק הוא ע"פ רוב לסכת כלבול השמות, ע"כ על התוגה בספרנו ללמוד את קריאת השמות על בורים, — נרשמו על המפה ארבעת השמות זה בצד זה, וכל אחד מהם בכתב משונה, השמות הקדמונים העבריים בלאפיראר שריפט, השמות היוניים העתיקים — שטעהענדע אנטיקווא, השמות היוניים החדשים — ריקקליעגענדע שריפט, והשמות הערביים החדשים — ליעגענדע אונד קורסיוו שריפט — ואיך יכולנו לעשות את כל התכונה הזאת בכתב עברי? שאלתי את כל המדפיסים והשיבו פני דיקס) • ידעתי ולא נכחד ממני כי לקוראים רבים (וגם לתכותב בתוכם) נעים היה לראות מפת א"י בכתב עברי. אך הערב והמועיל, מה נדחה מפני מה? אנכי כחרתי לשים לפני הקוראים מפת א"י בכתב רומי שלמה ומתוקנה כהוגן, ממפת א"י בכתב עברי, אשר לרגלי כל הסבות שמניתי למעלה אי אפשר שתהיה כתקונה — [ממור ת"ח קודם לכ"ג עם הארץ] — זה מקרוב ראיתי מפת א"י עברית האחרונה שבאחרונות (אם לא אשגה מחירה 1 ר"כ) והיא גדולה מאד, אך רוב שטחה שדה לבן, אין זכר לערים קטנות ומה גם לכפרים. מפה כזאת על נקלה תכתב עברית, אך מה יתרון בנייד הלך, ואיזו תועלת יש בה לידעת הגאוגראפיע? הקוראים יכתו

על גלד העתקת ספרו של אלי־האנט רבו ועלו למעלה ראש, עדי כי נאלצתי לקצר בהעתקת אלי־האנט ולבחור מטנה אך את הנחוץ למען אחינו קוראי עברית. ועל כן למען האמת, אני מוציא את עצמי מחויב בדבר, להעיר את און הקורא, כי ישנה אם יחשוב את הספר הנכחי להעתקת The Land of Gilead של אלי־האנט — ובאמת הספר הזה חבר על פי ספרים וסופרים שונים, אשר ביניהן נוטל אלי־האנט חלק בראש. כמקבציאל בוחן ומבקר אספתי אל הספר הזה, את מבחר הידיעות ממחקרי אה"ק ותכונת יושביה וכל הנוגע אליה, על פי משטר חדש אשר לא בעקבות אלי־האנט ולא בעקבות יתר הסופרים, אך ברוחי יצרתיו אף עשיתיו.

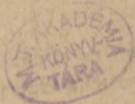
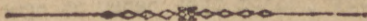
ולשים את הספר הנכחי למכלל יופי ולאוצר חמדה לכל איש אשר לב ישראל יפעם בקרבו, שמנו פה לעיני הקוראים תמונה אחת אשר למראֶתֶּה תרלופנה עיני כל יהודי דמעות גיל. התמונה הזאת היא תמונת „ראשון לציון“ העשויה על פי לוח פֶּאטאנראפי אשר הוכן ביחוד לספרנו הזה, מאת אמן־פֶּאטאנראף, מִפְתַּח בעץ כדמות הפֶּאטאנראפִיעַ וכצלמה. לא מבצרי תלפיות והיכלי שן נראה בקולוניה

לדעת כי המפה הערוכה בספרנו זה היא הטובה והשלמה מכל שאר המפות, (מלבד טפת ריטטער שהיא מיוחדת לחוקרי קדמוניות) — והקוראים אשר לא ידעו שפת אשכנזי בל יחרדו מפני האותיות הקטנות, כי לא ידעו שפת אשכנזי דרושה להבנת המפה, ודי לדעת את האותיות הרוניות — אשר כל בר כי רב דמקצת יומא ידען בזמן הזה. — למען השתמש במפה זו על פי הכללים המבוארים בפרק הי"ב לספרנו זה, טוב יעשו הקוראים אם ידביקו את המפה על כותלי ביתם — זכר לירושלים — והיתה נגד עיניהם לראותה למען יזכרו את ארצם. ישמע הכס ויוסף לקח.

הזאת, אך בתי מעון קטנים ושננים, נוה שקט לאברים
 סבני ישראל על ארמת אבותיהם, מקלט לאיטללים
 אשר ארץ מולדתם חורגתם רומעניה, הקיאתם סגנה, וילכו
 ויהורו להם מנוח בקרן בן שמן קטנה וישבו ויזרעו שדות
 ויבנו בתים. אולי יש יום — וישוב היהודים בארץ אבותיהם
 ירחב ויגדל, ולא בקומה כפופה ובפיק ברכים יבואו אל
 נחלתם, אך קוממיות יתהלכו בערי יהודה, ועל גפי מרומי
 קרת ירצה פעלם והדרם, או או ישא דור נולד את עיניו
 אל התמונה אשר בספרנו, ויראה כבמחזה את ראשית
 המצער והשוו אותה אל האחרית הגדולה, ותודו לה' חסדו.

נ"ס.

ווארשא חצי-אלול תרמ"ה.

חזות הכל

לפלגות ארץ הצבי גדולים חקרי לב. ארץ חמדתנו נקראה לפנינו בשם "ארץ כנען", ואם נחפשה דרכי הלשון ונחקרה אי זה המקור אשר ממנו יצא השם הזה, אז נמצא כי כבר הכתה המלה הזאת שרש בשפת הפיניקיים. את השם כנען נמצא גם על מטבעות הצורים, והסופר הקדמון אויגוסטין יספר כי בשם הזה נקראו עוד בזמנו העמים היושבים באפריקא בסביבות קארטהאגא שהתייחסו על הפיניקיים. ריוקנא קדמאה שלה "כנע", וישיתו עליה נוספות את האותיות "נה", ותהי אפוא הבנייתה העתיקה כנענה, ואחרי כן קצרה מצעה ותמעט דמותה לפי משפט הלשון ותהי ל"כנען". והנה הוראות המלה כנען תפרדנה לשני ראשים (מלבד הוראת השם כנען בתור איש צורי וע"צ ההשאלה סוחר). את הראש האחד נראה בתור שם עצם פרטי. בין שמות בני נח, נמצא את כנען בן חם, הוא אבי העמים השונים הנודעים בכתבי קדשנו בשם "ערקי" "חוי" "גרנשי" "אמורי" "יבוסים" "חת" "צידון" "חמתי" "צמרי" "ארודי" "סיני", הנזכרים כלם בין משפחות העמים שמבראשית. אכן כאמור למעלה, השם "כנען" נלוה גם לעמים אחרים בדור אחר, וגם הפונים בימי אויגוסטין התכנו בשם הזה. על ההוראה השרשית של השם כנען, תפיץ התורה אור בהיר בספרה כי נח קלל את חם לאמר: "ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם ויהי כנען עבד למו". ובאמת הגנו (ארץ חמדה) א 1

רואים בדברי ימי העולם, כי קללת אלהים תלוי על גזע
 כנען, ולא דבר ריק הוא אשר קבה נח. שאלו לנתיבות
 עולם ותראו כי העברים צאצאי שם ושאר העמים צאצאי
 יפת הכניעו את גאון הכנענים ושימום למס; על כן אם
 אין ראיה לדבר יש זכר לדבר וקרובה ההשערה
 לאמת כי השם כנען ירמוז בעצם וראשונה על העבדות.
 עתה נראה מה היא הוראת השם כנען השניה. הנה גם
 היא תכהן בשפתנו בתור שם עצם פרמי, אך לא בשם
 העם שרש גזעה כי אם בשם הארץ, כי כן נקראה ארץ
 המישור השפלה (לדעת רבים השרש כנע יסודתו בעברית
 והוראתו „שפל“ בהפך נגד ארם שהוראתה ארץ גבוהה
 והררית) אשר על חופי ים התיכון מקצה צפון ממלכת
 צידון עד העיר עזה, היא הארץ אשר בה ישבו הצוריים
 או הפיניקים מלפנים, היא פיניקיה אשר כללה במחלקותיה
 גם את צור ואת צידון, ויושביה נקראו בכתבי הקדש בשם
 כנענים, והכתוב מזכירם במקום שמוכיר את הגרגשי,
 היבوسی, החוי, הפרוי, האמורי, החתי, אשר תקעו את
 מושבם הרחק מן גדות הים. הן נמצא כי שתי הממלכות
 צור וצידון עוד נקראו אחרי דורות רבים בשם הבקעה
 הגדולה או ארץ המישור הגדולה (*τὸ μέγα πεδίον*, Jos.)
 וגם הסופרים העתיקים אויגוסטין והירונימוס
 הבינו את השם כנען כמובן הזה וכן העתיקוהו. ובכה"ק
 יתואר כי גבול ארץ כנען לפאת צפונת הוא צידון (ויהי
 גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה, בראשית י'
 י"ט), וגם נראה כי ארץ פלשתים המשתרעת לפאת דרום
 לא נכללה בארץ כנען, כאשר יתברר על פי נבואת ישעיה
 (כ"ג י"א) ודבר ה' אל ירמיהו הנביא אשר נשא על פלשתים
 (מ"ז ד'), כי ישעיה נשא דברו על צור וצידון ויאמר:

עברי ארצך כיאור בת תרשיש אין מזה עוד, ידו נטה על
זים הרגיו ממלכות, ה' צוה אל כנען לשמיד מעוניה";
וירמיהו נבא על פלשתים לאמר: „על היום הבא לשדוד את
כל פלשתים להכרית לצור ולצידון כל שריד עוזר
(עם הפלשתים היו עוזרי הצורים) כי שודר ה' את פלשתים
שארית אי כפתור"; ואם לא בפירוש איתמר מכללא
איתמר, הלא כן שפת הנביאים ברור תמלל, ועל פי זה
נחשוב אחרי ההשקפה הראשונה, כי כביר מצאה ידנו
להתוות את תאר ארץ כנען ולהציב את גבולותיה, אך אם
נוסיף התבונן, עד מהרה נראה כי העלינו חרם בידינו,
יען כי הגבולות הראשונים אשר בהם הוקפה „ארץ כנען”
בתחלה, רחבו ונסכו נמתחו וישתרעו ברבות הימים,
והמסכה צרה כהתכנס: הנה כן ינופץ בְּיָגֵנוּ לשכבים
בראותנו כי גם פלשת תחשב לארץ צור בדברי צפניה:
הוי יושבי חבל הים גוי כרתים דבר ה' עליכם כנען ארץ
פלשתים והאבדתיך מאין יושב (כ' ה'), ובספר במדבר (ל'ד
ה') יתואר גבול ארץ כנען „מעצמון נחלה מצרים והוי
תוצאותיו הימה”, וכן גם בספר יהושע (י"ג מ"ו, ד' מ"ז).
למראה הסתירות האלה לא מצאו כל אנשי חיל את ידיהם,
ויש מהם אשר סמכו את ידם על ההשערה כי השם כנען
יקרא על ארץ ישראל כלה אשר מפאת הירדן ימה, מפאת
אשר ישבו הַיְנִיקִיִּים בכל הארץ הזאת במרם באו אליה
העברים ויכבשוה, ולכן יקרא הכתוב את ארץ ישראל בשם
ארץ כנען במקום אשר ישא דעו למרחוק וקדמוניות יתבונן,
וכן גם הסופרים אשר היו אחרי חתימת כתבי הקדש
בדברם על אדות הארץ הזאת והעתים הקדמוניות אשר
עברו עליה; אך בעת אשר תקעו העברים את מושבם
בארץ ישראל חדל השם הזה להקרא עוד, אך לפעמים

רחוקות ברצות הסופרים לכנות את הארץ בשם המכדיל
בינה ובין ארץ הגלעד הגבוהה אשר מעבר הירדן מזרחה,
גדרוה בגדר השם העתיק כנען. אמנם לא בסתר נגיד, כי
גם הדבר הזה איננו ברור לנו כלו. המאמין יאמין
והחדל יחדל.

ואלה שמות ארצנו למן היום אשר תקעו בה אבותינו
את יתרום (השם „ארץ העברים“ יוצא מן הכלל, שנוכח
עוד קודם כניסת העברים לארץ): ארץ ישראל, ארץ יהודה,
וגם ארץ ה' וארץ הקדש (את השמות הנמלצים
האחרים נבליע בנעימה). והסופרים הנוצרים בעלי הכרית
החדשה קראו לה „הארץ אשר הִנְחַלָה בשבועה“, ומימי
מסעי הצלב תקרא אך בשם פְּלֶשְׁתִּינָא, כאשר הסכימו היונים
והרומאים לקראה מפני החליפם את פלשת בא"י. [השם
הזה נזכר ג' פעמים במדרש, ב"ר פ' צו כפנקיא ובערב
ובלסמיני, מדרש איכה פ' ה' דוכס דפלסמיני, ויקרא רבה
פ' ה' גת דפלסמיני, ולפי הוכחת נייבויער בספרו La geo-
graphie du Talmud עמוד ה', מוסב השם הזה על
ארץ פלשתים, אך יודיה האלכסנדרוני ויוסף בן גוריון
וסופר דה"י העראדאט היו הראשונים אשר כנו את א"י
בכלל בשם פלשתינא]. בתחלה קראו הסופרים הקדמונים
בשם פאלעסטינא אך את חבל ארץ הים המשתרע מהר
הכרמל עד מצרים (כן מוצאים אנו בקדמוניות יוסף בן
גוריון), ואח"כ השתרע השם הזה על כל הארץ אשר בין ים
התיכון והירדן והלבנון (כדברי העראדאט), ויודיה
האלכסנדרוני הרחיב את הגבול ויקרא בשם פלשתינא
סוריית את כל הארץ אשר בין הרי הלבנון וחצי האי
הערבי. בכל מקום שהתלמוד מזכיר את ארץ ישראל הוא
רומז על כל הארץ עד סוריא בצפון וגלעד במזרח וים

המלח במזרחית דרומית ונהר שיתור במערבית דרומית, זים הגדול הוא הנקרא היום ים התיכון למערכה. גם קראו הבבליים את א"י בשם מערבא, ועוד נקראה א"י בפי הבבליים בשם תם והוא קצור מן התם, וזהו שאמרו בכמה מקומות שלחו כתם.

בבאור תחומי הארץ וגבולותיה רבה העוובה ואין מעמד. בבראשית פ' י"ט נאמר: ויהי גבול הכנעני מצידן באכה נרה עד עזה, באכה סדומה ועמורה ואדמה וצבים עד לשע". והנה אם נמתח קו לקו על מפת א"י על פי הכתוב הזה, תשתרע לעינינו מרת הארץ מקצה הצפוני צידון עד קצה הדרומי עזה (הנקראת היום גאזא), ומן חוף ים התיכון במערב עד ים המלח (הוא סדום ועמורה אדמה וצבים) ועוד הרחק משם קדמה עד לשע הוא לאזא הנקראת קאללורהאע והיושבת מפאת קדם לים המלח, אך עדיין אנו צריכין לחקור, עד כמה ששתרע רוחב הארץ מצידון קדמה בצפון, אם עד הירדן או גם מעבר הירדן. לנגד זה נראה בספר במדבר (ל"ד ב' י"ב) פנים אחרות לגבולות הארץ, שם נאמר: והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום (הוא וואדי אַרְאֶבָה על המפה) והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. ונסב לכם הגבול סנגב למעלה עקרבים (הוא הרשום על המפה „עֵלְוֶעַן עַקְרָבִים") ועבר צנה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמונה (הוא אִיקְעָה על המפה). ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים (בערבית אַל עַרִיש) והיו תוצאותיו הימה. וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים. וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר (הוא לדעת רבים הר גזריא לדרום עיר טריפאלי) וגו' זה יהיה לכם גבול צפון, והתאיתם לכם לגבול קדמה סחצר

עינן שפמה, וירד הגבול משפם הרבלה מקדם לעין (היא
 לפי ההשערה רבלה על הנהר אַרְאָנְטֵעַס) וירד הגבול ומחה
 על כתף ים כנרת קדמה, וירד הגבול הירדנה והיו תוצאותיו
 ים המלח". והנה התבנית הזאת היא שונה תכלית שנוי
 מתכנית ארץ כנען המתוארת בכראשית (י' י"ט), כי שם
 נקבעה צידון בקצה הצפוני, ופה נקבע הר הזר, שם
 מוצב גבול דרום בואכה סדומה ועמורה וגו' עד לשע, ופה
 נמשך הקו עד עקרבים, שם לא נזכר גבול המזרחי ופה
 נכלל גם עבר הירדן אצל רבלה. עתה יבוא הכתוב השלישי
 (בראשית ט"ו י"ח), שם סתם הכתוב: ביום ההוא כרת ה'
 את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר
 מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, ושנוי במשנה תורה
 (דברים י"א כ"ד) מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת
 ועד הים האחרון יהיה גבולכם, וכן ביהושע (א' ד') מהמדבר
 והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת וגו' יהיה גבולכם.
 והנה כן יש לנו שלש מערכות שונות הסותרות זו את זו.
 המערכה הראשונה היא ארץ כנען המשתרעת מצידון עד
 עזה ומעזה עד ים המלח, הוא הכל הארץ אשר בין הירדן
 וים התיכון. המערכה השניה היא ארץ ישראל המשתרעת
 מן הר הזר בצפון עד מעלה עקרבים בדרום ומן הים
 התיכון במערב עד רבלה במזרח מעבר הירדן. והמערכה
 השלישית הגדולה מכולן היא ארץ ישראל לארכה ולרחבה,
 יחד פִּינִיקִיָּה וסוריא וארם וגלעד וכל עבר הירדן עד הנהר
 הגדול נהר פרת. — על הסתירה הזאת עמדו כל חוקרי
 קדמוניות אה"ק ויבקשו פתרונים אלה בכה ואלה בכה. יש
 אשר אמרו כי המערכה הגדולה היא תכלית התפשטות ידי
 בני ישראל בארץ הזאת, וזה שאמר: „מעט מעט אנרשנו
 מפניך עד אשר הפרה ונחלת את הארץ ושתי את גבולך

מים סוף ועד ים פלשתים וגו', והכוונה אחר שפרו ורבו וירב מספר בני ישראל ויש לאל ידם לנחול ולהושיב את כל הארץ או ישית את גבולם עד נהר פרת וגו'. והנה כשנכנסו לארץ עדיין לא יכלו לנחול ולהושיב את כל הארץ עד פרת לכן הגביל הקב"ה גבולות הארץ במדה קטנה כפי ערך מספרם, וכוונתו העמוקה היתה שהם יגרשו כל גויי הארץ אשר בתוך הגבולים האלה וישבו בארצם ולא ישאר מקום בלי ישוב ולא תרב חית השדה, אכן אחר שיפרו וירבו יתפשט ויתרחב גבולם עד פרת וגו'. ובאמת תחת ממשלת דוד ושלמה (וכן בזמן הורדוס ומלכי החשמונאים) הגיע גבול הארץ עד נהר פרת משך זמן לא כביר, וכבר קיים אז האל הטוב את הבטחתו. זאת היא דרך המאמינים, אך החוקרים לא כן ישפמו שפוט, (הח' סונק בספרו הגדול עמד גם הוא על הסתירה), ורובם מתירים את הקשר בקרדוסם כי לפאת נגב לא היה גבול לנחלת בני ישראל, והדבר היה תלוי בזמן ובמקרה. לפעמים הרחיבו בני ישראל את גבולם ויטעו אהלם עד תדמור (פאלמירא), ולפעמים שבו אחורנית עד הירדן. אמנם מכל דברי החכמים האלה רואים אנו את דברי הגאון שי"ר (בס' ערך מלים) כי אמנם ארץ כנען העצמית אשר הובטחה מראש לזרע אברהם ואשר בה התהלכו האבות לארכה ולרחבה היא המשתרעת בין ירדן הנהר למזרחה ובין הים למערבה, והיא המקודשת עוד מימים קדמונים מעת אשר היו האבות בתוכה הם היחידים בדורותם וחצבו להם שם קבריהם וגדלו שם בניהם על אמונת אמת, וקרא בה אברהם בשם ה', ונתקדשה הארץ בעצמה ולא נפסקה עוד קדושתה לעולם, ושבעה עמים אשר חיו בה מדי היות ישראל בגלות מצרים, עם כל תועבותיהם במחשבה ובמעשה, בטרבונות

אדם וזמות זנונים, לא יכלו להסיר הקדושה ממנה, כי קאה אותם הארץ ולא יכלו להתקיים שמה כדברי הכתובים הקדושים, ולא כן עבר הירדן, קדושת הלק זה החלה רק מעת באו בו שנים וחצי משבטי ישראל, כי ההבטחה להאבות היתה כבר גם על מחוז זה, והש"י אמר להאברהם לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת (בראשית ט"ז י"ח), והמחוז הזה נכלל כבר בגבולות אלה, וזו הוספה מאת הש"י על הארץ אשר התגוררו בה האבות, והם התהלכו בה רק מעבר הירדן למערב. ואם נרצה להעמיד ההבדל בקצור, נאמר כי ארץ כנען נתקדשה בעצמה מראש מאת הש"י וע"י אנשי הרוח אבותינו הנביאים, ועבר הירדן נתקדש בזמן מאוחר ע"י עם ישראל בבואם שמה.

לא יכלנו לפסוח ולדלג על פני כל המעקשים האלה מבלי לנגוע בהם נגיעה קלה, אך אין מגמתנו לעמוד עליהם יתר מדי. — ממוצא כל הרברים המובאים למעלה יוכל הקורא המשכיל לברוא לו מושג נאמן מגבולות הארץ, כי הגדולה במדות (מאקסימום) שמדרו בכה"ק לא"י היא מן ים התיכון במערב עד נהר פרת במזרח ומן הר ההר בצפון עד נחל מצרים בדרום, והקטנה שבמדות (מינימום) היא מן ים התיכון במערב עד הירדן במזרח ומצידון בצפון עד עזה בדרומית-מערבית וים המלח בדרומית מזרחית; ואמנם יש עוד מדה שלישיה, היא מדת תחומי עולי בבל, הקרובה לתחום הנזכר בפרשת מסעות. ולענין קדושה כבר הוכיחו בעלי הריסין כי אין ערך התחומין האלה שוה, שתחום עולי מצרים היא ארץ ישראל העצמית, ומדרגה קטנה ממנה הוא עבר הירדן המזרחי במקומות שהחזיקו בה עולי בבל, ופחות מזו היא סוריא שלא החזיקו בה עולי בבל.

ולחלוקת הארץ עוד עלינו להזכיר את משמרי
הרומאים אשר חלקו את הארץ לארבע פלגות: א) ארץ
יהודה (יודעא); ב) ארץ הגליל (גאלילעא); ג) ארץ שמרון
(סאמאריא); ד) עבר הירדן והגלעד (פערעא). [וכבר
מצאנו בימי התנאים שא"י היתה נחלקת לשלשה חלקים
יהודה וגליל ועבר הירדן, וגם היו דינים חלוקים לפי
החלוקה ההיא. ובפרט סופרי היונים מימים ההם, וביחוד
הסופר מבני עמנו יוסף בן גוריון יקראו לחלקים האלה
בשמותם]. גם בכתבי הברית החדשה להנוצרים נזכרה
החלוקה הזאת, ורק לפעמים מכנים שם את כל חלקי
ארץ ישראל יחד בשם סוריא. בראשית המאה החמישית
לספירת הנוצרים נפלגה ארץ ישראל על פי חלוקה חדשה:
א) פלשתינא הראשונה, אליה נחשבה כל פאת יהודה
הצפונית עם עיר הבירה ירושלים וחופי ארץ פלשתים ושמרון;
ב) ארץ ישראל השנייה, הכילה את ארץ הגליל ואת פאת
פערעא הצפונית עם עיר הבירה קסריה; ג) ארץ ישראל
השלישית, הכילה את ים המלח וסביבותיו, פאת יהודה
הדרומית ופאת פערעא הדרומית וחלק ארץ ערב עם עיר
הבירה סצימהאפאלים (בית שאן). אחרי כן בימי מסעי הצלב
היתה ממלכת ירושלים נחלקת למחוזות קמנים ומרכו הממשלה
היה בירושלים. ובאחרית הימים, בשנת 1832, כאשר תקע
מושל מצרים את יתדו בארץ, נטה עליה קו ויחלקה לשני
חלקים: למערב הירדן ולמזרחו; למערב הירדן נחשבו הערים
והמחוזות: עזה, ירושלים, לוד, יפו, שכם, חיפה, מבריה,
צפת, עכו ועוד; ולמזרח הירדן נחשב המחוז יסור, המחוז
גולן והככר הויראן (סיקן). והיום לפי משטר הוגרמה תחשב
א"י לחלק מן סורוסטאן התוגרי, הוא סוריא. וא"י העצמית
תחלק לשתי פלגות: למחוז דמשק (פאשאליק עכו) ולמחוז

ירושלים, והגבולות המזרחיים והדרומיים יעופו בכתף
הבעדואינים הפראים, הלוך והתפשט בלי מצרים.

הנה כי כן עלינו לשום עין על הארץ הנקובה כעת
בשם „סוריא“, אשר בגבולותיה נכללו גבולות א"י אשר
נבלו ראשונים ואחרונים. סוריא — לפי טובן השם הזה
אצל התוגרים בעת הנכחית — היא ארץ נבדלת ונפרדת
משאר הארצות על ידי המבע. בימי קדם נקרא השם סוריא
על קבוצת ארצות רבות. יושבי ממלכות אשור בין הים
השחור ובין הים התיכון נקראו בימי קדם בשם אשורים
ואחרי כן הוסב שמם לסוריים. אחרי-כן שנה השם הזה
את טעמו ואת הוראתו המקורית לפי שנויי קורות הדורות,
ולסוף קבעו היונים בלשונם את השם סוריא על הארצות
המערביות אשר על גדות הים התיכון. והלשון אשר ברו
להם היונים מלבם להיות משתמשים בה, היתה למסמר
נמוע, בשגם הסוריים בעצמם לא פלסו גבול למושבותיהם
בארץ סוריא, אך נפוצו גם מעבר לגבול סוריא, ועוד היום
הם טפוזרים ומפורדים בארצות שונות אשר מסביב.

לפי הסכמת רוב הבלשנים וחוקרי מחקרי ארץ
החדשים תקרא בשם סוריא, הארץ הארוכה המשתרעת
באורך שמנים פרסאות אשכנזיות מארץ רמתים מוירוס
בצפון עד ארץ מצרים בנגב, מן 36° עד 31° לרוחב
הצפוני. אין אף ארץ אחת שתהיה מסוגלת לעמוד בתוך
כמעבקה ומבוא מפולש ואם הדרך בין שלשת חלקי התבל:
אזיא ואפריקא ואירופא, ואין אף אחת בין כל הארצות אשר
נלחצה להתגלגל תחת גלגל התהפוכות החוזר בעולם הקדם,
כארץ סוריא. על כן תולדות הארץ הזאת אשר בהן לקחו
עמים שונים חלק, הן משתנות ככרום, רבות הצבעים
והגונים. גם קוי האורד ואזוריהם בארץ סוריא הם שונים

תכלית שנוי. מצפון עד דרום ימשך הבל הרים אשר לא ירתק בלתי אם זעיר שט זעיר שם. לפאת מערב תשתרענה גדות הים התיכון, ארץ אשר ממנה יתד ממנה פנה לכל חליכות קדם בדברי ימי העמים. מפאת קדם לשרשרת ההרים תשתרע ערבה (סמעפפע) אשר אדמתה פוריה, והבארות החצובות לרוב בידי אדם תשקינה תלמיה עד כי במקומות רבים יראו לעינינו כנאות מדבר (אָאָזען) נפלאות. הערבה הזאת הנקראת בפי רבים גם בשם מדבר, יען כי הטבע חלקה לה אך מעט מועיר מתנת מים, תשתרע בגובה בינוני ערך 600 מעטער עד הנהר הגדול נהר פרת, בה ישבו בני שבטים נודדים אשר לא עלה עליהם עול ממשלה ומשא מלך ושרים, ואורחות ישמעאלים עוברות בה הלוך ושוב כימי קדם. הנה כי כן גבולות סוריא — אם נקרא בשם הזה את הארץ הנושבת והנכנעת כיום תחת ממשלת התוגרים — לא קבועים ולא נכונים הם: המדבר מגביל לעבר סוריא קדמה, אך באמת הגבול עף והולך עד נהר פרת. ארץ גדות הים התיכון תשתנה אך שנוי מעט במזגה, והערבה כלה שוה במזגה, אך שרשרת ההרים והעמקים אשר ביניהם היא לנו כגיא החזיון לראות בו את הטבע בעשרו ובהדרו, וחיל חליפות ותמורות ושנויי המזג יעברו לעינינו, ולפי שנויי המזג כן גם נשתנו תכונות העמים היושבים שם. הבקעה הגדולה המשתרעת מן אנטוכיה בצפון עד ים סוף בדרום, היא הטבעת האמצעית המחברת את שתי פלגות סוריא הצוררות והמתנגדות אשה לרעותה בהחליכות הטבע, את הערבה ואת ארץ חבל הים.

פתח דברינו האיר על חלוקת הארץ לפי דברי התורה והנביאים והכתובים והתלמוד, אך הפעם ננסה לנמות קו על ארץ סוריא ולחלקה בחלוקה מבעית, לפי שנתחלקה בידי

שמים. הבה נרשום על המפה שלשה קוים אלכסונים. הקו הראשון ימשך מלשון ים הקטנה של איסכוס עד נהר פרת, והגבול יהיה מנהר אל כביר עד האַמס (קדישא). חבל הארץ אשר בגבול הזה היא סוריא הצפונית, ארץ מלאה שרידי קדומים יקרים מאד, אף כי רגלי התיירים אך לפעמים רחוקות תדרכנה על במותיה.

את הקו השני נמשוך על פי הדמיון מפאת דרומית לעיר צור או טירוס הלוך ומשוך משם קדמה במורד הר הרמון, והקיף הגבול הזה את פִּיניקיה הישנה ואת הרי הלבנון ומול-הלבנון (אנטי-ליבאנאן) ומעבר הירדן את העיר דמשק וסביבותיה. חלק שלישי נפלג לנו לפאת דרום, והוא יקיף את פלשתינא העצמית מן עד באר שבע ואת ארץ צפות הירדן; ועוד חלק רביעי יעלה בדמיוננו, אשר יקיף את המדבר עמ־מיה ואת הבקעה ערֶבָה וגם את הרי פעטרא המגבילים גבול ארץ ערב. והנה בין ארבעת החלקים אשר חלקנו בדמיון, יסב התייר את עיניו מן החלק הצפוני והדרומי, כי יכבד ממנו הדבר לכתת רגליו על הרי נשף במקומות שוממים, ואדיר כל הפצו לתור את שני החלקים האמצעיים את חלק הלבנון ואת חלק הפלשתינא. אכן הטבע פורה ביד נדיבה את ברכותיה לחלק הצפוני הוא הקיצוני בחוברת. בשני חלקי סוריא הצפונים יתנשאו ההרים הגבוהים וישפלו העמקים היפים עם פלגי מים נוזלים, והברכה הזאת תחסר לחלקים הדרומיים. בהוך ארץ המישור בַּקְעָה—בן תִּקְרָא היום הבקעה היפה צעלעזיריען המבדלת בין הלבנון המערבי והמזרחי— יולו ממבוע נעלם שני נהרות. האחד נהר ליטאני (או לעֶאֱנַטֶס ובערבית נהר אל קסמיה) יעבט ארחותיו ויעקל מעגלו לפאת דרום וישתפך מצפון העיר צור אל הים הגדול. והשני אַרְאָנַטֶס (ובערבית

אל עזי, (ואומרים על שם שהוא עז ומורד, לפי שהולך מדרום לצפון שלא כדרך כל הנהרות, וגם לפי שהוא יורד בהמון גדול וכמעט לא יניח לעשות עליו גשרים כי הוא שוטפם) * והוא טובב סבוב גדול ורחוק יוצא לצפון עיר בעל ביק בערך חמש שעות מן האחו הגדול הנקרא בעל ביק ויורד צפונה על פני עיר חמס או האַמס ויורד בים חמס הנקרא גם ים קדישא ויורד על פני עיר חמה (היא חמת) ועל פני עיר פאמיא ויורד בעמק פאמיא ועובר על פני עיר אנטיוכיא ולדרומה נופל בים הגדול. גם מהר הלבנון המזרחי יוצאים שני נחלים ולא ישתפכו אל הים אך לנהרות אחרים אשר ישמפו בארץ ההיא ושם יתמו; הנחל בַּרְדָּה בקרבת זַבְדָּנִי המשקה את נאות דמשק, והרחק משם דרומה נוולים מימי הירדן הוא הנהר הראשי בפלשתינא. הנה כן כל הנהרות האלה יוצאים מראשי הררי סוריא. ההרים האלה יפלגו בשני חלקי סוריא הצפונים לשתי פלגות, המשתרעות גם שתיהן בנטיה אחת מצפון לדרום, הפלגה האחת היא במערב הירדן והפלגה השניה במזרח הירדן. הפלגה השניה הקרא בלשון העמים בשם מול הלבנון (אנטי־ליבאנאן) והגבוה בהריה הוא הר חרמון „הגדול“ המתנשא עד לגובה 2860 מעמער. והלבנון המערבי מתנשא עד מרום קצו בהרים אשר סביבות בירות ומריפאליס, הם הנקובים בשם ריעבעל מְכַמֵּל (3052 מעמער) ודאהר אל קְדִיב (3062 מ'). אצל נהר אל כביר יוצאים סעיפי הר הלבנון הימה, ושם בצפון נמצאה שרשרת הרים הנקראה בשם מיוחד הרי

(* במקומות שהם על שפת הנהר הזה נמצאים תושבים מבני ישראל, והם כותבים בגש „דיתבא על נהר מורד“ והוא מלשון עז, העתקה השם הערבי. ראה בס' תבואות הארץ עמוד ל"ד.

נוזייריים, על שם יושביהם בני שבט הנוזייריים. במקצוע
ההוא יתנשא גם דיעבעל-אקרא, הוא ההר אשר הקדמונים
כנוהו בשם מאַנט קאסיוס, ומראש פסגתו נשקף מראה נפלא
ונעלה על פני הים. מצפון לנהר אראנמעס נמצא ההר
דיאורדאגה (הוא הר אמנה) ומשם הוא הולך ונמשך עד
הרי טוירוס אשר לפאת צפון בקצה ארץ סוריא. אכן לא
רק לפאת צפון ישתרעו הרי הלבנון וישלחו נטישותיהם
ופארותיהם, כי גם לפאת דרום יִמְשֵׁךְ ויתפשט ההר הגדול
הזה, אך במקומות אחדים תפסק תקות חומ ההרים, ואולם
על הרוב היא הולכת ונשויה על פני כל ארץ ישראל עד
לקצה דרום. על הכתף הרחבה אשר מימי הים ילחכנה
לפאת מערב, ופארה גדולה יוצאת ממנה אל הים פנימה
בשם הר הכרמל, נמצאות הערים הגדולות והנכבדות בין
הרי אה"ק, ושם גם ההרים הנודעים בכתבי הקדש בשם
הרי נפתלי, הרי אפרים והרי יהודה. כתפות ההרים האלה
הן כבריה ודלתים למימי הירדן לבל יפרצו ולבל ישתפכו
אל ים התיכון, הם יעצרום ללכת דרכם בימים אחדים עדי
הגיעם אל ים המלח השפל מאד מגובה מי הים התיכון.
מסגרות הירדן ושטף מהלכו בדרך הכלואה והסגורה הזאת
השפיעו פעולה נמרצה על מצב א"י ועל מוגה בכל ענין.
מעבר לנהר הירדן בקרבת ההר חרמון הגדול תמצאינה
גבעות מלאות גפרית ואש, הן הנקראות כפי הערביים בשם
„תולול“. כל ככר ההויראן (חִוְרָן) הוא מלא אדמת גיר ואבן
הברזל (באזאלט), ובמקומות אחדים עוד נמצאים פיות פעורים
(קראטער) רחבים, ודרך הפיות ההם הריקו ההרים נהרי
נחלי שלהבת אש בימים מקדם. משם והלאה לפאת דרום
יתנשאו הרי גלעד, וקצתם מכוסים ביערים צומחי עצים,

זהרי המואב הם כמישור גבוה ורחב ידיים הנבדל מן המדבר
המזרחי רק בחומת הרים שפלים .

2

אורא דא"י

גם בפרק הנכתי נדבר על א"י במובן הכולל והרחב
מאד , על הארץ אשר מן הרי טוירוס בצפון עד חצי האי
הערבי בדרום ומן הים התיכון במערב עד נהר פרת במזרח .
מפאת השנויים והחליפות , הרכסים והבקעות הממלאים
את כל אדמת סוריא , שוררים בחלקי סוריא השונים מנגים
שונים ואקלימים אשר חליפות וצבא למו . בארץ סוריא
תחלק השנה לשתי תקופות , לימות החמה ולימות הגשמים .
חדשי האביב , הם עת רצון להטבע נעימה מכל עתות
השנה , תחל בחדש ניסן ותחלוף בחדש סיון : מן סיון
עד תשרי יתנוסס אור בהיר בשחקים וכמעט לא יראה עב
על פני הרקיע ; אכן בחדש סיון יקרה לפעמים כי פני
השמים יתקדרו בעבים וגשמים יורדים ברעם ורעש . בתחלת
ימי הקיץ תראה לפעמים חתולת ערפל על פני ההרים , אך
בעצם חדשי הקיץ יחלוף הערפל והאוויר יטהר ויודרך ויהיה
שקוף כבדלח , בפרט תשור כל עין את טהרת האוויר בלילה
בעת אשר ירח יקר הולך וכוכבים במסלותם יאירו . בעת
הלילה בימי הקיץ תפול שכבת המל , ולפעמים ירדו אנלי
המל בשפע רב , מלבד המדבר אשר בו לא ירָאָה המל .
הרוח המצויה בתקופה הזאת היא רוח צפונית מערבית ;
רוח קדים מביאה חרבוני קיץ וחוסר לחות ; רוח דרומית
המכונה בפי הערביים בשם חמסין (יען שליטתה משך

חמשים יום) הנשב רק שני ימים בלי הרף, אחרי כן תחדל מעט ותשוב לשלוט; או תרבץ עננה חשכה על פני הרקיע, הרוח תבלע כל לַח ותפעל פעולה רעה על האדם, תוביש את לַח בשרו, תוליד דלקת הגרון וכל החי ייעף וכח ידיו ועוז רוחו ירף והיה בלי אונים ובלי חפץ לעבוד עבודה, גם תחולל כאב הראש ותגרש זַעֲנָה מעינים. לפעמים תתחולל הרוח הזאת בסופה וסערה. מפאת חוסר הגשמים, תבול הטבע בימי הקיץ ותיבש. ורק במקומות נכבדי מים כמו בסביבות דמשק אשר שם מימי המעינות מפכים ומשקים את האדמה, שם התולדה דשנה ורעננה תמיד. אדמת המדבר תעטיף בתקופה הזאת רק צמחים צנומים, קמנים ודלים ויבשים, ובני השבטים הנודדים במדבר יעזבו ארץ ציה וישעו אהליהם על ההרים, והבארות והמעיינות יחרבו ויבשו. אנשים רבים יישנו בלילות הקיץ על גגות בתיהם תחת כפת הרקיע, בכל זאת טוב לבן ארץ אחרת הבא שמה להזהר בזה.

זמני קציר תבואה שונים הם לפי מצב המקום בגבוה או בשפל. במקומות השפלים יחל הקציר בחצי סיון ובמקומות הגבוהים בחצי תמוז. לערך סוף תשרי יעלו העבים על פני הרקיע, ורוחות סופה וסערה יבשרו עת בא ימי הגשמים, אז יבוא המטר הראשון אחרי ימי החרב הוא הנקרא "יורה" וגם "מורה" בלשון הכתוב. היורה ירוה את האדמה, יִשְׁקָה וירככה ורק אז יוכל עובד האדמה לפתח ולשדר תלמיה. רוח מערבית דרומית תפלוס את הנתיב לגשמי נדבות הנופלים על הרוב משך ימים אחדים; ולפעמים בין גשמים לגשמים תבוא רוח צפונית או רוח קדים ותטהר את האוויר ותפיק זיו ונהורא מעליא. בחדש מרחשון תפול תדרמה על כחות התולדה והטבע תישן

שנת המותה. החדש כסלו הוא מלא סופה וסערה (על הרוב). בחדשים מבת ושבת שורר הקור, בטבת יפול השלג בשפע רב על פני ההרים. ומן חדש אדר עד חצי ניסן ולפעמים עד אייר ירד המלקוש ויתן כח ולת לאהרמה לתת את פריה בעתה ולשאת את חום ימי הקיץ. ואם יפול המלקוש במדה ועומה, אות היא כי ימים אשר אין לעובדי הארמה ולכל יושבי הארץ חפץ בהם נכונים לבוא בתקופות האביב והקיץ.

שנויי האויר במקומות שונים בא"י גדולים המה. בקרב הארץ, במדבר, וגם בארץ רמתים מלבד ההרים הגבוהים, ישפל לפעמים עמוד הכסף החי במעלות ריאומיור למטה מן האפס. בדמשק ובירושלים וגם באלעפא יפול השלג כמעט בכל ימי החורף, והשלג ישתמח על ראשי ההרים ולא יהיה במהרה למסוס נוסם. האויר החם ביותר אשר שרר בירושלים לפי חקירת בארקליי היה 33° במעלות צעלוזיום והאויר הקר ביותר היה $c 2,3^{\circ}$, והאויר הבינוני במשך כל השנה היה $c 17^{\circ}$. המזג הזה הוא שורר בכל המקומות אשר לא גבהו מאד ולא ישפלו מאד. אכן בדמשק ובאלעפא ובמדבר יגבר החום, יען כי ההרים הגבוהים בפאת צפונית מערבית עוצרים בעד רוחות הים המקררים. האמנם כי מזג האויר במקומות אשר על חוף הים הוא בטבעו חם ממזג האויר במערב במקומות הרחוקים מן החוף, אך החום יתקרר ע"י רוחות הים המנשבים שם. בימי שלישת רוח חמשין קשה האויר בדמשק ובסביבותיה, אך בימים אשר לא תשלוט הרוח הזאת, האויר הוא נעים שם מאד בפרט לעת הבקר ולעת הלילה. אך לא כן האויר בעמק הירדן. הנחל הקמץ הראשון אשר בו ישתפך נהר הירדן, מי מרום, יגבה מגובה חוף ים התיכון 83 מעטער, (ארץ חמדה) ב 2

ומשם והלאה יעמיק ישפל הירדן עד 191 מעטער למטה מחוף הים, הוא שפילו של ים טבריא או כנרת. כל הכנר אשר בו ישמוף הירדן עד ים המלח (394 מ' למטה מחוף הים) יקרא בשפת ערבית בשם אל-גור, פירושו עמק או שפלה. סוג אויר הכנר ההוא, הוא כמוג האויר בארץ מצרים, וקשה הוא מאד לבריאות האדם. יושבי הארץ הזאת הם חלושים ורפי כח וביניהם בעלי-מום רבים. החום בימי הקיץ הוא נורא מאד. התייר ראבינואהן מדד ביום 8 מאי את החום וימצא 43 מעלות בצל. עת הקציר בכנר ה"גור" תקדים לבוא מבשאר חלקי א"י, על הרוב בסוף אויר ובתחלת סיון.

3

חומר ארץ הקדושה

נודע לכל איש אשר דרך על מפתן חכמת הטבע, כי מראה תבל ארצנו כאשר נראָה היום לא יצא בפעם אחת מרחם התהו, אך תקופות ושמשות שונות עברו על הכדור הזה, הפשיטוהו צורה והלבישוהו צורה עד כי הגיע אל מצבו ומוגו ומראהו אשר בו נמצא עתה. שש מהפכות התחוללו על כדור ארצנו מיד הבונה עולמות וסחריבן, שש פעמים פור התפוררו הרגבים המכסים את פני הכדור, מוט התמוטטו ויטחו הם וכל היקום אשר עליהם ושש פעמים עמפה הארץ מעמפות חדשות והוציאה כל שיח השדה וכל מיני בעלי חיים שונים ומשונים, עד כי נקבעה בה התבנית הנכחית ותהי לסדור מתוקן בעד האדם. והנה לפי הפעולות הכבירות אשר פעלו איתני הטבע בכל מקום ומקום על כדור הארץ, כן נשטחו ונערכו

השדרות זו על זו, וכן נתהוו חומר האדמה בתכונה טובה או רעה, פוריה או שוממה. חכמי מוסדי ארץ התחקו על שרשי שטחי האדמה אשר בארץ הקדושה, וזאת אשר העלו בחקירתם.

משני עברי ים סוף הלוך ונסוע צפונה, ימצא החותר חתירה עמוקה במשטחי האדמה את משטח הרי המוסד מחומר חלמיש (גראניט אורגעכירגע) וגם את חומר הגנייס, הלא הם החמרים הראשונים אשר כוננו להם על עפר בצר עוד בתקופות הראשונות ליצירת כדור הארץ, החמרים האלה הם ערוכים ושטוחים לכל ארך חצי האי הערבי עד ערבה ועד ים המלח, וגם משם והלאה יש מקומות רבים מים המלח בואכה לשון ים עכו, ששם נמצא את חומר המוסד והחלמיש והגנייס, מכסים את עפר הבקעות.

על חומר המוסד הזה ערוך משטח אבני חול (זאנד-שטיין) כאבני החול הנמצאים לרוב בארץ נוביען. אבני החול האלה מכסים את חומר החלמיש והגנייס על חצי האי הערבי ותשתרענה משם צפונה עד ערבה, ונראות בתמונה אדומה-שחרחרת לפאת ארץ מואב על גדות ים המלח. גם בהרי הלבנון המזרחי והמערבי נמצאה אבן החול, והיא יסוד וקבוצן לשטח אבני גיר הפרוש עליה למכסה עתיק מידי המבע. אלה הם השלבים העליונים והשליבים התחתונים במעמפות האדמה במקומות הנזכרים.

על חומר המוסד רקיעה אבן החול, ועל אבן החול דקוע מכסה אבני הגיר, הוא החומר הממלא את כל מלא דחב הלבנון והחרטום. חוקר מוסדי הארץ לארשעם התחקה על שרשי החומר הזה, וימצאהו דומה בתבניתו לחומר הרי זורא בין האלפים, ועל כן הוציא משפט כי חומר הגיר הוא

בן תקופה קדמוניה מתקופות ימי עולם, והוא הנתר שפל
המדרגה. הררי השיד הנחשבים לתקופת שטח הנתר ימלאו
את כל ארץ ישראל, וגם נמצאם על כל מדרך כף רגל
מעבר הירדן, בחצי האי הערבי ובעמק הנילוס וגם משם
והלאה.

אך במקומות אחדים, על הרי הכרמל ועל הרי עיבל
וגרזים נמצא את הגיר הנקיב בפי חוקרי מוסדי ארץ בשם
„שיד נוממולימען“, הוא שטח אחד משטחי האדמה אשר
רקעם היוצר בתקופה השלישית. אך שטח החול אשר נשאר
מן תקופת היצירה השלישית מששת ימי בראשית בכל
ארץ מצרים וישתרע משם צפונה עד עזה, לא יראה ולא
ימצא בכל ארץ כנען ועקבותיו לא נודעו. אות הוא כי
אחת החליפות אשר עברו על פני הארץ בתגרת יד איתני
הטבע נערה ממנה את שטח החול הזה ותשבת כל זכר
לתקופה השלישית.

אכן המכסות והמעטפות אשר התרקעו על פני הארץ
בימים האחרונים מששת ימי בראשית, מעטפות החול אשר
יגרשו מימי הים בורם עוזם, המוצף (Alluvion) מן
הנהרות ומשקע תושבת הנהלים, וכסו את כל ארץ כנען
המערבית מן הדלתא המצרית עד המקום אשר הרי הלבנון
יגעו בחוף הים, את כל ארץ פלשתים, את עמק השרון ואת
עמק הירדן, מערבה עד חרמון.

וזאת תכונת הרי המוסד (אורגעבירגע) והרי המוצף
(פלאַטצגעבירגע) בארץ כנען, אך עוד חמרים מחמרים
שונים נמצאים שם, אשר בהם הראתה הטבע את ידה
החזקה; הלא הם שטחי האדמה אשר נשטחו זה על גב זה.
בכח הוועות של הרי שרפה. בסוריא הצפונית יתנשאו הרי

אבן הברזל (באזאלט) ויקרעו את לב השמים כגבהם אף
יפליאו עין כל רואה בתועפות ראשיהם ובחסנם. כל ככר
המדבר מארץ ערב בדרום עד צפונית-מערבית הוא מכוסה
בשטח המוצף אשר הגעאלאגים יקראו לו שטח המבול,
לאמר: שדרות האדמה אשר הציפו מימי המבול. מן
החומר הזה המכסה את כל המדבר, יתבקעו חמרים חמרים
אבני ברזל הלוך וגדול עדי היותם להרים תלולים בהרי
סוריא, הנקובים בפי הערביים בשם „תולול“, וכיניהם גם
הגבעות והרכסים הממלאים את כל ככר ההויראן, ואת
הככר אשר מפאת מזרח לימה של מבריא, וגם מפאת
מערבית לים הזה נמצאים חמרים חמרים אלה על הרי צפת,
וישתרעו על שטח החבל אשר בין עיר נצרת ועיר מבריא.
בהרי אבן הברזל האלה נמצאים בקיעים ופרצים גדולים
המתעוותים ומתפתלים כנשיתם, בהם רגבים עצומים רבים
ופיות הרי זועה מקיאי אש ואבני אפל וצלמות, ויש
מקומות אשר בהם הורקו אבני הברזל לעפר ושכבת הברזל
נשמחה על פני האדמה לרשנה ולהפרותה. הנה כי כן
ילמד הקורא מן הפרק הזה כי מוסדי שטחי ארץ כנען
נוסדו במשמר זה: לפאת נגב נמצא חומר הרי המוסר, הוא
חומר החלמיש והגנויים; על השטח הזה פרוש למכסה שטח
אבן החול האדומה, ועליה שטח השיד והנתר, הוא החומר
הראשי בחמרי אדמת כנען, וסמוכים אליו: חומר שיר
נוממוליטען וחומר המוצף מן הימים והנהרות, ומעבר הירדן
מזרחי חומר וואולקאני, אבני ברזל, אשר על הרוב תשם
האדמה בגללם, ואך זעיר שם זעיר שם, במקום אשר
נמחנו ביד הטבע הרק היטב, שם טובה האדמה ופוריה.

על פרי הארץ

אדמת ארץ כנען היא פוריה מאד . בימי קדם כלכלה הארץ הזאת עמים רבים ועצומים הרבה יתר מאשר החזיק ותכלכל בעת הנכחית; ולא בכתבי הקדש לבד כי גם בספרי התלמוד ובדברי הסופרים הקדמונים מבני יון ורומא תהולל ארץ ישראל בגלל תבואת אדמתה ושפע יכולה . גם האדמה הגרועה בא"י, אדמת מדבר סוריא, לא ארץ הלאובות היא, כי אם דשנה ורעננה, ובנפול עליה המטר, עד מהרה ישגשגו בה פרחים ויצמח הדשא ויהיה מרעה דשן לצאן . הרי הלבנון המכוסים כעת על הרוב בקרחת ושטמה, גם הם לא יחשבו לעפרות ציה, ולו פקדום ידי עובדי אדמה אזי הוציאו יכול למכביר כימי קדם. כעדים נאמנים על טוב תכונת הלבנון יעידו טורי העצים המסודרים היוורדים מדרגות מדרגות בעמק, דליות גפן סרחת הנטויות על גדרי המדרגה מיד הַיִּנְיָקִים הקדמונים, אשר עקבותיהן עוד לא נשבתו. בעמקים ובקעות אשר בין הרי הלבנון, במקומות רבים נמצא עוד חרש מצל וגם עקבות מגדלי הלבנון מזמן כתבי הקדש ועקבות כרמי זית (תהלים ע"ב ט"ז), והרוח מעלעלת את הגפנים לפאת המדבר קדמה .

מוג ארץ ישראל בצמחיה ומטעיה לא אחד הוא, חוקרי תולדות הצמחים יחלקו את מוג צמחי הארץ לשש פלגות .

הפלגה האחת היא מוג צמחי ים התיכון (מעדיטער-ראן-פֶּלְאָרָא), אותו נראה בכל חבל גדות הים התיכון בא"י המערבית מסביב לאגן הים. המוג הזה יצמיין בנמעים ירוקים תמיד, עליהם ארוכים וצרים ושטחם כשטח העור,

וגם ירקי האביב רבים שם ובמהרה יבולו ויקמלו. גדות
הים התיכון בא"י, שוות הן בצמחיהן ובנצר מטען אל גדות
הים התיכון בספרד, באלגיר, בסיציליה, ורק לפאת
דרומית בואכה ארץ מצרים יראו זעיר שם זעיר שם שנויי
המוג. צמח הסציללא, אנעמאנען ורשאים בני שנה אחת,
נעצוצי אָלעאנדער, הדס-אסא וענף עץ עבות (מירטהע),
עץ שימים או תורניתא (פיניע) ועץ הוית, הם הצמחים
הנמצאים בכל גדות הים התיכון וגם בחבל הים אשר בארץ
כנען, אך על גדות ארץ פלשת נמצאים לרוב נמעי מעליא-
זעדעראך, פִּיקוס סיקאמארוס, והם יוכיחו כי מוג הארץ
הולך הלוך וקרוב אל המוג החם.

כבר הארץ אשר בו שורר מוג צמחי גדות ים התיכון
הוא קטן וצר, ואם נחזור לקרב הארץ פנימה, עד מהרה
נגיע אל גבול המוג הזה, אל המקום אשר שם יחל המוג
השני, הלא הוא מוג הצומח בערבות ארצות הקדם (אָרעענ-
טאלישע שטעפפענוועגעטאציאן). הקו המבדיל בין שני
תחומי עולם-הצומח האלה, הוא כתף הרי הלכנון ורוכסי
הרי יהודה לפאת דרום. מן הים עד ההרים האלה ישלום
המוג הראשון שלמת, אך מן ההרים האלה והלאה שורר
המוג השני בכל תקפו. המוג השני יצטיין ברוב עשרו וגודל
כמות מיניו, אף נבדל הוא לרעה ביבשת לחו, ברוב
הנעצוצים והדרדרים ובהתמעטות מספר האילנות. המון
סבכים קטנים, אמוצים ודוקרים בכשר הנוגע בהם, וממעי
לאביאמען אמוצים ובעלי ריח חד, יראו על כל מדרך כף
רגל, ואל כל מקום אשר נפן נמצא צמחי אביב יפים
ונובלים במהרה, וכימי הקיץ ירבו הדרדרים לצמוח, ועשב
ירקק יסוף ואיננו, ועל ההרים יצמחו אך זעיר שם זעיר
שם עצי אלונים אגודות אגודות וְעִלֵיהֶם דוקרים, וגם

אפסתקים ובמנים (פיסטאציען) רבים בהם, מעט מעט נראה ממעי קאָניפֿערין (ארוזים, תאשורים ועוד), ועל הנבעות הנשאות נמצאים סככי הגמדים (צווערגבישע) ממין אסטראָגאָלוס אַקאָנטהאָלימאן. אלה הן התכונות אשר בהן יבדל מוג צמחי ארצות הקדם. האמנם כי נמצאים ביניהם מינים יפים ויקרים אך מעטים המה ובטלים ברוב.

והפלגה השלישית הלא היא מוג אזור החם כתכונת הארצות הקרובות אל קו המשוה. בעמק הירדן יגבר החום בימי הקיץ, ימות הגשמים קצרים הם ועל כן יצלחו שם צמחי אזור החם, הדומים לצמחי ארץ נוביען אשר לגבול עגול ההפוך. פה נמצא מטע אָשר, הנראה במדבר סאהארא, וגם נטע שטים בתבנית רחבה פרושה כמחסה (שירמפֿאַרמיגע אקאציע), ובתור צמח ניוון משל אחר נראה את נטע הלאָראנמהום האדום, את טריחאדעזומא אפֿריקאנא, את פֿאַרסקאלעא, את אערוא יאוואניקא, את אריסטידא, ובקרבת עין גדי נראה את הצמח הנפלא סאָרינגא אפמערא ואצל מי מרום נמצא קנה נייר הנודע בשם פאפירוס אנטיק-ווארום. כל המינים האלה יערכו לעינינו תמונה כוללת כתמונת עולם הצומח באבעססיניא או בנוביען, ובגללם ייקר עמק ה"גור" בעיני בן איירופא, כי יראה אותו כבית האוסף לתוצאות אקלים המדבר.

עד כה דברנו על אדות הצמחים והנטעים הגדלים בא"י בידי שמים, ועתה נדבר על דבר פירות הארץ אשר יורע האדם לתועלתו. הנה במלכים א' (ה' י"ד) יסופר כי המלך שלמה שלח מדי שנה בשנה עשרים אלף כור חטים ועשרים כור שמן כתית. עוד היום יחשב המישור הגדול הויראן כבית מסכנות תבואה לכל ארץ ערב הצפונית. המקומות הראשיים אשר שם יצברו את התבואה להוציאה

לחול, הם: יפו, עכו ובירות. מן החטים יעשו שם את הבורגול, הוא מאכל האכרים בכל ארץ סוריא, הוא יבושל במעט שאור ויאפה על פני השמש. גם מן השעורה יאפו העניים לחם, ואולם על פי רוב משתמשים בו למאכל בהמה. שבלת שועל (האפער) תצמח בארץ כנען אך כמדברית (ווילד) כמינים אשר אין מהם תועלת. מלבד החמה והשעורה יצמחו גם זונין וחטי דוהן וכוסמת ושפון; גם דגן וחמה תוגרית, פולין, עדשים, קמניות, אפונין, פורקדן ומופח, פול הלבן ופול המצרי. שָׁקֶת (אנים) יצלח בסביבות דמשק וגם המין הנקרא תלתן (פֶּעֶנְכֶּעַל). שרש עץ המתוק נמצא בסוריא הצפונית (ומוציאים ממנו לחול לערך 2600 ככר), גם עלי שושנים נמצאים לרוב, ויושבי הארץ עושים בהם מסחר וקנין, המסחר בפגעין יבשים (אפפריקאוען) גדול מאד בדמשק. שם מיבשים את הפגעין על פני השמש, ובכל שנה ושנה מוציאים משם לערך 75,000 ככר, והחרצנים הם מין סחורה בפני עצמו הנמכר מדי שנה בשנה לערך אלפים ככר. בסביבות דמשק מוציאים מדי שנה בשנה לערך 2500 ככר ענבים צמוקים (רָאָזִינְעֵן) וגם מכינים מהם יין וי"ש, אך בעת האחרונה החלו בעלי הכרמים בסביבות ירושלים להוציא יין מענבים לחים, לדרוך בגת ולסחוט כדרך אנשי איירופא, ועלתה בידם. יין הלבנון הוא משובח מאד ויקרא בשם *vino d'oro* (יין הזהב). אגוזים מובאים על פי רוב מסוריא התיכונה לערך 12,000 ככר מדי שנה בשנה, פֶּטְנִים מובאים מסוריא הצפונית (אלעפפא) לערך 10,000 ככר מדי שנה בשנה. זיתים הם סחורה ראשית בא"י, אך אין מוציאים מהם לחול בלתי אם מעט, והרוב ישאר בארץ לאכילה וגם להכנת בורית. בסביבות דמשק עולה אסוף הזיתים הירוסים לשנה

לערך 3100 ככר, והשחורים לערך 4000 ככר. רובם נאכלים חי. השמן המוצא מהם לא נקי הוא ומעמו רע. נמיעת עצי זית הולכת ומתרחבת בכל ארץ ישראל, בפרט על גדות טריפאליס וסאירא. מדי שנה בשנה יוכן בארץ ישראל (המערבית והמזרחית) לערך 150,000 ככר שמן. להכנת שמן משתמשין גם בשושמין (ועזאם) הצומח בסוריא הצפונית מצפון לדמשק (ונמצא גם בקרבת יורעאל). וגם ינטע כעת לרוב שרש הפואה (אליזארי פֶאָרבעשטאפף) לצורך הצבעים והסממנים. בסוריא יצלה מאד נטע המאבאק. קציר המאבאק על הרי הלכנון עלה בשנת 1872 לערך 25,500 ככר ורובו הוצא לחו"ל. במדבר אשר מסביב לדמשק ובעבר הירדן מזרחה ובכל המחוז בעלקא יצלתו צמחי המלה אשר סמנו מוציאים קליא (קאלי) ופֶאָטֶאש לערך 13,000 ככר לשנה, ומשתמשים בו בארץ בבתי בשול בורית. הכנת הבורית בכל הארץ עולה לערך 50,000 ככר לשנה.

לסחורה ראשית בארץ סוריא יחשבו העפצים (גאלל-אָפֶּלעל) הצומחים על האלונים, משתמשים בהם לצרכי צביעה ומוציאים הרבה לחו"ל. גם קליפת עץ הרמון היא דרושה לעבוד עורות. גם עץ האוג יצמח לרוב במורד הרי לכנון המערבי, והוא דרוש מאד לעבוד עורות. גם הכמהין והפטריות נמצאות לרוב. בשנת 1872 אספו העוסקים בזה 280 ככר כמהין והשתכרו סך 560,000 פֶּראַנק.

צמר העץ כבר נטע ע"י העברים הקדמונים בא"י, ועוד בימי הבינים עסקו בחרשת גלומי בד, אך ע"י הבאת סחורות בזול מחו"ל ירדה חרשת המעשה הזאת פלאים בארץ. עוד כיום יארגו כמליתין עבים לצורך האכרים, אך

המלאכה הזאת לא תחשב למאומה. בשנת 1869 עלתה הוצאת צמר העץ לערך 42,000 ככר. בעלי גנות ופרדסים מרבים לנטוע את עץ התות (מוליבערבוים) אשר בפירותיו מכלכלים את תולעי המשי. הקיסר יוסמיניאן היה הראשון אשר נטע את העץ הזה בא"י (במאה הששית לסה"נ), אז הביאו את ביצי תולעי המשי משאר ארצות אויב ועד מהרה החלו יושבי בירות וצור לעסוק בתרבותם. בזמן מסעי הצלב היתה מלאכת המשי נפרצה מאד. בכל מחוז הלבנון עומד עץ התות בשורה ראשונה. להחזיקו כראוי לו נחוצה השקאה הדירה ונכול טוב, וגם לא יצטח מעפר יבש אם לא ירככוהו, ובפרט מלאכה כבדה היא ולא כל איש מוכשר לזה, לכלכל את תולעי המשי בעלי התות. הכנת המשי עלתה בשנת 1872 לערך 50,000 ככר פקעיות המשי. הזרע הובא זה עשר שנים עוד הפעם מארץ יאפאן, כי שלטה המגפה בתולעים הנמצאים בא"י. בעת הנכחית תבקשינה בכל ארצות איירופא ביצי תולעי המשי מארץ סוריא, גם החלו בא"י להכין משי גם להוציא לאירופא אל שוקי המסחר הגדולים. כאשר ראינו בחרשת מעשה אריגת צמר העץ כן ראינו גם בחרשת מעשה המשי, כי מאז החלו להביא סחורה מחו"ל חלה מלאכת סחורות המשי בארץ. עוד יעבדו העובדים בהכנת הסחורות, אך הסחורות תמכרנה רק בקרב הארץ ולא תובלנה לחו"ל. בבירות ובדמשק ובכמה חלקי הלבנון, באנטיוכיא ובאלעפפא עובדי מלאכת המשי יארגו עוד יריעות ומטפחות משי, לא על תכלית ההכשר והתקון לפי המצאת הפאבריקאציאן באירופא, אך בדרך קדומה. מלבד הצמחים הנ"ל, יבואו עוד כמה צמחים על שוק המסחר לא בתור סחורה קבועה כי אם בדרך עראי. אחת תוצאות הארץ סמין האחרון היא

הפשתה. גם יערות הרבש או קנה הסוכרא צמחו זה מאות בשנים בקרבת יריחו אף נטעו זה כבר בקרבת טריפאלים ואנטיוכיא, ובעת החדשה החלו לנטוע את הצוקקער גם בקרבת עכו ויריחו, דקל התמרה (דאמטעלפאלמע) יצלח רק במחוזות הדרום בא"י ויגדל כצמח מדברי על גדות מורח של ים המלח, וגם יצמח בודד משם והלאה. היקר בעצי א"י הוא עץ הארו, כמותו בעץ התאשור יצמחו כעת רק במקומות מעטים. אך עץ השמים הוא צומח בכל הרי הלבנון לפאת מערב. בעמק הירדן השפל יצמח אשל המא-מאריסקע והצפצפה (פאפפעלוויידע), וממיני האלונים יצמח לדרום הכרמל אלון הוואלאניא לרוב, ועץ התרזה (ווייסס אדער זילבער-פאפפעל) ינטע במקומות רבים ועצה דרוש לבנין, ובפרט יצמח לרוב בגלילות דמשק. גם נמצא עץ החרוב (יאהננים-בראָד-בוים) לרוב. עצי פרי נמצאים במספר מינים ממינים שונים. הגפן נמצאת בכל הארץ, הגפנים מודלים ונטוים על גבי גדרים, על גבי כותל וחרוץ ועל גבי הרים, והענבים טובי טעם המה, אף נפרץ מאד עץ התאנה, הצומח גם על אדמת צחיח במשך כל תקופות השנה ופריו טוב למאכל תמיד. עץ התאנה המדברי, או התאנה של אדם הראשון, יצמח במקומות רבים. גם עץ הקאקטוס ישא בימי הקיץ את פרוו הנעים ויפרוש את ענפיו לחופת צל מחורב. עצי אגסים ותפוחים וקרוסתמלין לא רבים המה. הרמונים לא ישוו בטוב טעם לרטוני ארץ מצרים או לרמוני בנדרד; העיר יפו היא מפוארה בשפעת תפוחי זהב אשר בסכיבותיה, וטשם יוציאו לחו"ל במספר רב, גם פרי לימאני נמצאים, ומפירות העץ נמצאים גם אפרסקין ושויפים ורימין. משאר פירות הארץ הכי נכבדים הם מיני הקשוואין (גורקען), הנאכלים חי, והטובות שבהן —

הארוכות והירוקות, גם החזרת (לאטמ'ך) נאכלת חי. גם הבצלים והבצלצלים נאכלים לרוב, והמינים הטובים יצמחו באדמת חול בקרבת העיר אשקלון. האבטיחים (מעלאנען) יצלחו במקומות שונים, הקרנסיים (ארטישאקען) והירבוזין (שפארגעל) יצמחו בתור צמח מדברי, וגם פרי המריפֿעֿעלן. אף נסו עובדי האדמה זה מקרוב לזרוע תפוחי אדמה, ויצלח הצמח החדש הזה בקרבת ירבוד וגם בסביבות ירושלים.

5

מערכת החי

בעולם הצומח כן גם עולם החי בארץ כנען. יִרְאֶה לעינינו בתמונות ובתכונות שונות ובמינים ממינים שונים, לפי מצב המקום, בגבהי הרים או בשפל עמקים, וגם לפי תקופות השנה ישתנו המינים הכלית שנוי. בהשקפתנו הנכחית נשימה עין אך על המינים הראשים בבעלי החיים הנמצאים בארץ כנען, ולא נתהלל במתת שקר כי הענין אשר לקחנו לנו הפעם לענות בו, יתברר ויתלבן על ידינו עד תמו.

סוג היונקים. א) בהמות הביתיות. בין מקנה עדרים יעמוד הצאן במדרגה ראשונה. עדרי הצאן כבר נחשבו בימי קדם לעושר בעליהם. על נאות מדבר והרי הארץ ימצאו הרועים מרעה טוב ושמן לצאנם, ומקום מרעה הטוב בכל ארץ כנען הוא חבל הארץ בעלקא (ארץ הגלעד מעבר הירדן מזרחת). גם האובדים והנודדים במדבר הם כבדים במקנה וצאן. מין הצאן המצוי ביותר, הלא הם הכבשים בעלי אליה שמנה. בימים האלה

בשר כבשים הוא הבשר הנאכל ביותר בכל א"י ; מדי שנה בשנה ימכרו 150,000 עורות כבשים בשוק, ויען כי אין די צאן בארץ להמציא מספר עורות כביר ועצום כזה, על כן יביאו כבשים רבים מארץ קורדיסמאן, ואת בני המעים ישלחו למכביר לארצות אירופא, ששם יעשו מהם מיתרי כנור. חלב הכבשות הוא מתוק לחך ורבים דורשים אותו. מעיר דמשק ישלחו לחו"ל לערך 13,000 ככר צמר מדי שנה בשנה ; אכן צמר הכבשים אשר בסוריא הצפונית הוא טוב מצמר דמשק, ושוק הצמר בעיר אלעפפא הוא מהולל מאד. בשנת 1872 עלה גו הצמר בעיר אלעפפא לערך 20,000 ככר, מלבד צמר רב אשר הביאו ממרחק מפאת מורח ומלבד צמר עזים המשובח במינו.

העזים יכללו אך בגלל חלבם, ובשרם יאכל רק בין דלת עם הארץ. כמעט בכל כפר בארץ כנען נמצאים עדרי עזים. אך מיני הבקר בארץ כנען הם שפלי המדרגה ולא תאר ולא הדר להם ; בעמק הירדן יעסקו הרועים בתרבות התאו ההודי (אינדישער ביפֿעל) המצוי לרוב בארץ מצרים. בבקר ישתמשו בארץ כנען אך לעבודת שדה ולא לרדיא, ורק במחוז הלבנון משתמשים גם לרדיא, וע"כ גדולה מאד הוצאת עורות בקר מבירות לחו"ל. הגמל הוא מצוי בא"י ועליו מוליכים את המשאות הגדולים, אף ירכבו עליו, יעבדוהו בעבודת האדמה ויגזו את צמרו לאריגה. להאכרים העובדים את האדמה יש אך גמלים מעטים ורובם נמצאים ביד הבעדואינים, ומידם ישכרו האכרים את הגמלים הדרושים לחפצם. זבל כל הבהמות האלה יוקח גם להסקה. סוסים מצויים בכל ארץ ישראל, ומשתמשים בהם לנסיעה ורכיבה להולכה והבאה. עד ימי מלכי ישראל היה מספר הסוסים אך מעט בארץ, ומימי המלכים

החלה תרבות הסוסים. אכן הסוסים יקרי המין נמצאים רק בידי הבעדואינים בני שבט ענעו, והם ימכרו וישכירו את סוסיהם אך בלא חמדה. האכרים מכלכלים את סוסיהם הערביאים בשעורה ומפל בר.

החמור המזרחי הוא קרוב בתכונתו אל המין המדברי, והוא ער ומהיר יותר מן החמור האיירופי. בארץ כנען נמצא החמור בכל מקום, אף כי מספרו לא רב הוא כמספרו בארץ מצרים; היקרים במיני החמורים הם החמורים הגדולים והלבנים, אשר הבעדואינים יושבי המדבר עוסקים בתרבותם. עוד מין חמור מדברי נמצא בארץ ישראל המזרחית מעבר הירדן.

הכלב והחתול הם עומדים בין הבהמות הביתיות ובין (ב) החיות בלתי בעלות תרבות. הכלבים יתעו הנה והנה ברשות הרבים, ואין בעלים להם כמו בכל ארצות הקדם, ומספרם בכל מקום לפי ערך הצדה אשר ימצאו. הכלבים לא ירעו לאיש אם אין משסים אותם. אך מין כלבי הרועים דרכו לילך ולהויק ושומר נפשו ירחק מהם. שגעון הכלבים הוא מכה לא גודעה בארץ ישראל. על פי רוב ילכו עדרי כלבים אחרי הארחות הנוסעות במדבר וישמרו וישקדו סביב. ברחובות הערים ימלאו הכלבים את פקודת השומרים, כי הם מעבירים כל חלאה וכל אי-נקיון. קרוב אל הכלב במינו, אך פרא ופרוע ממנו הרבה יותר הוא שועל הזהב (שאקאל), אשר קול יללתו יִשָּׁמַע במקומות רבים אחרי בוא השמש. על פי רוב יעלו השועלים בחרבות (ירמיה א' ל"ט). וכפי הגראה, בכל מקום שנזכרו שועלים בכה"ק, רומזו הבתוב על מין שועלי הזהב. והשועל הפשוט יִמָּצָא גם הוא בא"י בשני מינים שונים. גם הואב הוא מצוי במחוז הלבנון. זאב ערב (היאנע) יִרָאָה בכל הארץ וגם

עד שערי ירושלים יגיע לפעמים, אך אין לאדם לפחוד מפני החיה הזאת. חולד שונרא איננה בת תרבות לנמרי בארצות הקדם; במקומות רבים נמצא מין חולדי אנגארא ארוכי השער. גם מן החולדים המדברים נמצאים מינים שונים, אך חזונם לא נפרץ הוא בכל הארץ. ממשפחת החתולים נמצא גם הנמר האפריקאני (לעאפארד), אך בעת האחרונה כמעט נשמד מכל הארץ, וגם נמר הציד נמצא, הוא הנמר המוכשר בכשרון ההתלמדות ומקבל תרבות, ואחרי היותו לבן תרבות ישתמשו בו הצידים. אכן האריה הנזכר בכתבי הקדש כבר נשמד מכל אה"ק ועקבותיו לא נודעו. משאר החיות המורפות, עלינו להזכיר את הדוב, הנמצא לפעמים במחוז הלבנון; ומן המינים הקטנים נמצא במקומות רבים התחש (דאקס) והקפוד (איגעל), ומה האחרון נמצא מלבד המין המצוי עוד מין נפרד אשר לא נודע באירופא.

מן החיות המעופפות נמצאו מיני עטלפים (פֶּלְעֶדֶר-מיוזע) שונים, בפרט במערות הררי השיד. קופים לא יראו ולא ימצאו בארץ כנען, אך תחת זה נמצאות החיות המוצצות במספר רב מן הקרן האלוני (אייכהאָרנֶכֶען) עד העכבר שתום העין (בלינדעמיוז) הנחשב בא"י למין הנשמת או טלפא (מוילוואורף). עכברי הבית והמדבר נמצאים בהמון רב מאד. גם ההאמסטער ועכבר המקפץ, עכבר החדקי וחזיר החדקי, וגם מיני ארנבת נמצאים במספר עצום ורב, קאנינגֶען לא ימצאו בא"י כלל, (והשפן הנאמר בתורה (ויקרא י"א ה') הוא עכבר מקפץ או הארנבת הדולגת או החיה יארבאא השוכנת בין סלעים ומעלה גרה), ממפריסי הפרסה נמצא גם החזיר. החזיר מיער (ווילדשוויין) הוא מצוי בכל ארץ כנען, וחזיר הבית לא ימצא בלתי אם

בחצרות בתי מקלט הנזירים הנוצרים . רבים מן הנוצרים ילידי הארץ יתעבו את בשר החזיר , ובאמת אכילת הבשר הזה בימי הקיץ היא מסוכנת מאד . ממעלי הגדה נמצאים מינים שונים בכל הארץ . יעלת החן (גאצעללע) תמצא בכל ארץ כנען , במישור ועל ההרים , בעבר הירדן מזרחה יצאו האכרים פעם בפעם לצוד את יעלת החן הנמצאה שם בעדרים עדרים , ויאכלו את בשרה הטוב . היעלות הצעירות נאוות הן מאד , אך בהיותן בשבי תמותנה עד מהרה . האכרים מביאים היות צעירות למכירה בשוקי הערים . בא"י הדרומית נמצא האקו מהר סיני (שמינבאקק דעם סיני) , ובפרט נמצאהו לרוב בסעיפי ההרים אשר על גדות ים המלח .

מן העופות נמצאה התרנגלת בתור עוף ביתי , אך קטנה היא מאד ; בר אווא נמצא רק במצב מדברי , ובעמק הירדן מספרו רב . על גבעות סוריא נמצא מין יפה של הקורא (רעבהוהן) , ובקרבת ים המלח נמצא גם תרנגלות מדבריות קמנות ואמוצות . השלויים נמצאים על שדות העמקים לרוב . יונים מדבריות נמצאות לרוב במחוז הלבנון , וביתיות נמצאות רק במקומות אחדים , ששם יכינו להם שובכים . הסידות (שמאָרכע) נמצאות בהמון רב בעמק יזרעאל , וכן גם עוף העגור והבעקאססניע . מן עופות המזרחיים נמצא מין הנשר ומין העזניה (גייער) ; הנשרים נמצאים לרוב במקומות השוממים מסביב לים המלח בדרום ובסביבות נהר ליטאני בצפון . גם מיני עורבים שונים נמצאים בא"י . וגם כנף רננים לא תחסר , ועל הרוב נמצא זמיר הלילה הדומה לכיכלא (דראססעלאָהנליכע פאלעסמינא נאכטיגאלל) , לתקופת ימי החורף , בתחלתם ובסופם , יעופו עופות המסע מצרימה , או הרחק משם והלאה

דרומה, ביניהם עוף הקוקוק המשמיע את קולו בראשית ימי האביב.

גם החיות הרומשות תראינה לעיני הבא אל הארץ ההיא ועל כל שעל ימצאן. בישנו בביתו בלילה ישמע את קול הגעקקא המחריד בקראו „ניק גיק“ וחרדת שוא היא כי אמנם לא יעשה רעה לאיש. על גדות הדרום ישרוף הכרום המצוי (געמיינער כַאמעלעאן); ובהרים נמצא החרדון המצוין במדקרות זנבו וכתפו, ובגנות נמצאים הכח והלטאה (איי-דעקסען) הרומים אל המינים הנמצאים בארצותינו לפעמים, התנים (קראקאדיל) נשמד מן הארץ ולא נודעו עקבותיו. נחשים נמצאים במספר רב ויש ביניהם גם ארסיים, בכל זאת אין נשמע דבר על אדוה נשיכת נחש. מן הצבים נמצא על הרוב הצב הארצי (געוואָהנליכע לאנדשילדקראַמע) ולפעמים גם את הצב המימי בעל זנב קטן.

הדגים ידגו לרוב במימי הירדן ובימה של טבריה. הם שמים מעלה ומטה פנים ואחור לפי תקופת השנה. מינים אחרים נמצאים בכל האגמים והנחלים בארץ ישראל. ציד הדגים על חופי הים הוא גדול מאד, ויצא לפעלו על ידי רשתות גדולות.

גם שקצים ורמשים לא יחסרו בארצות הקדם, מלבד הכנה והפשפש, יענו שם הפרעושים את יושבי הארץ. היתושים (מיקקען) אינם דוקרים ומכאיבים. גם הצרעה אשר שלח ה' לפני בני ישראל לגרש את העמים הכנענים מפניהם (יהושע כ"ד י"ב) עוד תמצא לרוב אך לא תרע ולא תשחית. הדבורים הן מביאות תועלת רבה לארץ וליושביה. כוורות של דבורים נמצאות בנקיפי הסלעים כמאז, ועל הרוב עוסקים בזה אנשי הגליל, אך מלבד המגדלים דבורים נמצאה גם דבורה יערית בכל הארץ ורבשה ישוף מסלעי

הרים. הרבש הנהו לצורך גדול ליושבי א"י, ומשתמשים בו לכל מיני מזון, ובאין רבש, ישתמשו ב"דיבס", הוא מין צוף מבושל מענבים ותאנים ושאר פירות.

הארבה הוא מכת-מדינה רעה ואיומה לעובדי האדמה, כי לפעמים ישחית תבואת הארץ וילחכה עד תמה לפעמים יבוא בהמון רב מארץ ערב הפנימית, יפשוט על השרות ויאכל ירק כל עשב וגם בנטעי העצים והנעצוצים יעשה קרחה. הבעדואינים ייבשו את הארבה ויצברוהו בשקים וימלחוהו במלח ויאכלוהו חי או צלי. את החסיל (קאָפּער) והילק ארבע הכנפים (שמעטמטערלינגע) לא נזכיר, כי מיניהם לא ישתנו מן המינים הנמצאים בארצות אחרות, ונזכיר עוד רק את העקרב (סקאָרפּיאָן) הנמצא תחת האבנים וגם בחורי הבתים. עקיצתו לא תמית אך תכאיב כאב נעבר. משאר מיני החיות השפלות עוד נזכיר לחותם ההשקפה את החלזונים (שנעקקען) היפים, חלווני היבשה וחלווני המים, וביחוד את חלוון הארגמן (פורפורשנעקקע) הנמצא על חופי צור.

6

מחלקות הארץ

שמות מהוזהותיה ומספר היושבים בה בעתים שונות. תושבי ארץ כנען הקדמונים (אויטאמטהאנען) נזכרים בכתבי הקדש פעמים רבות ונקראים בשם „נפילים בני הענק”. זה הוא השם הכולל אשר בו הם נקראים כלם כאחד, אך גם יפרדו למשפחות משפחות ויקראו בשמות שונים: הענקים (יהושע י"א כ"א), הרפאים (בראשית

י"ד ט"ו), האימים והמוזומים, העוים וההורים (דברים ב').
 שרודי העמים הקדמונים האלה נשאר בארץ עד ימי מלך
 המלכים בישראל (שמואל ב' כ"א). בעת אשר באו העברים
 לארץ, כבר התערו שם הכנענים כאורח רענן ויתדם היתה
 תקועה בטקום נאמן. בשם כנען נקראה בימים ההם ארץ
 ישראל המערבית, אף כי מראש ומקדם נקרא בשם הזה אך
 חבל הארץ השפלה אשר בפאת דרומית מערבית, וארץ
 ישראל אשר מעבר הירדן נקראה בשם גלעד, אם אמנם
 בעצם וראשונה ארץ גלעד היא רק נוף אחד מנפות א"י
 המזרחית. בכל מקום שנוכר בכה"ק השם כנענים, אין
 הכתוב רומז על עם אחד מן העמים, אך על הכלל כלו,
 על קבוצת כל העמים המתיחשים על כנען, לפי תולדות בני
 האדם ומגלת היוחסין אשר בספר בראשית (י' ט"ו). על פי
 הכתוב (ברא' י' ו') היו הכנענים צאצאי חם, ואולם בראותנו
 כי כל הכנענים היו מדברים בלשונות בני שם, עלינו אפוא
 להחליט משפט, כי חליפת הלשונות היתה בין הכנענים
 בני חם ובין שאר העמים בני שם. בעוד אשר העברים
 לא ידעו עוד משטר כנסייה או ממלכה, כבר היו הכנענים
 ערוכים בכל ומסודרים בנימוס ובישובו של עולם, נפלגו
 לממלכות שונות ובכל אחת מהן משל מלך מבני עמם. מבין
 הכנענים יכוננו השבטים או העמים האלה: א) האמורים,
 הם העם החזק בעמים הכנענים; הם ישבו בא"י לפאת
 דרומית וישלטו גם מעבר הירדן בשתי ממלכות, בממלכת
 סיחון המשתרעת בין נחל ארנון ובין נחל יבוק (ראה על
 המפה וואדי מאדייב ונהר אל זרקא) וממלכת עוג בארץ
 הבשן (ראה על המפה את המחוז הרשום בשם הויראן);
 ב) הפרזים ישבו במחוז הנקרא כפי הרומאים בשם
 סאמאריא היא שמרון ובנותיה; ג) ההתים ישבו במבור

הארץ התיכונה וכדומה; ד) החוים ישבו בשכם (נאבולוס) ומשם והלאה צפונה; ה) היבוסים ישבו בסביבות יבוס (היא ירושלים); ו) הגרגשים או הגרזים ישבו לפי ההשערה באמצע הארץ. — על פי ביה"ק נחשבו גם הצורים או הפיניקים אל גזע הכנענים. מקבוצת עמי הכנענים יבדלו הלאומים הקרובים אל העברים בקרבת התולדה והיחס, הלא תמה: א) האדומים אשר ישבו במחוז ערבה עד לשון ים עקבה (אילת) וגם על הרי שעיר אשר מפאת מערב לערבה; ב) המואבים אשר ישבו על גדות ים המלח בקרן דרומית מזרחית; ג) העמונים אשר היה אהלם בתחלה בין ארנון ויבוק, אך האמורים גברו עליהם וירחיקום משם, ויאָלצו להעתיק מושבם לפאת קדמה. וגם העם הנורד, העמלקים, וְזָכַר בכה"ק בתור צאצאי עשו, והם ישבו מפאת דרום במדבר עמלק (על המפה „אל מיה"); וקרובה ההשערה לאמת, כי העמלקים והמדינים, אלה האחרונים בקרן דרומית מזרחית לפאת ארץ ערב, היו שבטים נודדים מבני ערב, ועל כן יסופר פעמים רבות על אדות הפרעות אשר עשו בפרצם בכח בגבול הארץ. מדבר-סוריא הגדול ורחב הידים היה בל"ס מאז ומקדם מקום נדודים לארחות בעדואינים, אשר מהם נפרדו משפחות רבות ויבחרו לשבת במקום אחד ויהיו לעמי הישוב לכל משפמם וחקותם, ושאר אחיהם, והם הרוב, נשארו כמקדם אובדים ונדחים ונודדים במדבר שממה בלי מצוא מנוח וכלי בקש מנוח לכף רגליהם. ואם נוציא משפמם כי כל העמים צאצאי שם היו בתחלה נודדים במדבר כהבעדואינים שנשארו עד היום, כי עתה עלינו ליסד על אדני ההנחה הזאת עוד משפמם שני המסתעף מן הראשון כתולדה מחויבת, כי המעבר מתקופת חצי הפראות

והנדודים לתקופת הישוב יצא לפעלו בין הארמיים (הסוריים) בזמן קדום מאד. הארמיים כבר יסדו ממלכות בסוריא מראש מקדמי ארץ. בכה"ק נזכרים פעמים רבות הארמיים יושבי ארם דמשק וארם צובה אשר מצפון לדמשק (לדעת רבים היא צעלעזיריען) וגם נכבדות ידובר על תוקף מעשיהם, ויש אשר דברי ימיהם נאחדים באגודה אחת עם דברי ימי היהודים, ואלה על אלה פועלים ויחד יהיו תמים; גם ישבו הארמיים על הרי הלבנון. אף נמצא ממלכות ארם קטנות אצל הר הרמון, כמו: אבל מעכה, וכדומה. ועוד היו להם ממלכות שונות, והן הראשיות, בארם נהרים (מעזאפאמאיען). כמו שקשה לנו הדבר להציב גבול ולהתוות קו בצמצום מדוייק, להראות על המפה איה אפוא היה מקום מושב העמים השונים מבני כנען אשר ישבו בא"י בזמן הקדום, ולהוכיח ברור כי עד פה מגעת ארץ האמורים ומן הוא והלאה ארץ החתים וכו', כן נשגב הדבר ממנו להציב גבולות קבועים לשבטי בני ישראל אשר חלקך ביניהם את הארץ. המכשול על דרך החקירה הזאת, הלא היא הסגת הגבול שהסיג שבט אחד את גבול רעהו פעמים רבות, וכמה שבטים נבלעו ולא נודע מקומם איה. הנה כן אנו רואים על פי כה"ק כי נחלת שבט שמעון שנקבעה בדרומה של א"י, נסבה ברבות הימים לשבט יהודה; וכן גם ערי שבט דן, אשר נחלתו נתנה לו מפאת צפונית מערבית לנחלת יהודה, נדח ממקומו בתגרת יד יהודה אחיו, ונדחק למחוזות הצפון לבקש לו שם מנוח. אל נחלת יהודה אשר פרצה על ימין ועל שמאל הסתפח אחרי כן גם השבט בנימין, שכנו של יהודה היושב בפאת צפונית מזרחית. עוד הרחק משם והלאה לפאת צפון ישב השבט העצום, בני אפרים, ומשם והלאה חצי השבט מנשה הלך וקרוב

אל הים, ושבת יששכר ישב בעמק יזרעאל וגם היה לו כבר גדול על גדות הירדן. עוד הרחק משם לפאת צפונה ישבו השבטים זבולון ונפתלי ולחוף ימים שכן אשר. הממלכה הצפונית (ממלכת ישראל) פרשה למות כנפיה גם על נחלת בני ישראל מעבר הירדן מזרחה, אך המואבים גברו שם פעם בפעם ויגזלו את חלקת שבט ראובן המשתרעת לצפון ממלכתם וישבו בה, ובני גד אשר ישבו משם והלאה צפונה וחצי השבט מנשה בארץ הבשן, נלחמו בלי הפוגות מלחמת הגנה ויעמדו על נפשם ועל נחלתם מפני חמת העמים השונים אשר סערו עליהם להפיצם. אחרי גלות בבל חדלו הבדלי שבטי ישראל חדלו, והקיר המבדיל ביניהם נפל. אך ממלכת עברים אחת, חלושה ונהלאה, צנומה ושרופת קדים, נוסדה בשם ממלכת יהודה בחבל ארץ הדרום, ואולם כאשר בקשה ארץ יהודה לישב בשלוה קפץ עליה רוגז האדומים מדרום, כי הם פרצו מארצם הלוך וצעה ברב כחם צפונה. באמצע ארץ יהודה התכוננו קולוניסטים פְּתִים, ומתערובות בשרים בין הקולוניסטים האלה ובין שרידי העמים הקדמונים יצאו השמרונים. אחרי ימי אלכסנדר מוקדון נוסדו קולוניות של היונים בא"י, מהן נודעות פטאלאמא (עכו), פעללא, גרזה; ובמקום המדינים אשר ישבו בימי קדם בקרן דרומית מזרחית נושבו שם אחרי כן הנבתים, בני שבט ערבי. בימים האחרונים לעמידת בית שני היתה כל סוריא הצפונית למדינה רומית בשם "סוריא" או "עֵעֵנִיצֵע". יוסף בן גוריון יספר את דבר משטרי הרומאים ואת חלוקתם אשר חלקו את ארץ אבותינו לארבעה מחוזות (טעטרארכיען). ארץ ישראל אשר מעבר הירדן מזרחה נקראה בשם "פערעא" (פירושה בשפת רומית "הארץ אשר מעבר השני"), כן נקראה כל ארץ עבר הירדן.

ואולם פערעץ העצמית היה אך המחוז אשר בין נחל ארנון
 ובין יבוק, והוא הנקרא כעת בשם מחוז בעלקא. משם
 והלאה לפאת צפון השתרע המחוז דעקאפאליס (בו עשר
 ערים) ועיר הבירה במחוז הזה סציטהאפאליס (בית שאן,
 והיום הקרא בפי הערביים בשם בייסאן), המחוז הזה
 השתרע עד נחל היעראמאקס (ירמוק). עוד הרחק משם
 צפונה השתרעו המחוזות האלה: א) גוילאנימיס
 (היום דיאלאן, וע"פ ההשערה היא גולן או גלון העתיק)
 מעבר ים כנרת לאורך הירדן עד הר חרמון; ב) משם
 והלאה לפאת קדמה: באסאנימיס (ארץ הבשן), כמדת
 המחוז הנקרא היום „נוקרא“ והרשום על המפה בשמו הנכתי;
 ג) משם והלאה צפונה: טראכאנימיס, הוא המחוז
 הנקרא היום לעדיא; ד) אוראנימיס הלא הם הרי
 הויראן; ה) איטוראץ, שעליה רבו המחלוקות בין
 חוקרי הארץ ועל פי ההשערה היא דיעדור הנכתי ויטור
 העתיק הנזכר בכתבי קדשנו. אלה מחוזות הרומאים מעבר
 הירדן מזרחה. ובא"י העצמית, מעבר הירדן מערבה, חלקו
 להם הרומאים את המחוזות האלה ויקראו בשמותם:
 א) מחוז יהודה (יודאץ) בדרום, ובהיקף ארץ יהודה נכללה
 גם ארץ אדום; ב) מפאת צפונית לעיר שכס (נאבולוס) עד
 קצה העמק הצפוני — סאטאריא; ג) משם והלאה
 צפונה, מחוז הגליל גאלילאץ, והיא נחלקה לשתי פלגות:
 לגליל העליון ולגליל התחתון, או לצפוני ולדרומי. אנשי
 הגליל היו נבזים בעיני הרומאים (ולא בעיני הרומאים לבד)
 וגם היתה שפתם ארמית ושונה תכלית שנוי משפת יהר
 יושבי א"י. בעת האחרונה לתקופת ממשלת הרומאים נחלקה
 פלשתינה לראשונה ושניה ושלישית, וארץ עבר הירדן
 מזרחה נקראה בשם עַרְבִיָּה.

המשטר המדיני בממלכת ירושלים בדורות המאוחרים היה דומה בכל ענין אל משטר המדיני בארצות המערב. הנכבדים בנסיכי הארץ היו: נסיך אנמוכיא, הגראַפֶּען העדעשבי והמריפאלי, נסיך מבריא, שר יפו ואשקלון והארזון בטאנמראיעל (הוא קֶבֶק במואב העתיקה). הערביאים קוראים את סוריא, שבכללה יחשבו גם את פלשתינה (פֵי-ליסמין) בשם אֶש-שֵׁם. הוראת המלה הזאת היא „ארץ השמאל“, בהפך נגד „אל ימן“ שהוראתה ארץ הימין, והיא ארץ ערב הדרומית. גם מורגל בפי התוגרים השם סורים-טאן. התוגרים יחלקו את סוריא לחמשה מחוזות (גוועער-נעמאנטס, פאשאליקס): אלעפפא, מריפאליס, דמשק, סעידה (עכו) ופלשתינה. אך החלוקה הזאת פשטה ולבשה צורות שונות במשך הדורות שעברו. עד הזמן האחרון היתה סוריא חלוקה אך לשני מחוזות וערי בירותיהם דמשק ואלעפפא. ועתה היתה ירושלים גם כן לעיר מושב פחה נושא משרת גובערנער מרכזי (וואלי) על שכמו ווקוק בלי אמצעי אל הממשלה בקושטא. וסבת הדבר שהתוגרים כוננו בירושלים מרכז מחוזי, הוא הפצם לשום עול על השבטים הנודדים במזרח, ולפעולה הזאת נחוץ מושב פחה בירושלים הקרובה אל ארץ עבר הירדן.

רק מארץ ישראל העצמית (במוכנה המצומצם המכיל את ארץ הירדן המערבית) נשארו לנו מימים קדמונים מספרים ע"ד יושבי הארץ, ומשאר חלקי ארץ סוריא אין אמר ואין דברים בספרי הקדמונים. לפי המסופר בספר במדבר (א' מ"ו) עלה מספר היהודים יוצאי צבא 603,550 איש, ולפי המסופר שם (כ"ו נ"א) עלה מספרם 601,730 איש. והנה אם זה היה מספר יוצאי צבא לבדם, יסתעף מזה, כי מספר כל היהודים אשר באו לארץ עלה לכל

הפחות לערך שני מיליאן ומחצה. לפי המסופר בספר שמואל ב' (כ"ד מ') עלה מספר היהודים יוצאי צבא 1,300,000 איש. ויתחייב מזה, כי מספר הכללי של כל היהודים עלה לכל הפחות לערך 5 מיליאן. מדת גודל פלשתינה עלתה לערך 500 פרסאות מרובעות, ועל פי זה לא הגיעה אף למדת בעלגיה בזמן הזה (536 פרסאות □). בעוד אשר בארץ שווייץ יתחלק מספר התושבים לערך 4000 על כל פרסא □, נתחלק בפלשתינה, אף שהיא ארץ שוממה במקומות רבים, מספר 10,000 על כל פרסא □, וגם בספירה הראשונה עלה מספר יושבי הפרסא 5000. יוסף בן גוריון, כנראה לא דק בספירתו ויפרו על המדה כל כך, עד שלפי דבריו עלה מספר יושבי הגליל בלבד לערך 5 מיליאן. בימים האלה עולה מספר יושבי פלשתינה לערך 650,000, ואם נאמר כי מספר היושבים הקדמונים עלה פי ארבע על מספר היושבים בעת הנכחית, כי עתה יעלה בדינו מספר $2\frac{1}{2}$ מיליאן. ותהי אפוא פלשתינה בכל אופן נושבת הרבה יתר מארץ שווייץ בעת הוואת.

7

תולדות א"י וסוריא

כתבי הקדש יאלפנו לדעת המון דברים מן קורות הארצות האלה והעתים אשר עברו עליהם, הלא הם כתובים בספרי תורת אלהים מפורש ושום שכל, אך אנחנו שמנו את לבנו גם אל ספורי הסופרים העתיקים המצרים והאשורים ואל ספורי היונים והרומאים. לא נעזוב מקור מים חיים לחצוב לנו בארות נשברים, אך נפיץ אור

באבוקת החקירה על קשט האמרות המהורות אשר בספרותנו העתיקה, בהביאנו יפיפותו של יפת לאהלי שם.

מארץ אחת אשר תשתדע על גדות נהר פרת העליון, ממקום אשר לא נוכל להתוותו בדיוק נמרץ, יצאה משפחת עם אחד לשוט בארץ מעואפאממיה (ארם נהרים) הצפונית. במקום הזה נבדל סעיף אחד מן העם או המשפחה ויסע הלוך ונסוע לפאת דרומית מערבית ויבוא לעיר הרן; ובאחרונה, לפי ספור תורתנו, הלך אברהם וביתו על פי מצות ה' לארץ כנען, ואז נקרא השבט הזה בשם "עברים". בעת ההיא התחוללה המלחמה בין כדרלעמר מלך עילם ובין מלכי סדום ועמורה וכו' (בראשית י"ד). בספור המלחמה הזאת הננו רואים בעין בוחנת עקבות מסעות העמים היושבים על גדות נהר פרת, אשר נסעו פעם בפעם לפאת מערב לרשת משכנות לא להם, ומזה יבריק לנו ניצוץ מאיר את חשכת תולדות הימים ההם בתקופה קדמונית בארץ סוריא. בעת ההיא היה מספר הערים בפלשתינא מצער. הן גם בכה"ק יזכרו רק הערים: שכם, חברון, שלם, ועוד מעט. את העברים הקדמונים עלינו לצייר לנו בהמונה שאנו רואים כעת את הכעדואינים הנודדים במדבר למרעה צאן. על פי המסורה שנתקבלה להם, החזיקו את עצמם לקרובים בקרבת משפחה לעמים שונים, שהם נודעים בעת הנכחית ויצא מונימון להם בקורות העולם בשם בני ישם (סעמיטען). עד היום לא מצאו החוקרים בחקירתם, איזה יחס ההשתוות או הפירוד היה בין משפחות בני שם ובין משפחות בני חם ויפת, במה נפרדו ובמה נשתוו. השאלה הזאת עורגה סתומה וחתומה עם כל שאלות מדע התולדה שלא הגיע זמן פתרונו. במכוסה ממנו כל נחקור, במופלא ממנו כל נתבונן, אך הנגלות לנו כי העברים הקדמונים

התנוססו ויתנשאו על כל העמים ההם במושג אֱלֹהֵי מִדְּבַר
וּדְ, שאלו הגיעו ע"י השפעה עליונה והסתכלות עמוקה
במעשה בראשית. ההשקפה הדתית אשר החזיקו בה היתה
צמודה ואחווה ברגש לאומי חזק ועמוק שהתחקה בלבם,
וע"י זה הרגישו את עצמם לְגִשָּׁאִים במדרגה על בני השבטים
הקרובים להם בקרבת המקום ובקרבת הגזע, על האדומים
בדרום, על המואבים בדרומית מזרחית ועל העמונים אשר
ישבו בפאת מזרח. ואם אמנם ראו אז כי יד העמים הכנענים
והישמעאלים רוממה והם מושלים בארץ, בכל זאת לא
השפילו העברים את ראשיהם בפני המאושרים האלה,
ויחשבו לשפלים מהם במדרגה, לבעלים אשר בעלו את
הארץ בכח ולא כמשפט הירושה, כי ישמעאל אבי הערביאים
הצפונים היה בן האֵמָה. על משפט הקנין שהאבות יתמו
לעצמם בארץ כנען, וגם על קנין מערת המכפלה, ישענו
משפטי הירושה, אשר בכחם באו בני ישראל אחרי כן
לרשת את הארץ. בין כה וכה נאלץ השבט הקטן ע"י
מצוקת רעב לעזוב את ארץ כנען ולהעתיק מושבו לארץ
גשן אשר במצרים הצפונית. מסעות כאלה גם בעת הנכחית
אינם יוצאים מן סדר היום בין השבטים הנודדים. בימי
שבת בני ישראל בארץ מצרים, פרו ורבו ויפרצו ויהיו לעם
גדול, ולרגלי הלחץ אשר המצרים לחצו אותם, הוציאם ה'
על ידי משה עבדו. עם יציאת מצרים ומתן תורה על הר
סיני תחל התקופה השניה בדברי ימי היהודים, שהיא
בהירה ושקופה יותר מן הראשונה. התורה עשתה את
היהודים לעם ותכונן ביניהם משטר מדיני, המשטר הזה הלא
הוא התיאוקראטיה (ממלכת ה'). על ידי זה נברל עם ישראל
מכל יתר העמים, המושג האלהי נבר בו וימשול על כל
שאר המושגים וההרגשים, הכל יכול וכוללם יחד. ומני

אז, אף כי לעתים שב אל עצביו והתעבות העמים מצאו-
קן בקרבו, אך בכלל היה משמר התיאוקראטי לציר-
אשר עליו יסבו כל דברי ימיו. אחרי מות משה הביא
יהושע את בני ישראל לארץ כנען, שהיתה אז ביד עמים
קמנים ושונים. בתחלה הוכו בני ישראל ונהדפו אחור
בתגרת יד הכנענים יושבי הרמה היא קצה הדרום לארץ
כנען, ואז פרשו בני ישראל את מצודתם על ארץ עבר הירדן
מזרחה וינצחו את האמורים ויתקעו יתדם בארץ הגלעד
והבשן (היום בעלקא עד הויראן), שכט ראובן בדרום וגד
בצפון וגם חצי שבט מנשה נשארו בארץ הנכבשה, אז היתה
לכידת יריחו הנצחון הראשון בין נצחונות ב"י מעבר הירדן
מערבה בארץ כנען העצמית. אחרי כן הקדישו מלחמה על
הכנענים יושבי הנגב ויכום ויכתום, ואז התגרו מלחמה
גם במלכי הכנענים הצפונים אצל טי מרום ויכו את בני
חצור. אכן מכת מדינה אשר דבקה בעמי כנען, אי-אחדות
הממשלה, דבקה אחרי מות יהושע גם בבני ישראל, כי לא
היה ביניהם סדר ואחדות, וחלוקת הארץ לא נעשתה כראוי,
אך כל שבט לקח לו אחרי כן את הטוב בעיניו. ואם אמנם
הכנענים נכנעו ונשמדו בלי חמלה, בכל זאת לא נשבתו
עקבותיהם מן הארץ, קצתם היו למס עובד, וקצתם התערבו
בבני ישראל. נגב הארץ נסב לשבט יהודה, הוא השבט
אשר עשה לו שם במלחמותיו נגד הכנענים, ומסביבו חנו
כדור, בדרום שבט שמעון ובצפון שבט בנימין. לשבט לוי
נתנו ערים שונות על פני כל הארץ, וגם נבחרו שלש ערים
מעבר הירדן וגם במערב מפאת ההרים לערי מקלט לנוס
שמה כל רוצח. ובכן השתרעה ממלכת ישראל מן (בצפון
לרגלי ההר חרמון) עד באר שבע (בדרום בקרבת המדבר).
התקופה השלישית בדברי ימי א"י היתה תקופת-

השופטים וגם היא לא תפיק נגה, אחרי יציאת מצרים
ואחרי המעלות הגדולות שעלו בני ישראל בסלם תורת
האדם ולמוד המדות והליכות הרת, אחרי כל אלה לא יכלו
להנזר מדרכי העמים הנכנעים תחתיהם, ורוב בני העם שבו
לעבוד את הגלולים והעצבים. בסוריא שלטה אז עבודת
הבעל והאשרה (אסטארטע), הבעל נחשב לאליל השמש
והאשרה לאליל הירח, ועבודתה היתה עקובה מתאות זמה
וחמדת-בשרים פרועה לשמצה, והאליל מלך נעבד בקרבנות
ילדים. גם עבודת הבמות והגבעות היתה צמודה וסבוכה
בעבודת האלילים. הקשר בין שבטי ישראל הותר
והאסורים נמסו, ומקדש שילה לא עצר כח להיות לברית
התיכון המברית את כל חלקי האומה מן הקצה אל הקצה,
אף קרה לפעמים כי בני השבטים נצבו על שדה קמל אלה
מול אלה כאויבים אשר אין אחוה ביניהם להחבירה. לפי
הודעות הסופרים המצרים הקדמונים, היתה ארץ סוריא
נתונה בימים ההם תחת ממשלת מלכי פרעה, אך מלכי
פרעה נתנו להמושלים הקמנים בסוריא חפש ומשפט
להשתרר. הימים ההם היו ימים ללא משפט ונימוס וסדרים,
אך „משפט האגרוף וכל דאלים נבר“ משל ססביב. לפעמים
התאוששו בני ישראל, כי נתנו שבטים אחדים יד אל יד
תחת הנהגת אחד השופטים, להמיש מעל צוארם את עול
הכנענים הרודים בהם, וחפצם הצליח בידם והיו חפשים
זמן מה; כן הוציאם עתניאל לדרור מתחת תגרת יד מלך
ארם וישבו לבטח שמונה שנה, ואחרי כן נפלו ביד מואב
ויאנחו שמונה עשרה שנה עד אשר הטית אהוד את מלך בני
מואב ויגרש את מואב לעבר הירדן מזרחה. יבין מלך חצור
בפלשתינה הצפונית הכניע תחתיו שבטים אחדים משבטי
ישראל וירד בהם עשרים שנה, ואחרי כן יצאו בני ישראל

לדרור ע"י גבורת ברק ודבורה אשת לפידות, אז החלו בני עמון ספאת מזרח להשתער על הארץ, ובני ישראל נאלצו פעמים רבות להסתתר בסלעים ובכיפים ובנקיקי ההרים, אך כפעם בפעם התאוושש איש גבור מן העם, כגדעון ויפתח, ויאסוף את כל בחור בישראל וילחם בעוז להמיש את עול בני הנכר מעל צואר עמו. עוד הפעם נפלו בני ישראל ונגפו לפני בני עמון ופלשתים, את בני עמון נצח יפתח, והפלשתים החלו אז להשתער בכח על ארץ ישראל, ובל"ם נעזרו הפלשתים אז על ידי עמים אחרים מצוררי היהודים, ויציקו מאד לבני השבטים היושבים בדרומה של א"י. אכן מעו יצא מתוק, מלחמות הפלשתים הציקו את בני השבטים להתאחד ולהתכונן באיתן, אחרי אשר נגפו לא אחת ושתים מיד הפלשתים. בזמן המלחמות ההן חל פרק גבורות שמשון. עוד בימי עלי הכהן עמדה ממשלת הפלשתים על תלה, ובני עלי נפלו במלחמה עם הפלשתים. אך ביד שמואל הצליח הדבר לקבץ את נדחי העם, לעוררם למלחמה בפלשתים, ולסעד ולכונן את סדרי התיאוקראטיה (ממלכת ה') על ידי אשר יסד את הבתים לבני הנביאים. ואולם אחרי כן נאלץ לעשות הנחה לרוח העם, לתקן הנהגת מלוכת והנהגת הצבא כתבנית ההנהגה אשר בין יתר עמי קדם. — עם עלית שואל למלוכה תחל התקופה הרביעית בדברי ימי א"י. האמנם כי לא קבעה התקופה הזאת את מצבה בעם בלי מלחמות וסכסוכים פנימיים. אף כי נצח שואל בגבורתו את עמון ופלשתים, בכל זאת עברה רוח רעה בינו ובין שמואל עד כי נאלץ לשוב אחר, ודוד עלה על הבמה. בתור גבור משכיל העיר את קנאת המלך שואל, ונאלץ לנוס אל ההרים ושם בחר לו כל איש מצוק ומר גפש, למתנדרים חפשים" ועמהם עבר בארץ יהודה ויחכה

עד אשר נפל שאול במלחמת פלשתים אצל הר גלבוע . אבן גם הפעם לא נבחר דוד למלך על כל ישראל אך למושל ארץ יהודה , ובל"ס היה בתחלתו למס עובד להפלשתים אשר חתיתם עמדה אז עוד בתקפה על כל הארץ עד הירדן . על ממלכת הצפון (ממלכת ישראל אח"כ) משל איש בשת בן שאול , נשען על עזר שר צבאו הגבור אבנר , ורק אחרי מספר שנים כאשר נפלו איש בשת ואבנר ביד מרצחי חרש אז היה דוד למלך על כל ישראל .

דוד היה גבור נערץ עשוי לבלוי התי , וע"י גבורתו הנמרצה הצליח לחזק את הממלכה בבית ומחוץ . ראשית מפעלות דוד היתה : גרוש כל עמי הנכר מגבול א"י , העיר יבוס נקרעה מיד היבוסים , ועל הר ציון יסד המלך דוד מצודה , שהיתה ברבות הימים למרכז עיר הבירה ; אחרי כן הכה במלחמה בגיא רפאים את הפלשתים מכה רבה שלא יכלו להרפא ממנה ועל ידה נלחצו לעזוב את הארץ ואחרי כן החל להטיט עול קשה על יתר העמים הכנענים אשר שכנו בא"י . אחרי כן הכניע את שאר אויבי הארץ , את מואב ואת אדום , הכה את ארם אשר החיש עזר לעמון , ויחן על עיר עמון , רבת בני עמון וילכדה . ולא רק עד גבול דמשק פרש את ממשלתו כי גם על נסיך חמת אשר מדמשק והלאה העיף את להט חרבו וישימהו לו למס עובד , ובכל הארצות אשר לכד תקעו אנשי צבאותיו את מושבם , והממלכה רחבה ונסבה בימיו ממבוא חמת בצפון עד תפסח (טאפסאקוס) שעל נהר פרת בקרן צפונית מזרחית . הקצוות האלה נחשבו עוד בדורות רבים אחרי הימים ההם לגבולות ממלכת העברים , ואף כי חדלו בפועל בכ"ז עוד נשאר ברמיון (יחזקאל מ"ז כ"ה) . אכן בעוד מעט נשקפו לדוד ככנות פנימיות , בנו אבשלום קשר עליו קשר , עד כי נאלץ

דוד לברוח מפני אבשלום בנו לעבר הירדן מזרחה, אך בעזרת יואב שר צבאו, הצליח אחרי כן חפצו בידו לבוא במנצח בשערי ירושלים; עוד הפעם בערה מדורת המרידה, כי כבר היתה בימים ההם רוח יושבי המחוזות הצפוניים זרה אל יושבי הדרום, ובאשר כי דוד תקע את מושבו בדרום וישוה הוד והדר על ירושלים וישם שם את המרכז, על כן חרה בו אף יושבי הצפון ותהי ידם במעל לחולל את המרידה השניה, שהוסיפה להרגיו את מנוחת המלך עד אשר שָׁם לה קץ בגבורתו ובחכמתו המדינית. אכן למרות כל המלחמות והתגרות והמדנים האלה עלו חיי האומה הרוחניים עד מרום קצם בתקופה ההיא. סדרי החצר נערכו כתבנית משטרי חצרות המלכים הגדולים בימים ההם. אף החלו בני ישראל לבנות בנינים גדולים לתלפיות למלכים ולבניהם, ככל אשר אנו רואים בין העמים העומדים ברום שלם ההשכלה בימי קדם ובדורות החדשים. אז קבע דוד את ספירת העם הראשונה ויכונן לו צבא מסודר ועומד וגם שומרים לראשו לקח לו. וגם הגדיל דוד והאדיר את רגש הדת, בהיותו בעצמו מלא רוח ה' ומנעים זמירות. הימים ההם היו ימי האביב לספרות הנבואית. תקופת ממשלת שלמה עוד עלתה על תקופת ממשלת דוד בפעולות נמרצות לבצרון הממלכה בבית. בעוד אשר דוד יסד רק מצודה על הר ציון ואת ארון ה' הביא ירושלימה, הנה שלמה בנו הוציא את מפעל בנין המקדש למענהו, וירושלים היתה לקריה בצורה. הקשר בין העמים הסמוכים ובפרט בין ישראל ומצרים נתאמץ והמסחר עלה למעלה ראש. ואולם בעוד אשר חכמת שלמה וכשרונו עמדו לו להרים את ארצו למדרגת ארץ התבל במסחרה ובחרשת מעשיה ובמלאכת מחשבתה, הנה מעבר השני במקום מעלותיו שם מגרעותיו,

כי נתן את לבו להתדמות בכל וכל אל שאר עמי הארץ. הנה כי כן עומד שלמה למופת בתור מושל חכם ואדיר, אך תקופת זיוו היתה קצרה ולא לעולם חסן, כי אחרי הגאון בא השבר. דמשק נקרעה מעל הממלכה, אדום טרד וגם כבית פנימה החלו מדנים, אחרי מות שלמה נחלקה הארץ, לפצעה ולחבורתה, לשתי פלגות; אז תחל התקופה החמישית הנמשכת עד נפול הארץ ביד צר. לבירת ממלכת הצפון נבחרה מטעם ירבעם העיר שמרון ואחריה תרצה ובאחרונה הרים עמרי את העיר שמרון למעלת עיר מלוכה. על ידי המדנים ודברי ריבות בין מלכות יהודה ובין מלכות ישראל, הוקל הדבר לאויבים ימחוץ לנצח את שניהם גם יחד לעתים לא רחוקות. נסיכי דמשק ערכו פעם בפעם מלחמה על ממלכת ישראל, ורק בימי ירבעם נכנעו מפני בני ישראל. מן הזמן ההוא נשאר הזכרון העתיק והכביר לימים מכל הזכרונות שנשארו לפליטה מזמן הקדום הלא הוא עמוד האבן של מישע מלך מואב (ערך 896 לפני סה"צ). בעוד אשר מעבר האחד פרצה עבודת האלילים בא"י, ע"י תאות החמון לע"ז שהיתה תקועה בלכם בכח גדול וגם ע"י בנות הנכר שנשאו למלכי ישראל (איובל בישראל ועתליה ביהודה), הנה מעבר השני הרימה התי-אוקראטיה (ממלכת ה') את ראשה ע"י הנביאים, ובממלכת הצפון פעלו הנביאים אליהו ואלישע נגד רוח נביאי הבעל והות לבם ומומותיהם הנטבוות. אך כאשר התנשאה ממלכת יהודה לגבורה ולגדולה פרצו בני אשור מצפון, והמלך אחז לא עצר כח להגן על מלכות יהודה מפני ממלכת ישראל הצוררת לה, ויכרות ברית עם אשור, וירם מס הוא וגם המלך הזקיהו שעלה אחריו למלוכה, לאוצר אשור. אחרי הדברים האלה חרבה מלכות ישראל, בני ישראל

גורשו לפאת מזרח, ובמקומם באו עמים חדשים, כאשר תוכיחנה כתבות האשורים שנשארו לפליטה מן העת ההיא. בעת ההיא עבד הנביא ישעיה את עבודת הקדש על הרי ישראל, הוא תוכיח את העם על פשעיו ויורה לו דרך אחרת העולה למעלה אל האשר והשלום. ואולם הנביא דבר, ועניני המדינות רצו את ארחס הלוך וקרוב אל תהום האסון. המלך חזקיהו כרת ברית עם מצרים וכוש, ולרגלי הדבר הזה יצא סנחריב מלך אשור למלחמה על שניהם יחד. אכן לכידת ירושלים לא עלתה ביד סנחריב כי פרץ הנגף במחנהו. הנה כן היתה ארץ יהודה לכדור המשחק בין מצרים ואשור, עבודת האליל מצאה לה קן בארץ עד ימי יאשיהו אשר השיב את עמרת דת ישראל ליושנה. בימי המלך הזה נחה רוח הנבואה על ירמיהו. בשנת 599 לפני סה"נ נהרסה ממלכת יהודה ונבוכדנאצר הולך בשבי את המלך יהויכין עם עשרת אלפים מבני האלופים והשועים ומרום עם הארץ. אז קם המלך האחרון צדקיהו ויגס את כחו להמיש את עול נבוכדנאצר מעל צוארו, אך קץ המסה הזאת אשר נסה העם לעמוד על נפשו היה נורא מאד. ירושלים נלכדה ויתר העם הלכו בלא כח בשבי. בגלגולי המקרים האלה נהרסה ממלכת היהודים בכל חלקיה, ואז החלה תקופה חדשה לבני ישראל, תקופת ההכנעה והשפלות בתור עם מדיני ותקופת העוון והרוטמות להדת והספרות.

ויהי כאשר לכד כורש מלך פרס את העיר בבל ויעבר קול בכל מלכותו כי הרשיום נתון ליהודים לשוב אל ארצם, אז שבו בני יהודה אשר ישבו מקדם בדרומה של א"י, וגם מהם אך שרידים מעטים שבו. מלאכת המקדש החדש, אשר נפסקה פעמים רבות ע"י תחבולות השמרונים, יצאה

לפעולות לרגלי הכה המעורר שהשפיעו חגי ומלאכי. עזרא הציל את כל אשר שרד מן הדת והספרות והוא עם נחמיה כוננו את משמרי עבודת אלהים כראוי. אך השמרונים לא ידעו שָׁלוֹ, וכראותם כי היהודים בנו להם מקדש, אז כוננו לחם גם הם מרכז לעבודתם על הר גרזים. אז באה תקופת שבתון פנימי עד שנת 332 (לפני סה"נ), אשר אז החלה ממשלת מוקדון, וארץ פלשתינה היתה למקום מערכות המלחמה בין הבאים אחרי אלכסנדר. עוד לפני המהפכה העזה אשר נעשתה בארצות הקדם ע"י מלחמות אלכסנדר, כבר נראו עקבות פעולת היונים בפלשתינה, ובפרט במקומות החופים; אחרי כן הוצב מצב לצבא וגם ערים חדשות נוסדו ע"י היונים ובעדם במבור א"י. אז פרצה גם שפת יון בפלשתינא, ונעזרה בסיוע היהודים האלכסנדרונים מרביצי חכמת יון במצרים, ותתכונן מפלגה בין היהודים לשום אחדות ואחזה בנייהם ובין היונים, ובראש המפלגה עמד הכהן הגדול יוון. לרגלי ריבי המפלגות פרצה מלחמה עזה, והמלך אנטיוכס עפִיפֵאנעס הראה את נחת זרועו באכזריות נוראה. המקדש הלל, הדת נאסרה, ושלומי אמוני ישראל נלאו מהכיל את השערוריה וישלפו חרבם סתערה: בראש מגני הארץ עמד הכהן מתתיהו לבית החשמונאים. בנו יהודה הכה את הסוריים מכה רבה ויחנך את המקדש ויעביר את הגלולים מן הארץ. בימי משול החשמונאים באה תקופת אשר וחפש לאומי ליהודים, בערך אל התקופות הרעות שקדמו לזו, וגם גדלה ורחבה ארץ יהודה ברוחב רב ובהיקף גדול בימי יוחנן הורקנוס. בראש הממלכה עמד הכהן הגדול ותהי ידו אמונה בעניני שמים ובעניני הארץ. אך בשנת 63 (לפני סה"נ) כאשר התערבו הרומאים בדברי הריב אשר בין החשמונאים, אז

אבד ניר לחפש מלכות יהודה, ופאמפעיוס לכד את ירושלים. הורקנוס השני לבית החשמונאים משל תחת אפוטרופוסת הרומאים, איפת זכויותיו למשול ולשלום נמעמה במדה זעומה והסאה נמחקה, ולצדו תפשו האדומי אנטיפטר זאחרי כן בניו פזאל והורדוס את רסן עניני הממשלה בידם. בשנת 40 לפני סה"נ בוזו הפרתים בכל ארץ סוריא ופלשתינה בזה רבה. במבוכת הימים ההם ידע הורדוס תחבולות להגיע אל הממשלה בעזרת הרומאים, ובשנת 37 (לפני סה"נ) לכד את ירושלים וייסד בה את ממשלתו על תלה. הוא הסתפח אל דגל הרומאים ויתמכר אליהם בכל לב ונפש. בפקודתו נבנו בירושלים בנינים רבים לפי רוח הרומאים וגם את בנין המקדש תקן לפי רוחו; אך היהודים אשר לבם רד עם אל הבישו בדאבה על ממשלת הזר. אחרי מות הורדוס נחלקה הארץ בין בניו. לפיליפוס נתנה ארץ ההויראן (כשן); להורדוס אנטיפס נתנה הגליל ופערצא (עבר הירדן מזרחת); לארבעלאום נתנה שמרון ויהודה ואדום, ואח"כ נספחו הנפות האלה אל המדינה הרומית „סוריא" ונציבים רומאים נתמנו שם. אחרי הימים ההם כאשר עלתה אכזריות הרומאים הרחק מגבול כח הסבל של היהודים, וימררו הפריצים בגעססיוס פלאָ-דום, ובירושלים פרצו מדנים בין המפלגות וילכוד מיטום את העיר ויהרס את המקדש ויפל ביהודים רב. ואף כי חלק גדול מן העם נפזר לכל עבר והנשארים כרעו נפלו בלא כח, בכל זאת התלקחה אש המלחמה עוד הפעם ע"י שמעון בר כוכבא אשר קשר את המלחמה על הרומאים, וזאחרי שלש שנים ומהצה השקישו הרומאים את סערת המרידה ושרידי הממלכה נפלו ונהרסו והיו כלא היו; ירושלים היתה לקולניה רומאית וליהודים נאסר לשבת בה.

בסוריא היתה אנטיוכיא לעיר ראשית. היא נוסדה ע"י סעלעאוקוס ניקאטור למזכרת אביו. סמוכה במדרגה לאנטיוכיא, עלתה גם דמשק כפורחת. בכל ארץ סוריא דבר העם ארמית וגם יונית ורומית החלו להתאזרח בארץ ההיא. בימי היוונים והרומים נבנו בנינים גדולים ובצורים בכל חלקי א"י וגם במחוזות הרחוקים. בשנים הראשונות לסה"ג עלתה גם העיר פאלמירא (תדמור) לגדולה, ותהי משך שנים רבות לבירת ממלכה מיוחדת, ועוד עד היום נשאר שם שרידי הבנינים העתיקים המפליאים כל עין בתועפות חסנם. אם אמנם כבר מצאה יד הרומאים בא"י לשפוך את רוח ממשלתם והשכלתם מסביב, בכל זאת חלפו עקבות הרומאים עם התחלת תקופת הערביאים, וגם רוב השמות שקראו הרומאים לערי א"י חלפו והשמות העתיקים שבו לקדמתם (כמו עכו במקום פמאלאמעאוס). אות הוא, כי השכלת בני המערב לא הכתה שם מעולם שרשים חזקים. כל סוריא הניצרית עם סגולותיה והשכלתה הפורחת בעודנה באכה נפלה בשנת 611 (אחרי סה"ג) ביד כאורא מלך הפרסים ותשאר בידו משך עשר שנים. אך מן העת ההיא והלאה קמו אויבים עצומים מאלה לנגד הקסרים הביצאנמים, הלא הם הערביים. שבטי ערבים ישבו מקדם קדמתה במדבר סוריא ויכתתו רגליהם הלוך ונסוע בנדודים בלי הפוגות עד ארם נהרים. במאית הראשונות לסה"ג נראתה תנועה עצומה בין הערביים, והאותות המכשרים חליפה ומהפכה קרובה החלו להתנכר בכלימה ניכרת לעין. שבטים רבים מיושבי ערב הדרומית פלסו להם נתיב צפונה, נלחצים בתגרת יד מלחמות ומקרים שונים, ויתורו להם מנוח לכף רגליהם. הערביים הדרומיים האלה (יקטנידים או כותנידים) היו עם גדול אשר כבר הצטיין בימי קדם בכשרון

המעשה ובשאר רוח ; הם נושבו בארץ סוריא , ובפרט תקעו את יתדם בארץ הבשן (הויראן) , וכצוררים עמדו על קו הניגוד לעמתם יושבי ערב הצפונית . הפירוד בין שני העמים האלה עוד נשאר עד הומן הזה והוא נכר במלחמות הגדולות אשר בין הכימיטים והתימנים . במאות האחרונות לפני לָדֶת דת המושלמנית , החלו הערביים להתערב בעניני ממשלת הביצאנטינים ולהכנס בעובי הקורה על גדות נהר פרת ובסוריא וביחוד בגליל הויראן ; אך במרם חברתם דת אחת במחברת לא היתה מהם סכנה להביצאנטינים , והסכנה צמחה אך כאשר נאחדו הערביים ע"י הדת . ומאז שפך עליהם מחמד את רוח דתו וממשלתו הוסיפו אִמֶץ וחיל ויפילו חתיתם על הביצאנטינים . הגם כי רובם פעלו יותר מתשוקת שלל וכזה מאשר פעלו בכח התלהבות הדת , אך יהיה איך שיהיה , הביצאנטינים ראו כי לצלע הם נכונים . בתחלת ימי ממשלת הכליף השני , אָמַאָר , אשר במעשי תקפו וגבורתו הועיל יותר להתאחדות הערביים מאשר פעל מחמד ברוח קדשו , נפתחה סוריא אחרי המלחמה הכבדה על נהר היעראמיצעס (ירמוק) , ובמהרה אח"כ (635) נלכדה דמשק ביד שרי הצבא חליד ואבו עובידה . במשך עת קצרה ננערו הביצאנטינים מכל סוריא עד אלעפפא ; ואָמַאָר בעצמו ובכבודו היה בקרב המחנה בעת אשר נלכדה לפני הערביים , העיר ירושלים , שגם הם עונים אחריה מקודשת מקודשת , בפרט מן העת אשר החזיקו בה . העיר צעזארעא עוד עמדה על תלה זמן ארוך כי הִגְנוּ עליה מגניה בגבורה נמרצה ; אך כאשר התאחדו הערביים בדרום עם הערביים בצפון ויעלו בהמונים המונים מכל עבר , אז נשבתה ממשלת הביצאנטינים כליל מן הארץ . נוצרים לאין מספר הומתו , ועל הנשארים בחיים הוטל לשלם מס מדי שנה בשנה בעד

החנינה הגתונה להם, ובתי תפלת הנוצרים נתהפכו לבתי מסגוד המושלמנים. במקומות רבים תקעו אנשי צבא ערביים את מושבם. תקופת האושר החלה בסוריא, אחרי אשר הומת הכליף הרביעי עלי חתן מחמד. כי בימים ההם עברה רוח מדנים על הערביים, והאצילים בני היחש במעקקא למשו עין זעם על החדשים מקרוב באו אשר בלי מגלת יוחסין ובלי זכות אבות הצליחו והגדילו פעלים, ותהי זאת רק תנועה מדינית. כי באמת לא היה עוד שרש אמנות מחמד חוק בארץ בעת ההיא, ורק אחרי הנצחונות הגדולים קנתה לה האמונה את לב כל פנות העם. רבים מן המאמינים החזיקו במעוז עלי ויחשבוהו לאיש היחיד אשר לו משפט הירושה, ואת שאר הכליפים חשבו לגזולי הירושה. מן המפלגה ההיא יצאה מפלגת השיעיתים, הלא הם המושלמנים היושבים עד היום בארץ פרס. מלבד זה פרצה גם השנאה בין משפחות שונות ושבטים שונים מבני לאום הערביים, ותהי יד איש ברעהו במלחמות גדולות. אך אצילי מעקקא נצחו את עלי ומושב הכליפאט נעתק ממדינה לדמשק, מפאת כי דמשק תשתרע במרכז ארץ סוריא, ולמרכה המשרה והאחדות היה מהנחוץ לכונן שם את נקודת הממשלה הראשית. אחרי כן עלה ביד מואוויא להוריש את הכליפאט להעמעיאדען הבאים אחריו; ביניהם נמצאו מושלים רבים, גבורים וחכמים. עוד בימי מואוויא, חדרו גבורי המושלמנים עד ארץ הורו ועד טבור אויא, עד הים האטלאנטי ועד קאנסטאנטינאפאל; ואולם גאון עוז הערביים נשבר. בראשית בואם לארץ סוריא, באו כגבורים נערצים, קמן וגדול שוים ונאחדים בכרית האחדות, לא ידעו תאות המותרות, וארחות חיהם היו פשוטות, אך בעלות מצבם לרום המדרגה ותכון בידם ממלכה גדולה וחוקה השלמת

בלי מצרים, וחיי מלכיהם ומושליהם פשטו את הצורה הקדומה ולבשו צורה חדשה, הרבו הוד והדר. או למדו הערביים גם אל דרכי משכילי עמי יפת ויחלו להציב להם ציונים בחכמת הבניה, לבנות היכלי שן ולהקים עמודי זכרון. בעת ההיא חל פרק פריחה הספרות הערבית. בימי העמעיאדען רפה רגש הדת בין המושלמים ולאט לאט נבלעו עניני הדת בעניני המדינה.

אכן חק הוא בחקי תולדות האדם, כי כאשר יצער רוח האנושי צער אחד קדימה, או ישוב וירתע לאחור, על כן יאמרו המושלים כי אחרי הפראגרעסס (קדמא ואולא) הבוא הרעאקציאן (נסוג-אחור) וכן היה גם בעולם המושלמני. המקום אשר שם נראתה הרעאקציאן בראשונה, היא ארץ פרס. הפרסיים ראו ראשית להם לחפש תנואות על העמעיאדים, שאינם שומרים את חוקי הדת כראוי; המשפחה השלטת החדשה, האבאססידען, אשר מקום מולדתה העיר הנקדשה מעקקא, החזיקה בכל תחבולות להתנשא על שאר המושלים, אף הגיעה אל תכליתה, כי בעצתה נרצחו כל השלימים חרש ברצח איום מאד (750). או נעתק מרכז הממשלה לארם נהרים בין נהר פרת וחדקל. כמו בימי העמעיאדען כן גם בימים שאחריהם היתה סוריא למקום המחזה לרובי מפלגות; ומלבד הקנאה והשנאה בין התקיפים השונים שהתיחשו למלוכה, קמו פרחו מפלגות חדשות שרצו לעקור את הכל, להפוך את הקערה על פיה, ויש מהם אשר שטתם היתה דומה דמיון רב לשטת בעלי החברה (קאממוניסטים) בזמן הזה. קורות ימי ממשלת המושלים הערביים מן העת ההיא תערכינה לפנינו מלחמות בלי חשך ומדנים פנימיים, מרמת ערומים ושערוריות מרצחי חרש. בסוריא בכלל ובדמשק בפרט נוסדו בתי מדרש רבים בימי

המלך הארון אל ר'שיר אשר היה מעוז לחכמה ומודע לבינה .
את ספרי הפילוסופים היוונים קבלו מיד הסוריים , וספרות
הסוריים נתפתחה ונתבכרה די צרכה ותלך הלך וקרוב אל
השלמות גם בימי משול המושלמנים בארץ . גם את חכמת
הרפואה , התכונה וההנדסה קבלו הערביים מן היוונים , והם
בראו ברוחם אך מעט חדשות ונצורות בעולם המדע . גם
בהתפתחות לשון ערבית שהיא מושלמת ומשוכללת בתכלית
השכלול , לקחו הפרסיים חלק בראש . ענפים רבים מענפי
החכמה נשענו אל הקאראן ובאוריו ; גם הרבו המלומדים
עמל וסרח לאסוף וללקט ולחבר את התורה שבע"פ שנשארה
אחרי נביאם . אכן כל המדעים שעסקו בהם הערביים ,
הגדילום והרחיבום לרחב ולא לעומק ; הנה בן למשל , לא
עלתה מעולם ביד הערביאים לקנות להם את הכשרון לכתוב
את דברי הימים ברוח חקירה ובקרת , אך מנו את המקרים
כרוכלא ויחרוזם בחרוזים , ראשו של מקרה זה בצד עיקרו
של מקרה זה . הנה בן צבתה ספרות הערביים בזמן קצר
במדה מרובה , ובפרט גדל חלק חכמת האלהות וחכמת דת
ודין האוחזת בעקבה , ועוד היום יחוברו ספרים ע"י הערביים
באופן ובדרך הקדמונים באריכות שאין דוגמתה בספרות
זולתם ובעבטיט מליצה מרבה להכיל . העובר ושב בארצות
הקדם אשר יפגוש בדרכו אך את המתורגמן או את מושכי
האתונות , לא יוכל לברוא לו מושג מעושר החיים הרוחניים
בין הערביים . המצאת הדפוס , שהערביים החלו להשתמש
בה בראשית המאה הנכחית תועיל הרבה מאד להרחבת
המדע ; בסוריא נתונה העבודה הרבה בבתי הדפוס
בבירות . ובמצרים בדפוסים בולאק ; ולרונמא נזכיר כי ספר
גדול אחד המכיל את מסרת הספורים ע"ד מחמד , עם יקר

מחירו, נמכר זה מקרוב מעיר קאהירא ליתר ערי הקדם במספר 7000 עקועמפלארים.

ע"י המדנים בין אחים הלכה האחדות תמס בקרב הפליפאט פנימה. גם בארץ סוריא קמו משפחות שלימות ותחלנה לבנות במה לעצמן. כן גברו ההאמראנידען במאפסול על סוריא הצפונית וישלמו ימים רבים באלעפא. בין יתר המושלים השתרר שם משנת 944 והלאה המושל האדיר סייף אל דוילע, בעוד אשר הכליפים בכגדד השתקעו בתענוגותיהם וכחם עזבם. בערי הגבול נרגש הצורך בין התושבים להתחזק ולעמוד על נפשם מפני היונים הפורצים וממשמשים ובאים. ברמטק גברו אז הפאמיסידען כובשי מצרים, ובעת המהפכות הגדולות במחצית השניה של המאה העשירית כבשו הם את כל ארץ סוריא. בפרט הכי נכבדה היתה לסוריא תקופת ממשלת האקים פִּיִּיִּי אֵיֵלֵלֵאֵה (משנת 996). עוד מראש לא בסתר נצבו הפאמיסידען על קו הניגוד לעמת הדת המושלמנית, ובימי האקים נחה רוח שגעון על הממשלה והעם להתפלסף ולכרות מלכם שמות של שמות באמונות ודעות זרות (כת הדרוויים בסוריא תחשוב את האקים עד היום להצטמצמות האלהות). בסוריא הצפונית גברו לקץ המאה הי"א האקלידים והקרדסידים עד אשר גורשו בשנת 1086 ע"י הסעלדיוקידים. הם היו מנהיגי שבטים תוגרים נודדים אשר באו מאויא התיכונה בפעם הראשונה לחומי רשף ומלאי תאות כבוש. בכמה חלקי ארץ סוריא היתה יד האסאסינים תקיפה, היא מפלגת אנשים עזי נפש אשר גורו על ימין ויחמסו על שמאל ויעשו שערוריות נוראות בארץ, וזרועם הושיעה להם לתקוע יתדם במבצרים אחדים. אחרי מות מאלעקשאש נפלגה ממלכת הסעלדיוקים

לשתי פלגות, הפלגה האחת הקעה את יתרה ברמשק, והשניה נוסדה באלעפא.

המבוכות האלה בקרב סמשלות הערביים, עמדו למתי מעט נוסעי הצלב להצליח ולהרחיב מצעדם, באלדואין עצר כח להכניע את כל סוריא הצפונית עד ארם נהרים ובאסמונד לכד בשנת 1098 את אנמוכיא; אך אל דמשק השתערו ולא יכלו לה. ואולם גם בין נוסעי הצלב פרצו מדנים והתלקחה שנאה עזה. ההתלהבות של דת אשר העירה בעצם הראשונה את נוסעי הצלב למסעם נשקעה ותחלש וחפצי המדינה עמדו בשורה ראשונה; רק אחרי לכידת ירושלים (1099) ע"י נוסעי הצלב ראו המושלמים את הסכנה הנשקפת להם. אך הקנאה והתחרות בין מושלי המושלמים, עזרו לנוסעי הצלב עוד משך זמן ידוע להחזיק מעמד בפלשתינה. אחרי גאטמז'רד הבוילללני מלך ירושלים הראשון (1100) מלך אחיו, באלדואין הראשון. תקופת ממשלת המלך הבא אחריו, באלדואין השני, היא לזכרון בדברי הימים בתור פרק הרוממות של כמשלת הנוצרים בא"י, ובעת ההיא נוסדו שתי חברות הנזירים היאהאנניטער והמעמפלער אשר ידם תקיפה עוד היום בארץ. ואולם בשנת 1136 שם העמיר הגבור זענני מעצור לגבורת הפראנקים ולסערת רוחם. בסוריא הצפונית נסה הקיסר הביזאנטי יאהאננעס עוד הפעם את כחו להתערב בריב אשר בין הנוצרים והמושלמים, אך נלחץ לעזוב את מרומי שדה קמל ואז נסבה גם עדעססא להעמיר זענני (1144). זענני מת בתור מושל מאסול, מעזאפאטאמיה וחלק גדול של ארץ סוריא; ואת הדוכסוס אלעפא הניח לבנו נורעדדין. כאשר לכד זה האחרון את עדעססא שנית (1146), אז יצא מסע הצלב השני לפעלו (1147—1149). אך הפראנקים

לא עצרו כח לעשות דבר ; לכבוד דמשק לא עלתה בידם לרגלי זממי נוצרים יושבי ארץ הקדם שעמדו להם לשמן . נורעדדין לקח מן הפראנקים לאחת אחת את אחוזותיהם ויבא גם את דמשק , אשר עד הימים ההם היה צל ממשלה אחרת פרוש עליה , אל תחת יד ממשלתו . בארץ מצרים התעבר על ריב לא לו ע"י שר צבאו שירקו , ועמו עוד הקורדי פאלאהדין (סאלאדין) . האיש הכביר הזה ידע את אשר לפניו ועד מהרה עלתה בידו ללכוד את ארץ מצרים ; אחרי מות נורעדדין בשנת 1173 , החזיק האיש הזה בקרנות המקרה אשר בא לידו בפרוץ מריבות בסוריא ויבוא גם הוא בין המריבים למען מצוא תחבולה ותואנה ללכוד את הארץ בכחו ובעצם ידו , והנה כן היה סאלאדין לראש צוררי הפראנקים בעלי הנהגת מסעי הצלב . אז עשו המלך המולך בירושלים גידא הלזויגנאני מוג הלב והמושל סאלאדין חווה ביניהם לשבות ממלחמה לפי שעה , והמלך הנוצרי גידא הלזויגנאני בגד בחווה אשר עשה וישלוף את החרב מתערה בעת אשר היה לו לשמור את מוצא שפתיו ולשבות , אז התלקחה אש המלחמה ; ובמלחמה על יד האטמין הכה סאלאדין את הפראנקים מכה רבה ואז נפלה כל ארץ פלשתינה בידו , בכל זאת לא הקשיח את לבו וראה רוח נדיבה להנוצרים המנוצחים . מפלת ירושלים הטילה סער גדול בארצות המערב , ומסע צלב שלישי סלל לו את הדרך . המנהל הראשי למסע המחנות , הקיסר האשכנזי פרייריך הראשון טבע בציליזיה . העיר עכו (St. Jeanne d'Acre) היתה כמטרה להצוי הפראנקים , כי אניות הצרפתים והאנגלים השתערו אליה ויצורו עליה ימים רבים . ובאחרונה לכדוה בשנת 1191 , אך המריבות בין מנהיגי מסע הצלב , ובפרט בין ריכארד לב האריה באנגליא ובין פיליפפ אויגוסט

בצרפת חבלו את יגיע נוסעי הצלב אשר עמלו ויגעו ללכוד את ירושלים. אם אמנם מלך אנגליא היה גבור כגבורים, בכל זאת לא הצליח בידו לבוא עם סאלאדין לכלל הנאי שלום רצויים וטובים, בלתי אם זאת השיג ממנו כי את חבל-הים הצר השאיר סאלאדין להנוצרים, אף נתן להם ברוח נדיבה את הרשיון לבוא פעם בפעם בשערי ירושלים להשתטח על קבר קדושם. במהרה אחרי אשר עזבו הפראנקים את הארץ, מת סאלאדין; ממלכתו התפוצצה לרסיסים, אך מליק אל-עדיל עוד הרע הציק להפראנקים עד מאד. מסע הצלב הרביעי בשנת 1204 עלה בתהו ולא הביא תועלת להטבת מצב הפראנקים בא"י כמו שלא הועיל המסע הקודם לו. במסעות האלה לקחו הערים האיטאלקיות פיזא, גענוא, ווענעדיג, חלק גדול, בעבור עניני המסחר. גם מסע הצלב החמישי, אשר מנהיגו היה המלך אנדרעאס האונגארי לא היה לעזר ולהועיל (1217). אך על ידי החבולות מדיניות ושלשלת מקרים נפלאים הצליח הדבר ביד הקיסר פרידריך השני, האפיקורוס המנודה מאת האפיפור והגלחץ אח"כ להשתתף במסע הצלב, לפרוש את צלו על ירושלים על משך עשר שנים, על פי פשר של שלום (1229). סוריא היתה אז מקום מועדי נסיכי ערב קטנים, ובפרט נסיכי איובידין. עוד הפעם נסו אנשי צבא נוסעי צלב צרפתים להראות כחם בפלשתינה (1240). אך העמל היה לריק. וכן גם המסע האחרון הנפקד על ידי לודוויג הקדוש בשנת 1248 כל עמת שבא כן הלך ולא פעל מאומה.

בין כה וכה יצא אויב חדש מסבכו וידרוך על במתי סוריא: גדודים גדודים אשר נהרו באו מאויא התיכונה החריבו את סוריא עוד לפני שנת 1240; ובאחרונה תקעו להם יתד במקום נאמן בסוריא הצפונית, אך לרגלי

המלחמות בין המלכים אשר כל אחד מהם חפץ למלוך, נפוצו נפזרו הגרודים האלה בכל הארץ ויבואו עד ירושלים, ושם סערת רוחם חמה יצאה על הנוצרים ועל כל הנוגע אל דת הנוצרית. בני הגרודים האלה קבלו קרות אצל הנסיכים הערביים, כי זה היה דרך הנסיכים להרבות להם עבדים בפרט מבני הגרודים ופראי המדבר. ואחרי כן קרעו העבדים האלה את הממשלה אליהם במצרים; אלכוק, מיסר ממלכת המאמעלוקים הקדיש מלחמה על נזיר נסיך האיובידען בסוריא הצפונית. המאנגאלים הוסיפו און והרהיבו עון בנפשם; לטמלכת הכליפים בבגדד כבר שמו קץ מאז ועתה נטו את כידונם נגד נזיר. הולאגו לכד את העיר אלעפפא (האלעב) [1260], ומשם נסע הלוך ונסוע בכל ארץ סוריא שלול ובזוו, הרום והחרב בלי מלחמה בכל מקום בואו; אך דמשק לא נהרסה על ידו יען מהרה להכנע מפניו. אך על גבול מצרים נאלץ הולאגו לשוב אחור, והסולטאן של המאמעלוקים קאטו לכד בעור שר צבאו המפואר ביבארם כמעט את כל ארץ סוריא מיר המאנגא-לים, ואחרי הנצחון הזה נדח קאטו משאתו על ידי ביבארם, ויהי ביבארם למלך על שתי הארצות, אף כי התחרו המאנגאלים בכל עון לקרוע את המלוכה מידו. וגם לשרידי צבאות הפראנקים אשר שרדו עוד בפלשתינה לא נתן מנוח, יען כי ידם היתה בקשר עם המאנגאלים; הוא לכד את קסריא ואת ארסוף בשנת 1265, את צפת זאת יפו בשנת 1266, את אנמוכיא בשנת 1268, וגם הציק להאסאסינים בסוריא מאד. לא עברה לו שנה בלי מלחמה, ועוד היום נמצא שמו חרות על עמודי אבן ומבצרים רבים בארץ סוריא. ביבארם מת בשנת 1277, ובנו מוג הלב הוסר ממלוכה ע"י העמיר קילאבון

בשנת 1279. גם מן השר הגדול הזה עוד נמצא זכרונות רבים בסוריא. את נחלת הפראנקים בפלשתינה הקמין והצר מאד, עד כי לא נשארו להם בלתי אם ערי החוף, ובשנת 1291 גורשו הפראנקים מפלשתינה כליל אחרי חורבן עכו. אחרי הימים ההם, דברו ימי סוריא עניים הם בקורות נכבדות וחדשות ונצורות. מלחמות המאמעלוקען, ומשנת 1382 מלחמות הסולטאנים המשערקעססים, שהסתבכו ונקשרו בהם שרי המחוזות ונציבי המאנגאלים ומושלי פרס, הן חוזרות חלילה בלי הפוגות, מבלי אשר יראו לנו על במת המפעלות ההם אנשים כבירי כח ונשאי הכשרון, ודברי ימי המאמעלוקין הלא הם כתובים בדברי ימי מצרים, חלק מחלקיהם ועצם מעצמיהם, הנה כן התמו תולדות סוריא, יען כי מני אז חדלה סוריא לקחת חלק בהליכות עולם הכללי, לא השפיעה על דברי ימי העולם ולא הושפעה מהם וגם לא עלתה לגדולה. ע"י מסע ההרג והאבדן, החמס והשערוריה אשר בהם עלו המאנגאלים בימי תימור (1400) כשואה על סוריא, ירד מצבה פלאים ובכל רחבי הארץ הוצעו חללים לאין מספר. חכמים וחרשי מעשה רבים וביניהם גם לומשי כלי נשק מעיר דמשק הובאו לסאמארקאנד. — בשנת 1516 פרצה המלחמה בין האסמאנים והסולטאן סעלים הכה את המאמעלוקים מכה אכזריה במלחמה אשר אצל אלעפפא. אז נלכדה כל ארץ סוריא מאת האסמאנים, ומן העת ההיא הוטל גורל הארץ בחיק ממלכת האסמאנים ותקשר סוריא בהתוגר בקשר אמיץ ותחלק עמו חלק כחלק. הסולטאנים מתימרים בכבוד יורשי משפט הכליפים, אף כי הערכיים מערעים מאז נגד ההתיחסות הזאת. בבוא נאפאלעאן הראשון ממלחמותיו במצרים, לכד בשנת 1799 את יפו

ויצר על עכו; ויקדש מלחמה על התוגרים בעמק יזרעאל
 (עוזרלון) ויבוא עד צפת ונצרה. עד המאה הנכחית לא
 ידעה סוריא שלום בעצמיה, אך בימי הסולטאן מחמוד
 (1809—1839) ימים טובים ומעטים היו לסוריא, כי הוא
 החל לתקן סדרים חדשים בארץ. הוא שם פקידים ושוטרים
 ויכונן צבא ערוך בכל וגם צבא-ערים יסד כמשפט ערי
 איירופא ועוד. בעת החדשה החלו ליסד בארץ סוריא גם
 בת"ס למתחילים, ואולם כמובן יחסרו לע"ע מורים ותלמידים.
 בשנת 1831 בקש מושל מצרים, מחמד עלי, תואנות על
 עבדאללה פחה אשר שלט אז בסוריא ויעל על הארץ בסערת
 מלחמה הוא ועוזרו מושל הדרוזים העמיר בעשיר. בן
 מחמד עלי, הגבור הנערץ אברהים פחה אשר עשה לו שם
 בגבורתו לכד את עכו ואת דמשק ויך את התוגרים אצל
 חמת ובילאן וגם מחוץ לגבול סוריא שפך רוח ממשלתו
 בגבורה נמרצה. ולולא ממשלות איירופא אשר עמדו לו
 לשטן בדרך אזי הגיע גם עד שערי קאנסטאנטינופול ששמה
 היו פניו מועדות, אך ממשלות איירופא התערבו בריב
 הזה, וחפצן הצליח בידן לשום שלום בין המצרים והתוגרים;
 אכן ממשלת מצרים לא עשתה את אשר הבטיחה לעשות
 לשובת סוריא, אך הרימה מסים וארנוניות, מצצה ובלעה
 כממשלת התוגר. האמנם כי אין להמיל ספק בכוונת מחמד
 עלי הרצויה, אך הדרכים אשר בהן בחר לעלות אל מטרתו
 לא היו מסוגלות לכך, ובפרט כי דבקה בו תאות עריצות,
 היא התאווה אשר תדבק בכל מתנשא למלוך בכח עצמו,
 ותאותו זאת העירה נגדו את חמת העם בסוריא. בשנת
 1834 פרצה נגדו מרידה בפלשתינה, ועד מהרה שככה
 הסערה ותקם לדממה, אך על הדרוזים והבעדואינים לא
 יכלו המנצחים להתגבר. עוד הפעם הכה אברהים פחה את
 (ארץ חמה) ה 5

התוגרים בשנת 1839 אצל ניויב, ואז היה גם מאלמקע
במחנה התוגרים. בכל זאת גברה הרוח הרעה בסוריא
לרגלי החוקים הקשים והחובות שהמיל מושל מצרים על
יושבי הארץ משא לעיפה; בשנת 1840 מרדו יושבי הלבנון,
ואז חדלה גם ממשלת צרפת לפרוש את צלה על מחמד עלי,
עד כי יצאו אנגליא ואוסטריא מגדרן ללחום מלחמת
התוגרים ולריב את ריבם, וילכדו את סוריא בשנת 1840
וישיבוה אל הסולטאן עבדול מעדויד, ובאחרונה המטיר
נאפיער פחים ואש על מבצר עכו והשב כל ארץ סוריא
להיות כפופה ונרצעת למשמעת ממשלת תוגרמה כבראשונה.
הנה כי כן ימשלו התוגרים עוד הפעם בארץ, פסוח על
הסעפים בין העמים ובעלי הדתות השונים והכרע את הכף
פעם לימין ופעם לשמאל. אך עוד מקרה אחד עלינו להביא
בחוברת, הלא היא המרידה בשנת 1860 אשר אז הסיתו
פקידי תוגרמה את הדרוזים ויושבי הלבנון ודמשק לטבות
מבה רב, רבבות נוצרים על לא חמס בכפס. אז שלחה
צרפת חיל כבד מאד לסוריא לשמור את הקאתולים לבל
יאונה להם אסון, ובמשך ימים רבים חנו אנשי צבא צרפת
בסוריא. לסן הימים ההם ועד עתה הושם לחק ולא יעבור,
כי על תוגרמה מושלת החובה לתת את משרת הפחה
המושל במחוזות הלבנון על שכם איש נוצרי, והפחה הוה
איננו תלוי ברצון שאר פחות הארץ לנפול טן הפחת אל
הפח, אך ממרכז ממשלת תוגרמה בקאנסטאנטינופול תצא
פקודתו.

הקורות אשר עברו על אחבי באה"ק מעת החרבן
השני עד היום הלא הן ערוכות בספרי דברי הימים לבני
ישראל, ואנחנו נעבור עליהן בזה רק במעוף עין. החכם
בעל תבואות הארץ יחלק את הקורות האלה לארבעה זמנים.

זמן הראשון משנת החרבן עד שעלו הישמעאלים וכבשו את הארץ. בשנת 3828 (לב"ע) היה החרבן ע"י מימוס. בשנת 3844 עלה דאמיציאנוס אחי מימוס למלוכה. הוא היה איש אכזרי ורע מעללים וירע מאד ליהודים ויצו להרוג את כל צאצאי משפחות בית דוד (לפי השערת הרי"ש הוא הוא שבקש להרוג את רבן גמליאל כנוכר במסכת תענית דף כ"ט). מ"ו שנים מלך וימיתוהו עבדיו. בשנת 3858 מלך נערפא, הוא היה מלך חסד ואוהב היהודים ויפרוק עול פקירי רומא מעל צוארם, וימלוך שנתיים ימים. בשנת 3860 מלך מראיאנוס הנודע בישרו וצדקתו, הוא מראיאנוס שצוה ליהודים לבנות את ביהמ"ק החרב (בזמן ר' יהושע בן הנינא) כנוכר בכראשית רבה פרשה ס"ד, או החלה מלחמת בר כוכבא בביתר, והמלך מראיאנוס שלח שמה את בן אחותו הדריאנוס, וימלוך מראיאנוס י"ח שנים זימת. בשנת 3878 עלה הדריאנוס למלוכה. בשנה השנית למלכו הקדיש מלחמה על בר כוכבא בביתר וכניעהו וגם הרס עוד ערים רבות בארץ, ושר צבאו יוליאנוס סעפערום השחית התעיב עלילה, החרים חמשים מבצרים ותשע מאות ושמונים וחמשה מקומות וכפרים, ולפי הקבלה נהרגו או בחרב העריץ הוה תק"ף אלף נפשות מכני ישראל, מלבד מתי רעב דבר ואש והנמכרים לעבדים. בימי ממשלתו נהרג ר' עקיבא על קדוש השם בעיר קסרין ור' הנינא בן תרדיון ור' ישכב הסופר ור' חוצפית המתורגמן ור' יהודה בן בבא ור' אלעזר בן שמוע, [כן תספר הקבלה, ואולם המבקרים בעת החדשה הטילו ספק בסדר הזמנים המקובל]. המלך העריץ הוה בנה את חרבות ירושלים ויקרא את שמה קאפיטאלינא איילא, על שמו (כי הוא נקרא איילי אדרינוס) ועל שם בית האליל יופיטער קאפיטאלינוס אישר הקים על

מקום ביהמ"ק. ויעמד בעיר צלם כוכב ונגה, וישארו שם
 הצלמים על הלם עד זמן ממשלת העלענא וקונשטנטיין בנה;
 הוא בנה גם חומה חדשה מסביב לעיר, ויאסור אָפֶר על
 כל היהודים לכל יבואו בשערי ירושלים, ורק אחרי כן נאות
 לתת להם רשות לקרבה אליה, לעלות על ראשי ההרים
 הסמוכים לראותה. ובאחרונה קנו היהודים רשות מאת בני
 הנכר לבוא העירה פעם אחת בשנה ביום ט' באב לבכות
 על השרפה אשר שרף ה'. בשנת 3900 עלה אנמונינוס
 חתן הדריאנוס למלוכה, הוא היה מלך חסד ויקרב כמו
 נגיד ואוהב את רבינו הקדוש כנודע מדברי התלמוד, ויטלך
 כ"ד שנים. בשנת 3924 מלך מרקוס אוידעליוס, ובשנת
 3943 מלך קומאדוס בן מרקו ונכד אנמונינוס, והיה רשע
 וצורר בכל דרכיו ויצר מאד ליהודים. בשנת 3955 מלך
 סעפטטעמפוס סיברי, הנודע במלחמותיו בארם נהרים (עיין
 לעיל). בשנת 3985 מלך אלכסנדר הנודע בחסדו וישרת
 לבו. בשנת 3994 פרצה מלחמה גדולה בין היהודים
 והשמרונים, ובראש צבא היהודים עמד שר הצבא קוידיוס,
 אך המלך אלכסנדר קצף על שר הצבא הזה וימיתהו.
 בשנת 4014 מלך מרכניאצוס לערך שנה וחצי, (ולדעת
 הרי"ש הוא מראכיננוס הרשע שהחריב אלכסנדריא של מצרים
 כנזכר במדרש איכה). בשנת 4049 מלך דיאוקלינסיוס או
 דיקלימינוס רועה חזירי (הנזכר במדרש רבה פ' תולדות)
 והוא ישב בכאניאס (כנו' במדרש הנ"ל) והוא חפר ים חמץ
 (חמס או האַמס על המפה בצד צפון, ובשם חמץ נזכר
 בירושלמי סוף מס' כלאים), ומימי המלך הזה נשאר עד היום
 באלכסנדריא של מצרים עמוד אבן גדול הנקרא עמוד
 דיקלימינוס או עמוד פאמפעיוס. בשנת 4072 החלה ממשלת
 הנוצרים הביצאנמים, או מלך קונשטנטיין הגדול ויבן בתי

ותפלה רבים ובתי מקלט לנזירי הנוצרים, ובסוף ימיו החל
 לנסות את כחו בתחבולות ע"י המסית המומר יוסף, שיקבלו
 היהודים עליהם את אמונת הנוצרי, ולא רצו לקבל, ויצו
 קונשטנטיין להרוג מהם כמה אלפים, ויגזור עליהם גזרות
 רעות, ויטל עליהם עונשים ומסים גדולים, וימת בשנת
 4102. בשנת 4125 מלך יוליוס אפוסמאטו ויהי מלך חסד,
 ובשנה השניה למלכו צוה לנשיא הארץ (ר' הלל) שיבנה את
 בית הבחירה והחל לבנות, אך בין כה וכה מת המלך ויחדלו
 היהודים לבנות. הוא במל את כל הגזרות שגזר קונשטנטיין
 על היהודים. בשנת 4128 מלך וואלינטינוס מלך חסד
 ואוהב את היהודים, והוא נתן פקודה בשנת 12 למלכו
 לבנות חומות ירושלים, אכן מת ולא נגמר הדבר. גם המלך
 אשר עלה למלוכה בשנת 4140, טיאודוסיוס הראשון, היה
 מלך טוב וישר, ויתן ליהודים חקים טובים ומשפטים יחיו
 בהם, ויעבר קול בכל מלכותו לבל יעזו איש לעשות רעה
 גדולה או קטנה ליהודים, ויתן להם חירות הדת באין מחריד
 ושטנה, וגם המלך אשר מלך אחריו בשנת 4143, רמיאנוס,
 היה איש חכם ומוב לב, ולא נגע לרעה בזכויות הנתונות
 ליהודים מאת המלך הקודם לו. בשנת 4172 מלך טיאודוסיוס
 השני, ובשנת 8 למלכו גורשו היהודים מאלכסנדריא
 של מצרים. בשנת 4288 מלך יושמיניוס הגדול הנודע
 במובו ובצדקתו ליהודים, עליו יאמר כי אהב את היהודים
 הרבה יותר מן הנוצרים, ובספרי קורות הימים יספר כי
 בשנת 4316 קמו היהודים על הנוצרים בעיר קסרין ויהרגו
 בהם רב והמלך לא הענישם על זה. בשנת 4344 מלך
 מוריץ, הוא היה איש עָנָו ועושה צדקות בכל עת, בזמנו
 היו זועות ורעש הארץ בכל ארץ המזרח וגם בירושלים היה
 הרעש, והבנין אשר הוקם על ע"י המלך יוליאוס במקום

המקדש נהרס, ואז שלח המלך מורייץ יהודים מעיר קינסטנטינופול ירושלימה לבנות ההרוס. בשנת 4373 מלך הרוקלוס ותהי לו מלחמה גדולה עם מלך פרס קוסאראי, אז נתנו היהודים יושבי הנליל את ידם את המלך הפרסי ויקומו כאויבים על מלכם הרוקלוס. בשנת 4374 עלה מלך פרס קוסאראי ירושלימה ויצר עליה ימים רבים ויכבשה ויהרוג בנוצרים הרג רב, אז קם המלך הרוקלוס ובנו קונסטנטין טיננס וילחמו במלך פרס ויבואו עד עזה, ויירא מלך פרס מפני הרוקלוס וינס מפניו, ואח"כ נועדו יחד ויעשו שלום ביניהם, ומלך פרס השיב להרוקלוס את העיר ירושלים. ויקצוף הרוקלוס קצף גדול על היהודים, כי היו בקושרים עם קוסאראי ויגזור לבל ישב איש יהודי בעיר ירושלים ויחק חקים רעים להשמדם, ותהי ירושלים ביד היונים עד שנת 4379. היוצא מכל אלה כי מעמד אחב"י באה"ק נשתנה לפי המלכים, בזמן מראיאנוס, אנטונינוס, יוליאנוס, יואלנטינוס, יוסטינוס ומורייץ, הוטב מצב היהודים, אך בזמן האדריאנוס וקונשטנטינוס, מיאודוסיוס והרוקלוס, סבלו חמת המציק. אלה הם תולדות היהודים בזמן הא'. זמן הב' מקיף את תקופת ממלכת הכליפים הישמעאלים עד שעלו בני איירופא הנוצרים. המחוקק והגבור מחמד עלה למלחמה על המלך הרוקלוס וקונשטנטינוס בנו, וינבר במלחמה וילכוד את כל א"י וגם את אנטיוכיא ואת ארם ואת אנאטאל, ואך העיר ירושלים לבדה עוד נשארה ביד הרוקלוס. ע"ד האישה הזו ותכונת לבו והשקפותיו ודעותיו ביחס היהודים, כבר אשתוללו אכירי החקירה ולא מצאו דברים נכונים, ולא זה המקום להאריך טחוף לתחום עניננו, אך את המבורר בדברי הימים אותו נזכיר, כי מחמד בעצמו שם את פניו להרוג ולאבר את כל בני האמונות זולתו, כי כפה הר כניגית על

הנכנעים והמנוצחים במלחמה לקבל את תורתו החדשה, ובאשר כי היהודים לא רצו לקבל את עולו על צוארם, על כן גזר להשמדם, אך כאשר נלוה אליו אחד מחכמי היהודים, אבו בכר, השתדל החכם הזה להטות את לב מחמד לטובה, אך היועצים האחרים הוציאו לעז על אבו בכר ויגרשהו מחמד, וילך אבו בכר וישפוך רוח נבורתו במלחמה על ששים ערים שעדיין עמדו במרדן נגד מחמד וילכדן, ואחרי לכדו את הערים נתנם במתנה למחמד, ואז שמכה חמת הנביא ולא קצף עוד על היהודים כבתחלה אחרי הפיוס אשר פייסו אבו. אחרי מות מחמד (קֶשֶׁל י"א שנים) מלך אבו באכר שתי שנים, ואז הוטב מצב היהודים. אחריו מלך עמר (כנוכר למעלה בדברי ימי א"י הכלליים) ובשנת 10 למלכו לכד את ירושלים. אחריו בימי הכליפים: אסמאן, עלי, האססאן, מאעוויא, עבד אל מאלעקי, וואליד, ואחרי פריצת התוגרים לארץ, ובימי הכליף אלמנוור, והארוון אל רשיד, ובימי המלחמה בין הישמעאלים והערביים, ובימי הכליפים שאחרי המלחמה עד שנת 4859, לא נשתנה מצב היהודים לטובה או לרעה. מספר היהודים יושבי א"י בימים ההם היה אך מצער, ומצבם היה תלוי במצב הכלל. בעת שלום והשקט ובעת מלך מלכי חסד היה מצבם כטוב ובנעימים, ובימי מרידה ומבוכה ומלחמה, סבלו גם הם צרה ומצוקה*). אכן במשך התקופה הזאת, הנקראה כפי בעל תבואות הארץ בשם הזמן השני, היו כמה דורות טובים לישראל היוצאים מכלל הזמנים. בשנת 4787 כאשר נסמך ר' שמואל הנגיד בעיר קרמובה בספרד והיטיב ליהודים בכל

(* רק זאת נודעת כי בשנת 4898 גורשו היהודים יחד עם הנוצרים מעיר לבריא בפקודת עמר הארווי.

הארצות, או נמה הנגיד כנהר חסד גם לבנ"י יושבי ארץ הצבן, ושלח בכל שנה שמן זית בעד בתי הכנסיות שבירושלים, ומוזה נראה כי בימים ההם היה ישוב גדול ליהודים בא"י. התקופה השלישית בתקופות תולדות אהב"י באה"ק תחל מזמן עלות מלכי איירופא, והולכת ונמשכת עד הסולמאן סלימאן. בשנת 4856 במסע הצלב הראשון שתו היהודים בכל הארצות, וביניהם גם היהודים יושבי ארץ הצבן, את כוס התרעלה. הנוצרים נוסעי הצלב חשבו את היהודים לאויבים ויעשו בהם שפטים. על דברי ימי מסעות הצלב כבר דברנו למעלה כמה שיש בו די, אך מפי סופרי קורות היהודים ב"תוד הצלנו דבר אמת, כי עוד שנים רבות לפני עלות הנוצרים האשכנזים ירושלימה, כבר נמצאו שם יהודים אשכנזים. בשנת 4930 סבב ר' בנימין בעל המסעות בארץ וישם את לבו אל מספר ב"י ומצבם בכל הערים. באנמוכיא מצא כשבעים איש מישראל והם אומני זכוכית. בלודקיא מצא כמאתים, בגבל (ביבלוס) כמאה וחמשים, בבירות כחמשים, בצידון עשרים, בצור מצא כארבע מאות, וגם היו להם ספינות בים, בעכו כמאתים, בקסרין כעשרה יהודים ומאתים כותים, בלוד יהודי אחד צובע, בשכם מאתים כותים, בבית גוברין שלשה, בנוב שנים, ברמלה שלשים, ביפו יהודי אחד, באשקלון כמאתים יהודים וכשלש מאות כותים, ביורעאל יהודי אחד, בשונם היא מורון דל"ש גבר"א לר"י"ש*) שלש מאות יהודים, בטבריא כחמשים, בגוש חלב שלשים, בדמשק ג' אלפים, בירושלים כמאתים שדרים תחת מגדל דוד. בשנת 5027 עלה הרמב"ן ירושלימה ובמכתב שכתב לבנו נאמר, כי מספר יושבי ירושלים כאלפים ונוצרים בתוכה כשלש מאות

(* עי' בדברי יוסף לר"י"ש ז"ל.

זאין ישראל בתוכה כי מעת באו התתרים ברחו היהודים משם רק ב' אחים צבעים קונים צביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין ומתפללים בביתם בשבתות, והנה זרזנו אותם ומצאנו בית הרב בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לביהכ"נ כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחרבות זוכה, והתנדבו להקון הבית וכבר התחילו לבנות ושלחו לעיר שכס להביא משם ספרי התורות אשר היו בירושלים והכריחו משם בשנת התתרי"ם, והנה הציבו ביהכ"נ ישם יתפללו כי רבים באים לירושלים תדיר אנשים ונשים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות ביהמ"ק ולבכות עליו (*).

מן האנשים המצוינים אשר חיו בארץ קרוב לזמן ההוא, עלינו להזכיר עוד את הר"ר יוסף איש ירושלים מבעלי התוספות והר"ר שמשון בר אברהם הנקרא ר"ש משנץ ג"כ מבעלי התוספות וגם ר' שלמה בן בנו והח' ר' משה דיליון הממציא את קונטרסי הוזהר, ור' יצחק בן שמואל דמן עכו תלמיד הרמב"ן. גם היה אז בארץ החסיד והנגיד ר' דוד נכד הרמב"ם, ובשנת 5052 עבר איש תמרי ב"ר משה הפרחי בעל כפתור ופרח באה"ק ויחקור וידרוש על שמות ערי הארץ וכפריה, וימצא קבוץ גדול של בניו בירושלים, וכן בעיר בית שאן מצא קבוץ גדול, ובשנת 5171 באו כשלוש מאות רבנים מארץ אנגליא וצרפת לאה"ק ויכבדם המלך כבוד גדול, ויבנו להם שם בתי כנסיות ובתי

(*) הרה"ח ד"ר הרכבי הודיענו זה מקרוב, כי בבית עקד הספרים בפ"ב נמצא כ"י יקר מאת תלמידו של הרמב"ן שכתב ע"ד מצב היהודים בא"י בזמנו וגם הכטיח הח' הנ"ל לפרסם את הס' הזה בדפוס בדאסינף, אך מפני איחור המועד נשמש הדבר.

מדרשות. גם הר"ר עובדיה המון מברטנורא מארץ אימאליא מפרש המשנה עלה אח"כ ירושלימה. והנה דבר המסתעף מכל הספורים הנ"ל המפורזים ומפורדים בספרי המסעות לתיירי עמנו, הוא, כי בשנים הראשונות לבוא הנוצרים לא"י היתה עת צרה וצוקה ליהודים, אך אח"כ כאשר קמו מלכי מצרים לשמן להנוצרים, אז הומב מצב היהודים, ובימי הסולטאן סאלאדין התענגנו על רוב שלום ועל חפש בלי מצרים, כי הסולטאן העביר קול לאמר: כל איש מזרע ישראל אשר באשור ובמצרים ובשאר הארצות אם יחפון ווכל לעלות ירושלימה, ויעלו שמה וישבו לבטח עד אשר באו התתרים ויהרגו הרבה מהם וישובו הימים הרעים והמרים. מספרי המסעות המפיצים אור על דברי ימי היהודים בא"י הכי נכבד הוא המאמר דובב שפתי ישנים, מכתב מסע לר' משולם בכמ"ר מנחם מוואלטרס משנת 5241. הוא מכתב מסע אשר כתב איש יהודי פלארענצי בלכתו לאה"ק בשנת הרמ"א, והיה עד הנה בכתובים בבית הספרים אשר בעיר פלארענץ, ונדפס בפעם ראשונה בס' ירושלים (מאת אברהם משה לונץ, וויען תרמ"ב). התייר הזה מצא בעיר עזה (גאזא) ס' בעלי בתים יהודים וד' בעלי בתים שמרונים והם עוסקים בעשיית יינות ויש להם בית הכנסת יפה קמן וכרמים ושדות ובתים. בחברון מצא כמו פ' בעלי בתים יהודים, בירושלים מצא כמו ר"ג בעלי בתים יהודים, וגם הכיר שם יהודי אחד אשכנזי הנקרא ר' יעקב קולועאני, ומונה שמות הדיינים והישישים והמשכילים והרבנים האחרים. אח"כ יתאר את העיר יפו ולא יזכיר כי ראה בה יהודים, וגם במקום שהוא מצייר את מעמד בירות ומספר את מראה עיניו אשר ראה שם לא יספר דבר על

אדות יתורים. ברמשק מצא ת"נ בעלי בתים יהודים כלם עשירים ונכבדים וסוחרים כלם.

אח"כ מתחיל זמן הרביעי המקיף את התקופה מן שנת 5280, ממלוך הסולטאן סאלימאן הגדול, עד העת הנכחית. בימי סאלימאן הומב מצב היהודים; הוא נתן להם חירות לעסוק בכל מלאכה, גם פקודות ומשמרות במדינה היו אז ביד היהודים, וכמובא בתה"א היה בשנת 5283 יהודי אחד שומר שערי העיר. סאלימאן אהב חכמה ויצו לרופאו ר' משה המון בן ר' יוסף המון לתרגם לו לשפת ערבית כל תנ"ך וספרי תפלות ישראל, והתפלות מצאו חן בעיניו מאד, גם ר' תם בן ר' דוד בן ר' יחיאל היה רופאו ויאהב אותו מאד ויהי לשר גדול בחצרו. בשנת 5383 היתה צרה גדולה ליהודים יושבי א"י, כי הסולטאן עמרד מלך אז ותהי מלחמה בינו ובין מלך פרס בשנת 5392, וישלח את שר צבאו לכל המדינות, לצידון ולצפת ולדמשק ולארם צובא (אלעפפא) ולמצרים במכתבו לאמר, הנני שולח לכם את חילי הגדול ואתם תכלכלו אותם משך ג' חדשים, ויתעצבו היהודים מאד אל לבם, כי השנה ההיא היתה שנת בצרת וגם להם בעצמם אפס לחם ומה גם לכלכל חיל גדול כזה. אז עמד שר אחד בעכו לימין היהודים ויאסוף את מחנהו כארבעים אלף גבורי חיל והעמיד משמרות על כל הדרכים לבלתי תת את חיל הסולטאן לבוא שמה, וחפצו הצליח בידו. בדורות שאחרי כן נשתנו ונשתלשו הצרות בימי איבראהים, וגם בימי מסע נאפאלעאן הראשון לארץ ישראל היתה עת צרה ליהודים, כי הרשיעו להם אנשי צבא הצרפתים מאד; ביפו הרגו ארבעת אלפים איש. וכהשמע הדבר בשערי ירושלים, וימס לבב יושבי העיר ויצעקו אל ה' גם החלו לחזק את העיר, (וגם הרב ראשון לציון מו"ה

מדרכי יוסף מיוחס ז"ל בעצמו עמד וחפר ויעש עבודתו עם כל העם), אך פתאום היתה רוח אחרת עם נאפאלעאן ויהפך לבבו לשום לדרך עכו פניו וישב מדרכו. בעל תבואות הארץ חותם את דבריו בטמשלת אבדול מדויד לאמר: "וישב דרך הארץ לאיתנו הראשון, כי החזירו כל כלי המלחמה וכלי המשחיתים ביד הפלחים והם משחיתים בהם ומורדים גם במושלי הארץ, חדלו ארחות, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. איש כל הישר בעיניו יעשה ונלחמים זה עם זה על דבר מה, כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ ורבה רעת האדם בארץ". אכן מזמן חתימת הספר הנ"ל עד הימים האלה הוטב מצב הארץ בתקונים גדולים ונכבדים. במחון הנפש והרכוש הוא נמוע באיתה, הפלחים לא ירעו ולא ישחיתו. זכויות האזרח נתונות לגר ולתושב שוה בשוה, [ואך בעת האחרונה הוסג גבול זכויות הפלימים היהודים הבאים לארץ אבותיהם]. בכ"ז עוד רבה העזובה בקרב הארץ, מפאת מרחק הממשלה ונתינת הארץ ביד הפחות. מה עשתה ממשלת תוגרמה בארץ חמדה זאת להפוך מדברה לעדן? כאשר לכדו התוגרים את סוריא ואת ירושלים בימי הסולמאן סעלים הראשון, אז עשו בָּנִים כמו יש בדעתם לתקן תקונים, וסאלימאן בנה את החומות הפרוצות מסביב לעיר הקדש. אך מני אז ועד עתה תרד הארץ פלאים; העם כלו הוא עני מדוכא, ההרים שוממים ועזובים, בכל מקום נראה מעי מפלה ושטמות קדומים, וגם העם הערבי עם הפלחים כלם יראה לעינינו כמעי מפלה; ואולם בשטמות ציה אלה יִצְצוּ ויחסנו אוצרות יקרים למאד! הארץ תראה לעינינו כמו כבר עיפה נפשה ולא תוכל לחיות עוד, עיפה ויגעה אחרי העבודה הקשה אשר עבד בה, אחרי אשר על גבה חרשו תורשים והאריכו

למעניותם. והעיר ירושלים? הנה היא חרבה ונהרסה עשרים וארבע פעמים ונהפכה לעפר ואפר ואהרי כל אלה עוד לא נשבתה מטהרה. לולא גורש מחמד עלי המצרי מן הארץ, אזי כביר מצאה ידו לעשות בה גדולות, כי הוא היה איש עשוי לבלי חת, אשר לגדולות שאף רהו הנערץ, אך התוגר לא יבן ולא ימע, אך ימוץ את הלח האחרון; הסכסוכים אשר בין בעלי הדתות השונות, סלע המחלקת בין הממלכות, הוא ירושלים, יביאו שנה בשנה סכומים עצומים „פקשים“ לגדולי שרי התוגר. מכסף הבקשים ומועת אף האברים יחיו הפחות והעפפענדים בתענוגות. ואם גם במרכו הממשלה בקאנסטאנטינופול תרהף רוח שלום וסבלנות, אהבה ואחווה לכל העמים והדתות, אבל כל עוד תעמוד ממשלת הפחות על תלה, וכל עוד התוגר ישכב בחיק ההזיה ויתעצל מעשות תקונים וסדרים, לא תעלה הארץ ממצבה הנכחי.

8

בואו חשבון

מספר יושבי הארץ למחלקותיהם לעריהם,
אמונתם ואומנתם וארחות חיהם.

יושבי סוריא (נקוט כלל זה בידך כי בשם סוריא נקרא את א"י בטובנה הרחב) יחלקו לסוריים, יונים, ערביים, תוגרים, יהודים ופראנקים. ולפי חלוקת הדתות יחלקו למחמדים, נוצרים, יהודים, ובעלי שאר הדתות. בשם סוריים לא נקרא את הארמיים, אך את צאצאי העמים השונים, שהיו מדברים ארמית, במאות הראשונות לסה"נ,

מלבד היהודים. הנוצרים ילדי הארץ הם צאצאי העמים אשר ישבו בסוריא, במרם יצאה אמונת מחמד על פני הארץ. כמה מן היונים באו לארץ זה מקרוב; אך מן היונים אשר ישבו בארץ במשך הדורות אשר משלו בני מערב בא"י, ויתערבו בהסוריים, לא נשאר כל זכר. כאשר החלה אמונת מחמד להשתרר בסוריא בתורת השלמת, קבלו סוריים ויונים רבים את הדת החדשה ורבים מהם נשארו באמונתם. את שפת ארמית המירו בשפת ערבית, ככל זאת גם אחרי התמורה עוד נשארה הארמית במקומות רבים בסוריא. בעת הנכחית נשארה עוד לשון הערובות בתה של הארמית מעורבת עם הערבית כשפה מדוברת, בשלשה כפרים במול-הלבנון. היהודים, כפי מה שראינו למעלה, נמצאו בארץ אך במתי מעט, ורוב היהודים היושבים כעת, באו שמה זה מקרוב. היושב בא"י משך זמן קצר, יתרגל בטביעות עין לחכיר את תושבי הארץ לשלש מחלקותיהם, ובסקירה אחת יכיר את היהודים, את הנוצרים, ואת המושלמנים. כמו שנשתנה סגנון לשון ערבית בפלשתינה ע"י פעולת שפת ארמית, כן נשתנה גם קלסתר פני הערבי ודיוקנו מתערובת הדיוקן הסורי. הערבים יחלקו לשני ראשים, לאנשי ישוב (הררי) ולנוודים (בערו). אנשי הישוב הם בני תערובות, אך הנוודים הם בני גזע ישישים מהור מכל סיג. הבעדואינים הם בעלי דת המושלמנית, אך בפועל הם עוסקים במרעה עדריהם ובמסעות מלחמותיהם, ועסקם בדת כאין וחסב, כאו בן עתה עודם שבטים נוודים ופראים במקצת, ידורו באהלים עשויים מצמר כבשים וקלים להנשא ממקום למקום (אהלי קדר כבר נזכרים בשה"ש). האריגה תעשה ע"י נשי הבערו-אינים והיא חזקה מאד והגשם לא יעכר בה. גלומי צמר

אלה נמתחים על עמודים אחדים, ובעבר האחד פתוח האהל בגובה קומת איש. הבית הזה יחלק לשתי מחלקות, האחת היא בעד הגברים והשניה בעד הנשים. באמצע דירת הגברים נמצא מקום הכירים חפור בקרקע, ומסיקים בסבך עץ או בזבל מיובש. הבעדואינים מתפרנסים מתרבות צאן ובקר, וקשה מאד להרגילם לעבודת האדמה; בכל זאת יש כמה וכמה משפחות, אשר דעתן מתישבת עליהם לעזוב חיי נודדים ולאחוז בחיי הישוב, והממשלה החשוב את הדבר הזה לדבר גדול, ותתמוך בכל עוז בימנם. על פי רוב יחיו הבעדואינים חיי לחץ, ודי ספקם לחם וחלב, ורק כבוא ארח, יטבחו כבש או שעיר, ולפעמים רחוקות יטבחו גמל. הארח הבא למקום מחניהם יכנס אל האהל הראשון במורי האהלים הנמועים, כי הראשון בשורה הוא אהל הראש (שעך). הכנסת אורחים היא חובה קדושה להבעדואינים, וגם כאשר יפרד הארח מעל בעה"ב, חייב בעה"ב לשמרו ולהגן עליו עוד שלשה ימים אחרי פרידתו. על הרוב יבלו הבעדואינים את ימיהם במלחמות, ונלחמים הם על דברים קטנים, על דבר מקום מרעה או באר מים. גם משפט גאולת הדם הנמצא ביניהם עד היום, הוא מביא לידי פרעות ושערוריות. בכל זאת לא יירא הנוסע מפני הבעדואיני, אך ראוי לו להשמר מהשתמש בכלי נשקו ומהמית איש מאנשי המקום. שודדים וגנבים נמצאים בין הבעדואינים לרוב, לפעמים יקחו מאת הנוסע את כל אשר לו, יציגוהו כלי ריק וגם את בגדיו יפשימו מעליו. זה אלפי שנים ילחמו הנודדים באנשי הישוב. וממשלה חזקה ונוסדה באיתן דרושה אל החפץ להגן על האכרים, לבל יעלו עליהם שבטי הנודדים כדרכם תמיד. אכן לפי מצב הנימוס כעת בסוריא, יבחרו האכרים לשלם

מס להבעדואינים, מקרוא אל הממשלה לעזרה, כי יודעים הם שאין לסמוך על הפקידים, וגובי המכס אשר להממשלה רעים ואכזרים מגובי המכס אשר להבעדואינים.

להצלחת הממשלה אין שלום בין גדודי הבעדואינים. אין קץ למספר המשפחות, וכמספר המשפחות כן מספר המפלגות; אך בכלל יפרדו לשני ראשים, הראש האחד הם בני שבט הענעזי ההולכים בימי החרף לפאת ערב התיכונה, והראש השני הלא הן משפחות הבעדואינים אשר לא תשימינה לארץ ערב פעמיהן אך תשארנה בארץ סוריא. שבט הענעזי הוא כיום הוזה החזק והכביר בכל שבטי הבעדואינים, ויחלקו לארבעה שבטים כוללים: א) שבט וואולד עלי; ב) שבט העוענע; ג) שבט רובאלא; ד) שבט בישער. מספרם יחד עולה לערך 300,000 נפש; ונפרדים וחלוקים מהם תכלית פירוד הם השבטים אשר החזיקו בחיי ישוב, היושבים בפלשתינה, בהויראן, בצעלעסריריען ובסוריא הצפונית; במחוז בעלקא יושבים בני שבט אדוואן, בעמק הירדן יושבים הערביים מן גור (גאווארינע). בארץ מואב יושבים בני שכור ועוד. כלם נקראים „על אש שמאל“ פירושו, אנשי הצפון, כי הבעדואינים הנודדים הם יושבים בדרום לים המלח, ועל שם ארץ מושבם הדרומית הם נקראים „אל על קיבלי“. על כל שבט בעדואיני ימשול „שייך“, ובאשר כי הקנאה והתחרות בין „שייך“ ל„שייך“ היא גדולה מאד, על כן ישמור כל שייך מכל משמר את חלקת נחלתו אשר נפלה לו בחבל. גם במלחמה לא ימשול השייך שלמת בלי מצרים, ועל הרוב יצביא ויפקיד גבור חיל זולתו. — מלבד התכונות הנזכרות כמעט אין תכונה הראויה להזכיר מחיי הבעדואינים והליכותיהם, בלתי אם כי אוהבים הם לשיר בשירים ולספר ספורים, וגם את החרוזים יאהבו.

ואולם, כמובן, יושבת בת השירה ביניהם בשפל המדרגה : מספר התוגרים אך מעט הוא בארץ סוריא . התוגרי הוא נופל מן הערכי בכשרון הרוח, אך טוב לב הוא ממנו . אולם העעפֿֿנדים, הלא הם אצילי התוגרים, הם יהירים וגאים . בין התוגרים נמצאות שתי מפלגות, בני דור הישן ובני דור החדש או המתקנים ; ולפי הכרעת כף הנצחון בקאנסטאנטינופול למפלגה זו או לחברתה, כן יתחלפו הפקידים והנציבים בארץ סוריא ובשאר הארצות אשר צל ממשלת תוגרמה פרוש עליהן למחסה . ומפאת כי השנויים במצב נצחון המפלגה הישנה והמפלגה החדשה באים ועוברים בחפזון, על כן קשה הדבר לפעול וליסד בתוגרמה פעולה מתמדת, כי נקל הדבר, שבין כה וכה ינצחו בעלי המפלגה המתנגדת ויהרסו את כל המפעל . הרחבת השכלת איירופא תצא לפעלה ע"י התוגרים הצעירים בידים רפות ובלי דעת, ההשכלה היא רק למראה עינים, ועל פי רוב יסודה עמל ותהו ; רבים יחשבו כי עיקר ההשכלה בלבישת בגדי הפראנקים ובשתית משקאות משכרים האסורה להם על פי חוקי הקאָרָאָן . אכן כל גזע התוגרי הוא עובר ובטל מן העולם ופוחת והולך בתוגרמה ובכל שאר הארצות . בסוריא הצפונית ובקרבת הר חרמון הגדול נמצאים עוד תוגרים נודדים (תורקמענען) אשר כל חייהם הם כארחות חיי הבעדואינים .

עתה נדבר על דבר הדתות אשר במעוזן יחזיקו יושבי הארץ . רוב יושבי הארץ הם המושלמנים, מספרם עולה לערך $\frac{1}{5}$ מן המספר הכולל . עוד היום יתברכו התוגרים בלבם כי הם העם הנבחר, וכל שאר העמים כחגבים בעיניהם . במצרים נשפל מעט רגש גאות המושלמנים, יען כי זה מאות בשנים החלו יושבי איירופא להתערות שם

כאזרח רענן ולהרבות מפעל בכל פנות עולם המעשה, אולם בסוריא יחשבו המושלמנים עוד היום כמושלים יחידים, על כן מצאה שם קנאת הדת קן לה. הנוצרים היושבים בארצות הקדם, רובם נחשבים אל הכנסייה היוונית, יען כי רוב הנוצרים ילידי הארץ ידברו ערבית, על כן גם התפלה והעבודה בבתי תפלותיהם קבועות בלשון ערבית, אך כהניהם הגדולים רובם באו מארץ יון ולא יבינו ערבית כי אם יונית ובשפת יון יקראו את תפלותיהם. להיונים בסוריא יש בתי ספר רבים ושם ילמדו שפת יון. הנוצרים היונים נקראים שם בשם „נוצרים אורתודוקסים“. בסוריא הם חוסים תחת צל שני פאטריארכים, הפאטריארך הירושלמי והפאטריארך באנטיוכיא. תחת פקודת הפאטריארך הירושלמי נתונה כמעט א"י כלה. הפאטריארכאמ האנטיוכיי העתיק את מקומו בשנת 1531 לרמשק ובעת החדשה נעתק לבירות. היונים בכלל הם קנאים לדתם ושונאים את כל בני האמונות זולתם, גם את הקאתולים ישנאו, ובפרט גדולה שנאתם ליהודים. הארמיניים והקאפטים נמצאים כמעט רק בירושלים לבדה. גם נמצאה שם כנסת נוצרים סוריים - יעקביאים, אשר מוצאם מאיש אחד יעקב באראדאי, כהן עדעססא, אשר סלל לו שיטה חדשה בחקירת הדת הנוצרית; השפה הנקדשה להם, אשר בה יתפללו תפלותיהם היא שפת סורית. גם הדת רומית-קאתולית התחלק בא"י לפלגות רבות. אל הקאתולים יחשבו גם המאראנימים (מיסד הכת נקרא בשם מרון) היושבים בהרי הלבנון. בין המאראנימים והדרוים שנאה כבושה מדור דור, הראשונים הם אנשי מלחמה עוי נפש, מספרם עולה לערך 200,000 במחוז הלבנון, ויחיו את נפשם מעבודת הארמה ומרעה בקר וצאן, גם יעסקו

במלאכת משי. ממשלת הוגרמה נאלצה מכבר לתת להם זכויות טובות, וגם עומדים הם תחת ממשלת פחה נוצרי, גם חברות גוירים ממינים שונים נמצאים בארץ ישראל, ועל כולם הפראנצ'יסקאנים, אשר להם בתי מקלט רבים בארץ.

למען שים לפני הקורא ציור שלם מארץ ישראל ויושביה, יִרְשֶׁ אֶל החפץ לתאר בקצרה את ארחות חיי המושלמנים היושבים בה.

הבא לאה"ק מחוצה לה, יכיר עד מהרה כי דרכי החיים והמדות אשר יראה בין יושבי א"י על כל מדרך כף רגל, הן דומות דמיון רב אל דרכי החיים המתוארים בכתבי הקדש, מנהגים עתיקים אשר שיבה חופפת עליהם ומדות קדמוניות, נשארו עד היום הזה בעצם תָּמֵן ולא נשבתו מטהרן, בין המושלמנים.

בשנה הששית או השביעית לימי חייהם ימולו הנערים, וההכנסה בכרית תצא לפעלה בשמחה רבה והלולי וחינגי. הנער הנוער למצוה הקדושה הזאת ינשא דרך רחובות העיר בסך ובמצהלות עליוזים והמון חוגג; ולבל ירב פורון ההוצאה הדרושה אל הכנות החגיגה הזאת, רגילים המושלמנים לצרפה לחגיגת נשואין, ובעת יציאת הזוג לחופה ינשא גם הילד למילה, על ראש הילד ישימו מצנפת אדומה ובגדים מכוסים בשלל צבעים, וגם כל תכשימי הנשים ישימו עליו, למען משוך את עיני העם על העדיים והבגדים, הנוי וההידור, ולא יביטו אל פני הילד ולא יזיקוהו בעינא בישא; גם יקחו סוס דוהר לבוש מכלול וירכיבו עליו את הילד וחצי פניו יכסו במטפחת מרוקמת יפה מאד. הגֵּלֵב המוהל ולחקות מנגנים הולכים בראש הארחה; ולפעמים יִנְשָׂאוּ שני נערים יחד לברית. את הנערות ישיאו לאיש בשנת השתים עשרה

ולפעמים גם בשנה העשירית לימי חייהן. ע"י קרובים או נשים שדכניות יתורו בעד הצעירים כלות הראויות להם, החתן יראה כלתו רק לפני הנשואין. אם ממשפחה הגונה היא, ואם הכל נעשה יפה בעתו, אז יתן החתן להכלה את הכתובה. ברוב העם — מלבד העשירים הגדולים והעניים המדוכאים — יערכו בערך הזה: אם נערה היא, סך 160 שקל כסף, ואם אלמנה היא יגרע מן הסכום הזה. שני שלישי הסך יסלקו על פי רוב תכף, ושליש אחד יקצב לה לקבל אחרי מות הבעל או כאשר יחפוץ לגרשה. אחרי המשא ומתן הזה יִקְתָּב ספר ברית הנשואין. לפני החתונה ינהלו את הכלה לבית הרחצה בכגדים יקרים ובלוית רעיות ושושבינות ומנגנים. הכלה היא מעלפת כלה בצעפים ורדידים, וכן תלך גם לחופה, ונשים עניות רצות לפניה ושורקות ומריעות תרועת שמחה:

כמהוה הזר והנפלא הזה כן גם מחוזה הליות המת-אצל התוגרים: במות עליהם מת, יקברוהו ביום מותו, ואך לפעמים רחוקות מאד ילינוהו עד יום המחרת. אחרי טהרת הגויה ואחרי כלות מספר בני המשפחה והנשים המקוננות (נודאבכע), ואחרי אשר שִׁמְשׁ בית המסגוד יקרא שם פרקים פרקים מן הקאָראַן, ויתחוב בכל נקבי גוית המת. צמר גפן וילבישהו בתכריך לכן, אז תנשא גוית המת מן הבית. בראש ארחת המלוים ילכו ששה עניים או יותר, על הרוב עֵוֵרִים, ויקראו בפיהם את האמר, אין אלהים זולתי אלהינו, ומחמד הוא נביאו, ה' יחוננהו וישמרהו". הארון יִנְשָׂא על שכם קרובי המת או ידידיו, ואחריהם יבואו אנשים אחרים לנמל ולנשא את הארון על שכמם. אחרי הארון הלכנה הנשים האבלות וראשן פרוע, ועמהן יחד "המקוננות" אשר על פי רוב תלחשנה באזני האבלות שבחי המת וכבוד:

מעלותיו המובות . את הארון יביאו בראשונה אל בית המסגוד , אשר שם יש מקום קבוע למשפחת המנוח , ושם יתפללו על המת את התפלות הנהוגות , אחרי כן תשים הארחה ונושאי הארון וחלופיהן וחלופי חלופיהן את פעמיהם לחצר הקברות , ושם ישמנו את המת בקבר זפניו לעיר מעקקא . גם במתים יבחין המושלמני בין מין למין , וגם קברות-המשפחה יבדלו לשני חלקים , החלק האחד בעד הגברים והשני בעד הנשים .

אנשי המזרח קובלים עלינו (אנשי המערב) כי עולם הפוך יראו בינינו וכל הליכותינו הן תהפוכות המתנגדות אל הנאווה והנכון . אנחנו משכילי איירופא בבואנו לבית איש נכבד , אנו מסירים את הכובע מעל ראשנו , והם אינם מסירים , אך את נעליהם הם חולצים , ועוד כאלה שנוים לרוב ; וטוב יעשה הנוסע לקבל מנהג המקום שהלך לשם , ולהתרגל לחליצת הנעלים ; כי התונרי יחשוב לעזות ויהירות גדולה , אם נרמוס בנעלים אשר ברגלינו את יריעותיו היקרות . את הנעלים ישאיר כל הבא אל הבית באיתון במקום אשר מצע תבן מוצע . האיש אשר יחפוץ לצאת ולבוא בבתי מושלמנים בארצות הקדם , עליו לשום לב אל הכללים האלה : בטרם כל ידפוק על הדלת בטבעת הברזל התלויה מחוץ . אז ישאל האיש אשר בפנים „מין ?“ (מי שם ?) . כל הנכנס אל הבית צריך להמתין מעט בכניסתו עד אשר תוכלנה הנשים הנמצאות בחדר הפנימי או ביציע , להתחבא אשה אשה בחדרה . הארח יובל לחדר קבלת האורחים , ושם ממול פתח הבית מקום בעל הבית מוצע על היריעות השמוחות על הקרקע מסביב לקירות החדר ; לפי הכבוד אשר יחפוץ בעל הבית להראות לאורחיו , כן יקום ממושבו זיילך לקראת הארח לקדם פניו . ראש כל השיח והשיג הוא

השאלה לשלום . ברצות איש איירופא למצוא הפץ ולדבר
דבר שעסקו עם בן המזרח , עת רבה דרושה לחפצו , כי
בן המזרח לא יוקיר את הזמן , והאיש האיירופי יקוץ בנפשו
בטרם יתרגל אל אריכות הדברים ובלוי הזמן בחליפות
מלים יתרות . ואם יבוא איש מזרחי לאיש איירופי , זה
האחרון לא יקבלו , ויצמדק כי אין עתותיו בידו , יחשוב
זאת בן המזרח לחרפה ולתועבה אשר אין לה כפרה
עולמית . האוכל בחברת ארח ולא יזמינהו לסעודה בלב
ובנפש חפצה , או למצער , בשפה רפה , הרי זה מגדף את
רעהו . כל איש , יהיה מי שיהיה , הבא לבית איש מזרחי ,
יכובד בספל קאפֿעע , בכל שעה משעות היום בלי הבלד ;
או יבוא העבד וידו השמאלית על לבו ויגש אל האורחים ,
לאיש כפי מעלתו ספל קאפֿעע קמן . הבעדואיני הבא לבית
איש והיושב בחברה בעת הגשת הקאפֿעע , והוא לא יקבל ,
לא יכפר לו החמא הוזה כל הימים . אחרי אשר העבד
יקח את הספל מיד הארח , (לא מן המדה היא בארצות הקדם
להעמיד את ספל הקאפֿעע על הקרקע , אך יש לאחזו ביד
עד אשר יבוא העבד לקחתו) או יקום הארח ויתן לבעל
הבית אות ברכת השלום המקובל בארצות הקדם , ישים
את ימינו על לבו ואחרי כן ירימה אל מצחו . אם יחפוץ
בעל הבית לעכב את הארח בביתו יותר , או יצוה לעכדיו
לאחר בהגשת הקאפֿעע , כי לא יוכל הארח לעזוב את
הבית בטרם ישתה קאפֿעע . המנהג הוזה נוסד על מנהגי
הבעדואינים העתיקים . הארח יחשב לקדוש בעיני בעל
הבית רק אחרי סעדו את לבו יחד עמו , על כן טוב יעשה
איש־איירופי הנוסע בארצות הקדם להשקות בקאפֿעע די
והותר את אנשי המקום הבאים לבקר בביתו . גם נוהגים
בני ארצות הקדם לתת לאורחים גלומי עשן . מלפנים היו

נוהגים לתת לאורחיהם את קני הקמרת הארוכים, והיום מצאה לה ה"ציגארעטמע" נתיבות בבתיהם. כאשר יבקר איש את רעהו, או החובה על השני לבקר גם בבית הראשון, המנהג הזה שנוהגים בו בני איירופא הוא מקויים ומקובל גם בארצות הקדם. האישי אשר יעזוב את עירו לזמן מה, ואחרי כן ישוב לעירו, יבואו אליו מיודעיו מאז לבקר בביתו ולקדם את פניו בברכת שלום. איש איירופי המבקר בבתי בני הקדם והשומר את נפשו יזהר לבל ישאל את המושלמני לשלום אשתו, כי ענינים שבין איש לאשתו יחשבו בעיני המושלמני כדברים שאין נאה לדבר עליהם בפומבי, והאישי אשר יביט אחרי הנשים ברחוב או בבית יחשב כבן בלי תרבות, ולפעמים הוא גם לצלע נכון. בכלל יזהר איש איירופי לבל יתאחז יותר מדי עם בן ארץ הקדם, כי אהבת רעים נאמנה היא חוץ יקר בארצות ההן, ושנאת בצע ונקיון כפים הם תכונות ששלו ונאבדו מן העולם. מבעד לפתגמי האהבה והאהבה אשר יפזרו אנשי המזרח לאיש איירופי עד לבלי קץ, תארוב תאות הבצע והתקוה ל"בקשיש" יקר; וטוב כי ישלם איש איירופי לבן המזרח בעד עמלו בפעם אחת ויאמר לו בדברים ברורים הרי שלך לפניך, ואם לא יברר את דבריו, אז לא יהיה קץ ותכלה למענות המזרחי ולערעוריו, ועד אחרית הימים יבוא במרוגיא על האיירופי. ואולם אחרי כל אלה אין לכחד, כי האישי האיירופי אשר ישא ויתן משך זמן מה עם יושבי ארץ הקדם, עד מהרה יוכח לדעת, כי אין שם "המון עם" במלוא מובן המלה הזאת, כי גם אנשים הרחוקים מדעת, וגם ילדים שלא נתכבדו כל צרכם, יתנהגו בכבוד וגאון המוטבע בלבם; ולפעמים יתפלא עליהם בן הנכר הפלא ופלא. אף אמיץ הקשר בין אנשי המזרח, אף כי האנשים

אוהבי בצע ורודפי הון המה, בכל זאת אחדות הדת תחברם ותקרב עצם אל עצם, ולא דבר ריק הוא אשר יקרא המושלמני לאהיהו „יא אחי“ (אחי). הנה הגרנו למעלה כי אין לאיש איירופי להתרפק יתר מדי על אהבת ידידיו אנשי המזרח, בכל זאת אין להתהלך עמהם בחסר אמונה וחדש מתמיד, כי אם כה יעשה איש איירופי הבא שמה, הנה אז לא ידע שְׁלוֹ, ודמיונו יצייר לפניו כי אויבים רבים ילמשו עליו עיני זעם. בל ישכח הנוסע כי יושבי ארץ הקדם הם במצב הילדות, ובמצב הזה שרש תכונותיהם הטובות והרעות גם יחד, על כן אין לסבבם בכחש ולנצחם בתחבולה, אך יעמוד כל איש בדבורו וישמור את מוצא שפתיו, ולא יתן פתחון פה להאזינים לצעוק חמס על נגעי איירופא ופגיעיה.

מהראוי ג"כ לשום לב אל שנויי המנהגים בין אהב"י באה"ק. נודע כי אחינו יפרדו שם לשני ראשים: ספרדים, ואשכנזים. להספרדים היו פסקי הב"י ז"ל לקו ולמשקלת מאו, [אך בכמה דברים קטנים נמו כמלוא השערה מפסקיו וקבלו הוראת הרבנים אשר ישבו שם על מדין בשכבר הימים], והאשכנזים יתנהגו כמו במקומותינו על פי פסקי הרמ"א ז"ל, אך בדבר אחד נבדלו האשכנזים שם, כי הם משגיחים יותר בפסקי הגר"א ז"ל, ובדברים רבים שנפלה בהם מחלקת בין הרמ"א והגר"א הם מכריעים כדברי האחרון (ושרש הדבר, יען כי הרב ר' סעדיה והרב ר' מענדיל מיסדי ישוב האשכנזים בצפת — ואחרי כן נעתק הישוב לירושלים — הם היו תלמידי הגר"א), אך בדברים מעטים יש אשר קבלו האשכנזים את מנהגי הספרדים. נשימה נא אפוא שימת עין קלה על המנהגים שנבדלים בהם יושבי ארץ

ישראל, ועד כמה נוגעים ההבדלים האלה בהספרדים או בהאשכנזים.

הספרדים ישיאו את בניהם ובנותיהם במרם יבכרו די צרכם, אך בירושלים קימו וקבלו עליהם זה מאות בשנים לבלי להשיא נערה פחותה מבת י"ב שנים ויום אחד, ואם ישיא איש את בתו במרם ימלאו ימיה אלה, או תעשה החתונה מחוץ לעיר. גם הקנו מכבר כי אין רשות להרווקים מן עשרים ועד ששים שנה לדור בעה"ק, ואם יעברו חק, תגרשם הקהלה בכח הממשלה אשר בידה. כל בת ישראל אפילו קמנה לא תלך בשוק בלי סדין לבן המכסה את ראשה וכל גופה. אשה שלא השלימה ששים שנה איננה רשאית ללכת לבית אינו ישראל לעסק מסחר ומשא ומתן או שירות. החתן הולך בשבת שלפני החתונה אל דבני העיר לנשק את ידיהם והם יברכוהו. בלילה שקודם החופה יתאספו קרובי החתן וידידיו לביתו וגלגל יהודי יגלח את ראש החתן, ואיש איש מהקרואים יתן נדבתו להגלב, ואח"כ ישירו יחד שירי זמרה והלולים. החופה תתוקן בבית החתן ותעמוד שם עד מלאת שבעת ימי המשתה וכל הימים ההם ישבו החתן והכלה תחתיה. קודם הקדושין יתעמפו החתן והכלה יחד בטלית חדשה מצויצת והחתן יברך ברכת להתעמף ושהחיינו, וכה יעמדו מעומפים עד אחר כלות סדר הקדושין. את הכתובה נותנים מנה ומאתים כתיקון חז"ל, וגם תכתב בהכתובה הוספה שלא ישא ולא יקדש אשה אחרת עליה כ"א ברשותה ולא יעבור מארם צובה והלאה ולא מביירוט ולא מנוא אמון והלאה ולא בדרך ים כלל עד שיניח לה, גם כריתות לזמן" עם סיפוק מזונותיה. ואחרי הקדושין ילכו החתן והכלה לנשק ידי הוריהם וקרוביהם, וההורים וכל הקרואים יברכו את הזוג בברכת

מו"ט, והעשירים שביניהם נותנים ביד החתן מטבעות זהב איש כפי מסת ידו והיא השורת החתונה. אח"כ ילכו הקרואים אל המשתה ושם יאכלו וישתו ויזמרו פיוטים ופזמונים בעברית ובערבית, ואחרי המשתה מושיבים את הזוג על שני כסאות איש אצל רעהו ואבוקה אחת ביד החתן ואבוקה אחת ביד הכלה, והקרואים יכרכרו וירקרו סביבם, ויעשו בערמה כי יכבו את האבוקה אשר ביד החתן למען כי יאליץ להדליק את אבוקתו מאבוקת כלתו, ופעם יכבו את אבוקת הכלה למען כי תדליק את אבוקתה מאבוקתו. החתן לא יצא מביתו כל שבעת ימי המשתה, ורק ביום השבת יבוא לביהכ"נ ושם ישב תחת חופת חתנים הערוכה שם, ובעלותו לתורה ילכו שושבינו אחריו עד הביטה, ואז תקרא לפניו הפרשה „ואברהם זקן בא בימים" בנגון מיוחד המקובל לדבר, וכל אנשי הקהל יודעי נגן ינגנו את תרגום הפרשה פסוק בפסוק, ושמש ביהכ"נ סובב סובב בעת ההיא בין המתפללים וישפוך מכלי כסף נקוב מיץ קקוח מן ורדים, לידי כל הנמצאים בבית. סדר ברית מילה הוא נהוג בין הספרדים ביתר תכונה מאשר הוא בינינו. כל ימי השבוע קודם הברית ילמדו טיודעי בעל הברית בבית היולדת, ואשה אחת או שתיים תשבנה שם כל הלילה לשמור את היולדת מן הלילות. בשבת שקודם הברית יבואו הקרואים אל בעל הברית לקידוש של שחרית ויביאו עמהם יין ותפנינים. בלילה שקודם הברית יביאו קרובי בעל השמחה ורעיו וגם אלה שנתכבדו בכיבוד של מצוה, מנורת שמן זית, וידליקה כל הלילה, ויש אשר ישאו את המנורה בהטון חונג ומכים בתף לפניהם עד בית היולדת, וחכם אחד יבוא שמה לדרוש את דרשתו וכל אחד מהנאספים נותן לו איש כמסת ידו. ברית המילה תעשה בביהכ"נ או בביהמ"ד. סדר הכנסת

הילד בכריתו של א"א הוא שונה אך מעט מן הסדר הנהוג
אצלנו. אחרי כלות סדר הברית יחלקו לכל הנאספים בביהכ"נ
עשבים מריחים וגם יורקו מי ורדים, ואח"כ ילכו הקרואים
אל הסעודה. מצות פדיון הבן היא נשמרת בכל הקף
ועוז; ועוד להספרדים מנהג קדום, כי במלאת לנער ארבע
שנים והוריו יאבו לספר שערות ראשו בפעם הראשונה או יזמינו
את קרוביהם ורעיהם ויכבדו את כל איש מהנאספים לספר
איזה שערות שבראש הילד עד כי יוסרו כל שערות ראשו
מלבד הפאות, וסעודה קמנה יעשה אבי הילד לקרואיו.
המנהג הזה נקרא בשם חפלאקא (הוראת המלה בערבית
תספורת), ויעשוהו על הרוב ביום ל"ג בעומר, ויש גם אשר
יעשוהו בחוהמ"פ (?) בביהכ"נ. מנהג בר מצוה הוא מקובל
בין הספרדים כמו בינינו באין הבדל. כל איש אשר יבקש שית
ושיג עם הספרדים עליו לדעת את כללי שאלת השלום ביניהם.
כי יפגוש איש את רעהו בבקר לפני התפלה יקדמהו בברכת
„צפרא דמרו טב“, ובשבת „צפרא דשבתא טבא“, ורעהו
יגיד לו „טב למרי“, ואם יפגוש איש את רעהו אחר התפלה,
יאמר לו „שלום“, והמבורך יענה „שלום ברכה וטובה“.
האיש הנפרד מעל חברו בלילה יברכהו ברכת הפרידה „כטוב
ילין מר“ והוא ישיב „ויקיץ מר בישועה ורחמים“. ביום
השבת אחרי התפלה יברך איש את רעהו בברכת „שבת
שלום“ והמשיב ישיב „שבת שלום ומבורך“, ובמוצ"ש יאמר
המברך „שבוע טוב ומבורך“ והעונה „עליכם ועלינו“. ואם
יראה איש את פני רעהו ביום ראש חודש יאמר לו „חודש
טוב ומבורך“, והעונה ישיב „עליכם ועלינו“. והפותח בשלום
בחגים ובמועדים יאמר „מועדים לשמחה“ ורעהו יגיד לו
„חגים וזמנים לששון“. בחוה"מ יאמר; „תזכו לשנים רבות
נעימות וטובות“, והמבורך יענה „תזכו ותהיו ותאריכו ימים“.

בבוא איש לבית רעהו בעת האכל יאמר לו „רפואה וחיים“,
 ולהשותה מים יאמר „מים חיים“ והם ישיבו לאמר „ויוסיפו
 לך שנות חיים“. — בסדר הלויית המת נמצא את עקבות
 מנהגי המושלמים. גם בבתי הספרדים מקוננות הנשים
 ומספרות את מעלות הנפטר ומתגודדות בפניהן לאות אבל.
 במות חכם תרב התכונה. השמשים טובכים ברובע היהודים
 ומכרזים „מצוה“. גוית המת תרוחץ פנימה וחוצה. הקבורה
 סמוכה ליציאת נשמה כדי כמה שעות ולא יותר. אשת
 הנפטר ובניו אינם רשאים ללכת ללוותו. בצאת אנשי החברה
 עם הנפטר מפתח ביתו ישבור שמש החברה כלי חרס על
 מפתן הבית. מנהג סעודת הבראה הקדומה עורגו נשמר בין
 הספרדים. בשבת אשר בשבעת ימי האבל יתאספו כל
 קרובי האבל לביתו ואחד החכמים ידרוש דרשה לעילוי
 נשמת הנפטר: — מן המנהגים העתיקים, אשר בינינו נשאר
 זכרם אך בספרי הפוסקים, ורק לפעמים רחוקות מאד הננו
 רואים אותם בפועל, רובם עוד נשארו בין הספרדים ונשמרים
 ונעשים עד היום. ביניהם הכי נכבד הוא מנהג גניזת ספרים
 בלואים וס"ת ננוזים, המוצאים מן המערות הקטנות בכותלי
 בתי כנסיות ששם הם צבורים ומונחים לאחת המערות אשר
 מחוץ לעיר. והתף הולך ומכה לפני ההלֵוּיָה הנפלאה
 הזאת, וגם ירקדו השמשים ניוזרו מזמורים ופזמונים.
 אף ראוי להזכיר את סדר מנוי „החכם“. החכם פותח
 בדרשה, ואחרי הדרשה יגשו אליו זקני העדה וילבישוהו
 אדרת צמר חדשה הנעשה מקופת הקהל, והוא יברך ברכת
 שהחיינו בקול רם, ואח"כ ילווהו לביתו, וטרם יציג כף רגלו
 על ספתן שער החצר, יבוא אחד השוחטים וישחוט בהמה
 דקה והרב „החכם“ החדש יפסע על הבהמה השחוטת, והשוחט
 יטבול שתי כפות ידיו בדם ויקדים לעלות לבית הרב

ובנטפי הדם אשר בידיו יצייר תמונת יד ממעל למשקוף הדלת, כסגולה לעין הרע לבל תשלוט בהחכם החדש. מלבד המנהגים החדשים האלה, אשר אין ספק כי רובם נתקבלו משאר העמים ויושבי ארצות הקדם, נשארו עוד בין הספרדים כמה מצות התלויות בארץ. רבים מן החרדים מדקדקים ומשתדלים לקיים את המצות התלויות בארץ החביבות עליהן למאד; יקנו בהמה דקה וישחמהו למען יוכלו לקיים מצות „מתנות כהונה“, ורבים משתדלים גם לקיים מצות ראשית הגז, ורבים קונים קרקע וישכרו להם ארים לחרוש ולזרוע כדי לקיים את המצות התלויות בקרקע; גם פדיון פטר חמור יקויים לפעמים בכבודות רבה; המהכבים את המצוה היקרה הזאת קונים אתון קמנה כבת שנה ושתיים ואז יפרו פטר רחמה בשה, ינקו למשעי את עור החמור מראשו ועד רגליו ויעטפוהו במעטפות ארגמן ויתלו בראשו ובצוארו תכשיטי זהב וערי יקר, אז ישאו הנאספים את החמור והשה חליפות עד בואם לאחד מבתהכ"נ הסמוכים, ואחרי אמירת למודים מענין המצוה הזאת, יגש בעל החמור לבוש בגדי כבוד ויקריב את השה אצל החמור ויברך ברכת על פטר חמור ויאמר זה תחת זה ויתן את השה לאחד הכהנים. גם יש אשר יבואו בסכנה ויחתרו לרדוף אחרי מצות שלוח הקן. גם מנהג הכפרות מקובל בין הספרדים לא בעיוה"כ לבד כי גם בכל ימות השנה. אמונות תפלות אין קץ נפרצות בין הספרדים וגם בין המון האשכנזים ויושבי אה"ק. בראש כל ההזיות התפלות והפחדים אשר יחד מפניהם יושב המורח עומד פחד עינא בישא, ועוד שולמות ביניהן הזיות שונות אשר קשה לבן ארצנו לברוא לו מהן מושג נכון. אכן אם נסב את עינינו מן ההבלים האלה ונכוונן מבטנו אל המעלות המובות הנמצאות באחינו הספרדים,

נמצא כי המעלות מכריעות את המגרעות. חיי המשפחה בין הספרדים הם מלאים מדות טובות, אהבה ואחוה ושלוש אמת. השבת יתנוסס ביניהם בכל הדרו. בערב שבת יוצאים יושבי ירושלים לפני כותל המערבי של הר בית ה', ושם ישפכו שיח ליושב מרום כי ירחם על שארית עמו ונפוצותיהם יקבץ, ושם יתפללו גם תפלת המנחה, ויש אשר יתפללו שם גם קבלת שבת ואח"כ ישובו לבתיהם. לא זה המקום לספור ולמנות את שנויי המנהגים והנוסחאות, המסורות והקבלות וההגדות, הדינים והאמונות ההמוניות שבהם נברלים היהודים הספרדים מהאשכנזים וגם האשכנזים בא"י שישבו שם מכבר, מאתנו פה, כי לבאר כל הדברים האלה דרוש ספר שלם בפני עצמו והיריעה תקצר מהכול, אך את כל הדברים המצויינים ביותר ראינו לנכון להרים על נס, למען יהיה ציור התכונה (כאראקטעריסטיק) של הארץ והעם היושב בה, שלם בכללו.

9

אי זו הדרך וסדרי הארץ מה המה?

הנוסע מארצו לאה"ק יבחר לו אחת משתי דרכים אלו: דרך אדעססא או דרך טרועסט, והאיש אשר אוצרו מלא וגדוש וגם אין השעה דחוקה לו יסע גם דרך מארשיליה. הים ומחלת הים, כאז כן עתה עוד יפילו אימתה ופחד על הנוסע ביראתו פן יאחזוהו סער ותתקפתו המחלה; ולמסע היבשה דרך קאנסטאנטינופול, אזיא הקטנה וסוריא, עוד לא נתקנו הדרבים ומסלות הברזל.

ושאר הדברים הדרושים אל המסע והמצויים בארץ תוגרמה
 בכבדות. המסע הישר והנכון והדרך הטובה מכל הדרכים
 שיבור לו איש ארצנו בנסעו לאה"ק היא דרך טריעסט,
 אשר משם יוצאות אניות מדי שבוע בשבוע לאלכסנדריא
 דרך קארפֵּו. ומאלכסנדריא והלאה תלכנה האניות ההן
 בעצמן דרך פֵּארמסעיד ליפו, או אניות אחרות הולכות משם
 לחוף אחד מחופי סוריא. מלבד האניות האלה, תפליג
 אניה טריעסטינית בכל שבוע בים דרך בֵּיאָס וראהאָדוס ותגע
 בסוריא, אך מסעה ימשך ימים רבים. חרדת שוא היא
 אשר יחרדו רבים מפני הנסיעה בים. האניות הן גדולות
 וחזקות, האמנם כי בעת סופה וסערה לא ינעם להנוסע,
 ולפעמים התעב נפשו אכל וירגיש כאב קל בראשו (היא
 היא מחלת הים „הנוראה“). אך רחוק הדבר הוזה מסכנה,
 וגם אין הדבר הוזה מחוייב, על פי רוב האויר הוא שקט,
 על הרוב לא תדבק מחלת הים בנוסע. ובכלל,
 ההרפתקאות דערו על הנוסע באניה כאין וכאפס תחשבנה
 נגד ההרפתקאות הנשקפות לקראתו בדרך היבשה בסוריא.
 שם היו הדרכים מאז בחזקת הרפתקאות. הדראגאמאנים
 (מנהלי התיירים) מצצו די הות לבם ולא אמרו הוין,
 הדרכים היו מקולקלות בתכלית הקלקלה; ורק זה מקרוב
 החלו התוגרים לתקן את הדרכים, וגם כוכב הצלחת
 הדראגאמאנים אסף את נגהו: הנוסע הבא לערי החוף,
 יפו, חיפה, בירות, בל ימהר לעשות חוזה עם בעלי
 העגלות, אך ינפש מעמל הדרך באחד מבתי המלון.
 מסלות כמסלותינו בארצות איירופא אין בא"י, זולתי המסלה
 בין בירות ודמשק אשר סללה חברת צרפתים. המסלה
 העולה מעיר יפו לירושלים, איננה רעה מאד במישור,
 בהרי יהודה היא עולה הרים ויורדת בקעות ותצוד את רגלי

העוברים בה למדחפות, בכל זאת היא הטובה במסלות (מלבד המסלה הצרפתית הנ"ל), והאיש אשר לא הסכיך לרכוב יוכל לעבור בה במרכבה אם ישלם כעשרה עד שנים עשר פראנק. בדרך העולה מיפו לירושלים ילינו הנוסעים בעיר רמלה (היא גת). במצרים ובסוריא נמצאים מיני מטבעות כסף וזהב מכל הארצות, וכל חלפן יאסוף כל מינים שהם במציאות. בשעת הדחק יוכל כל איש להחליף את מטבעותיו או את שמרותיו הנמצאים בידו, אך לכתחלה טוב לנוסע כי יקח עמו את המטבעות היותר מצויים; פראנקים אחדים, מטבעות של עשרים פראנק = 16 מארק = 20 שיללינג אנגלים. מעיר יפו והלאה ימצא הנוסע מטבעות תוגריות עשויות מרקועי פחים (בלעד) של 1, 1/2, 1/4 בעשליק, וגם מטבעות נחשת שונות, וראוי לכל נוסע כי ילמד לדעת את חשבון הפיאסטער והפארא.

כסף שמרות לא נודע בא"י כמעט כלל. וגם מיני המטבעות שם עולים בתהו ולא סדרים, והשער עולה ויורד מוסיף וגורע. הנוסע הבא מארץ מצרים, טוב יעשה אם יחליף במצרים את הכסף המצרי בכסף איירופא, וגם את מטבעות הנחשת המצריים עליו להחליף במטבעות נחשת איירופיים, כי לכסף המצרי אין כל ערך ושווי ומחיר בארץ סוריא. אך כסף שאר הארצות הוא עובר לסוחר, מטבעות צרפת ואנגליא, אוסטריא ורוסיא סובבות בחלוף יחד עם מטבעות תוגרמה. שער המעות בארץ סוריא הוא כפול ומכופל: א) מחיר המטבעות כפי שמקבלים פקידו אוצר המלכות; ב) מחיר המטבעות כפי שהם עוברים לסוחר; ג) כבתי הרצים העסטערריים המצויים בארץ סוריא נקבע שער מיוחד על מיני מטבעות ידועים. ברצות הנוסע

לדעת את ערך צרור כספו אשר בידו, עליו לשאול פי
חלפן מנוסה, ובל יחליף את כספו בשוק, בבתי המלון ועל
ידי המתורגמן (דֶרְצֶנְגְמַאן). הרוצה לנסוע לקרב הארץ
עליו לקחת בידו מטבעות קטנים די צרכו, ושוב אשר יקה
עמו יתר על צרכו משיקח פחות מצרכו; כי אנשי הכפרים
ימאנו להחליף לנוסע אף שקל אחד, והדבר הזה יוכל
להביאהו במבוכה ובמצוקה: אף גם נמנעים האכרים
והבעדואינים לקבל מטבעות אשר כתבם הוא ממושמש
מעט, ע"כ על הנוסע לקחת בידו אך טבין ותיקלין; וכי
יקח עמו מטבעות זהב (ליטרות שמערלינג ואדומים) יבחון
בטרם כל דבר את צלצול הזהב בנקישתו על אבן, כי כן
ינסו הבעדואינים את המטבעות, ואם אין צלצולם יִפְהַקֹּל
לא יקבלום. המטבע היסודי בסוריא הוא הפיאס-
טער (בערבית פִּירַש או אִירַש וברבים כורוש), ובפיאסטער
ארבעים פארא (בערבית פֶּאָרַדָּא, מאַיִקָּעָה), גם יש
מטבעות קטנים בני חמשה, ששה, ועשרים פארא; וגם
מטבעות של מתכות מעורבת בכסף, בני עשרים פארא,
ומטבעות פיאסטער א', שנים וחצי, וחמשה. מטבעות
של חמשה פיאסטער גדולים כמטבעות הר"ט באשכנו,
ונקראים בשם בעשליק; אף יש מטבעות של ששה פיאס-
טער הנקראים אלמליק. גם יש מטבעות כסף, חצי פיאס-
טער, פיאסטער א', ב', ה', י'; ומטבעות של ה' פיאס-
טער גדלם כגודל הפראנק הצרפתי. המהאלער התוגרי שווי
20 פיאסטער נקרא מעדוירי (על שם הסולמאן מעדויר).
את שווי המטבעות בתוגרמה יראה הלוח מעבר לדף.

כ"י דואר העסטריוויכי	באוצר הונגריה	בכירות ויפו	בירושלים	לישראל שטערלינג אנגליש
118	110	126, 10 ¹ / ₄	120	לישראל שטערלינג אנגליש
108	100	115	109	לישראל הונגריש אָקטאָבליע
96	90	102	97	אימפעריאל רוססי
94	86 ¹ / ₄	100	95	נאפאלעאן ד'אר, 20 פראנק
55	52	58 ³ / ₄ - 59 ¹ / ₂	56	דוקאמען
21	20	22, 30 (³ / ₄)	21 ¹ / ₂ - 21 ³ / ₄	מעדייני
18	17, 20 (¹ / ₂)	19, 35 (⁷ / ₈)	18, 20 (¹ / ₂)	רובעל
18		18, 10 (¹ / ₄)	17, 35 (⁷ / ₈)	מהאלער
12	11	12, 20 (¹ / ₂)	12	נולדען עסטערייכי
6	6	6, 20 (¹ / ₂)	6, 10 (¹ / ₄)	אלטליק
		6 ¹ / ₄	5, 10 (¹ / ₄)	שוללינג אנגלי
5	5	5, 20 (¹ / ₂)	5 ³ / ₄ - 6	בעשליק
			4 ³ / ₄ - 5	פראנק
		3, 15 (³ / ₈)	3	20 קאפעקען
		2, 20 (¹ / ₂)	2, 10 (¹ / ₄)	15 קאפעקען
		1, 25 (⁵ / ₈)	1, 20 (¹ / ₂)	10 קאפעקען
10 ¹ / ₂	10	11, 15 (³ / ₈)	10, 30 (³ / ₄)	מעדייני ¹ / ₂
5	5	5, 25 (⁵ / ₈)	5, 15 (³ / ₈)	מעדייני ¹ / ₄

סימאסעק

מלכר המטבעות הנ"ל עוד נמצאים בסוריא המטבעות: מאריאטה הערעזיענמהאלער שווי 25 פיאסמער, ומטבע של חמש פראנק שווי 25 פיאסמער; ובלשון העם שגורים עוד שמות המטבעות האלה: פֶּנֶס = 20 פארא, זלטה = 30 פארא, פֶּרְגֶהוט = 1 פיאסמער 5 פארא, סגמיט = 5 פארא. אכן עלינו להעיר עוד כי השער הערוך למעלה הוא עלול לשנויים, וגם יש מקומות בסוריא הצפונית ובקרב הארץ ששם מעריכים את המטבעות בערכין אחרים, אך על פי רוב יחשבו חשבון הכסף לפי הנ"ל. — המשקל היסודי בסוריא הוא אָקָא (= $2\frac{1}{2}$ פֶּוֹנֵד); האקא יכיל 400 דראם (דראמטען) או $5\frac{1}{3}$ אָקִיע; 1 אקיע = 75 דראם (32 דראם = 100 גראמם); 1 ראָטל = $2\frac{1}{4}$ אָקען = 12 אָקיע = 900 דראם; 44 אקען = 1 קאנטאר (צענמנער) = 112 צאלל פֶּוֹנֵד או 56 קיללאגראם. — כל מיני הניגר וגם היין נמכרים בסוריא במשקל ולא במדה. האמה (דרא) שבה מודדים בסוריא; ארכה $67\frac{3}{4}$ צענטימעטער, ובאלעפפא 79.

מכתב מסע (פאסס) ידרש מכל איש הבא אל חופי סוריא (*), אך איש מלובש כהוגן יבוא שמה גם חפשי בלי מכתב מסע אם יתן ליד הפקיד את כרטיסו לבקרת רעים (ווויט-קארטע). וטוב אם יעלה ביד הנוסע להפטר ממסירת מכתב המסע, כי הפקידים לוקחים את המכתב ויצפנוהו אתם ואחרי כן ישלחוהו אל בית פקודות ציר הארץ אשר משם בא הנוסע, ולפעמים לא רחוקות תולדנה שגיאות

(* ע"ד החקים היוצאים מן הכלל נגד היהודים הכאים, לא נדבר בזה, כי אין חקים אחרים בכל חופי סוריא, מר כי אתריה ומר כי אתריה.

ומענות ומענות. בכל זאת טוב הדבר לכל איש לקחת את תעודת מסעו בידו בלכתו בדרך, אף כי ה"בקשיש" יענה את הכל בשעת הרחק. כן הדבר גם במכס הגבול. על פי החק חייבים הפקידים והשוטרים לפתוח את כל אמתחות הנוסעים ואת תרמיליהם, ובפרט יחפשו חפש מחפש את גילי עלי הקטרת (ציגאררען) לגבות בעדם מכס גבה הערך, אך הרוצה לצאת ידי מכס יושיט ליד הפקיד העוסק במלאכת הגביה מספר פראנקים לפי מספר וערך חפציו ואז יפטר בלא כלום. בחוף בירות מקפידים מאד על הרמת המס כדת, ועל הנוסעים להזהר בהושטת הבקשיש לשוטרים בשעה שהפקידים הגבוהים עומדים על גבם. גם בודקים השוטרים את הספרים שבתרמילי הנוסעים אם אין בהם ספרי קאָראַן ודברי ויכוחים בדת. מן העובון המוצא מן הארץ (אויספּוהר-ארטיקעל) הרים הממשלה מכס הגבול עשרה למאה. על פי החק, יבקרו ויבדקו השוטרים עד מקום ישידם מגעת, אך על ידי התחבולה המנוסה והידועה יוכל הנוסע להפקיע את עצמו מידי הבדיקה המדויקת. אסור באיסור מוחלט להוציא מארץ סוריא דברים קדמונים ועתיקים, בלי רשיוס מיוחד מאת הממשלה. אם ישלח איש את חפציו מסוריא לחו"ל, עליו לשלוח את המפתח לבתי המכס, אך טוב כי יסע בעל החפצים בעצמו ויבוא בעל השור ויעמוד על שורו. כל משלוח אשר ישלחו צירי ממלכות איירופא לחו"ל הוא פטור ממכס ומבדיקה.

הקאנוזולים המכהנים בכהונתם בערי סוריא הם זוכים לכל הזכויות הגבוהות שזוכים אליהם בארצות איירופא הצירים (געזאנדטע) היושבים בחצרות המלכים. בין הקאנוזולים נמצאים קאנוזולים מסונים (Consules missi) וקאנוזולים נבחרים או קאנוזולים של מסחר. הראשונים הם

מורשים גם לשפוט בין איש לרעהו, טקום ומרכו כהונתם הוא אך בבירות ובירושלים, ויש בידם להורות ולדון בדינים ודברי ריבות שבין החוסים בצל ממלכתם או בין אלה שקבלו את המחסה עליהם, ודברם כדבר בית דין מאושר ומקוים כרת. הקאנוולים של מסחר הם נזקקים אל הקאנוולים הממונים, וכל פעולתם היא על אחריותם זערבותם של הממונים. ולפי המשרה אשר על שכמם תנתן להם המעלה ויקראו בשם תאר „קאנוול“ או „וויצע-קאנוול“ או „קאנוול-אגענט“. כל דברי הריבות בין אזרחים תוגרים ובין חוסי בצל ממשלות אחרות, יקרבו אל השופטים התוגרים, בסיוע המתורגמנים של צירי ממלכות איירופא החופפים על בעלי הדברים. בכל תקלה וקטמה אשר בין הנוסע ובין עם הארץ, טוב יעשה הנוסע בפנותו אל ציר ממשלתו, כי הציר ידע את אשר לפניו ויבין להתנהג עם התוגרים ולישא וליתן עם פקדיהם בלי אריכות. על כן כל איש אשר יחפוץ לרעות ארץ ולשכון אמונה זמן ארוך או קצר, אשר כמובן מחסה הציר דרושה לחפצו, עליו לבוא במרם כל אל ציר ממשלתו ולהראות את פניו ולבקש קרבתו. אפס אם יחפוץ האיש לקבל עליו עול מלכות תוגרמה, כי או אין חפץ לו בצירי ממלכות איירופא והוקר יוקר רגליו מבתיהם.

כבר היה לדמיון נפרץ לתאר את סוריא בתור ארץ מלאה מרצחים ושודדים ופראים; ואולם הדמיון הזה הוא דחוק מן האמת כרחוק מורח ממערב, ובאמת אין הדרכים בסוריא בעת הנכחית בחזקת סכנה, ומלבד ממשלת הארץ אשר תדאג ותחוש לשלום יושביה, הן גם עיני צירי איירופא צופיות על שלום הארץ, ואם יש סגור ופחד או יעידו בנוסעים לבל ירימו לדרך פעמיהם. אך מן דרך

המלך והלאה, בעמק הירדן, במקום שאין שיירות מצויות, יאָלֵץ הנוסע לקחת אתו בעדוואינים ללוותו וישלם להם חמשה פראנק ליום, (וכן ישלם גם לאנשי צבא תוגרים בעד לוותם אותו עד פאלמירא). הנוסע כי ישלם את השכר הזה, ידע בטח כי לא יפול משערת ראשו ארצה, וראש גדוד הבעדוואינים יתן לו כתב כתוב וחתום כי במקרה גנבה או שאר מקרה נזק אשר יקרהו, ישלם לו מכיסו; הדבר הזה הוא כמו פרעמיע של בטחון אשר בעדה ישלם הנוסע לראש הגדוד. אכן מעבר הירדן מורחה ידרשו הבעדוואינים הרבה יתר בעד ההלוויה, כי שם רובם אינם מכירים את תקף ממשלת תוגרמה ודבר לא יבצר מהם. במחוזות הגבול, לא ידעו ראשי הגדודים הקטנים קץ ותכלה לתביעותיהם, וחביב עליהם מספר לירע אינגליויער (לימרא שמערלינג). במדבר האמתי השומם וריק מכל אדם אין סכנה לנוסע כסכנה שבגלילות הגבול אשר בין המדבר והישוב. אם יבוא הנוסע לאחד ממקומות השבטים — כי כל שבט בעדוואינים ישב במחוז מיוחד לו, כל זמן אשר ימצא שם מרעה לצאנו — וראש גדוד הבעדוואינים ההם ילוהו בכל ארחות דרכו, ילך לבטח ואין רעה נגד פניו. האמנם כי ענין רע הוא אם יקרה לפעמים לנוסע כי יבוא בסכסוכים שבין שבט אחד לרעהו והיה הוא לסלע המחלקת ביניהם. אף ראוי הדבר להנוסעים להזהר מפני המתורגמנים, כי כבר קרה לא אחת ושתים, שהמתורגמנים קשרו קשר יחד עם הבעדו-אינים ויסיתו את אלה האחרונים להתנפל על הנוסע בחמת קרי ובאכזריות כמו יחפצו לבלעו חיים, ואחרי כן תשקוט חמתם ויתנו לו את נפשו במתיר הכסף אשר בידו, והיה להמתורגמן ולהבעדוואינים חלק כחלק בשלל הזה. בכלל יקרו מקרי שוד וחטם אך לעתים רחוקות מאד, ואם יקרת

לפעמים, כי גרודי בעדואינים מדבריים יתנפלו על הנוסע ועל אנשי לויתו, ימהר לתת להם את כספו, ובל ישתמש בכלי נשקו, כי בזה יעורר חמתם ותהי אחריתו להכרית.

כל בן־קדם יחשוב את איש־איירופי לקראָזום רב אוצרות (וגם לשוטט), כי בן הקדם לא יבין מה תמריץ את אנשי איירופא לשוטט בארצות, ולא ידע את הענג הזה מן (הוא); רוב אנשי המזרח ידמו כי באיירופא לא ימשול העוני, בעוד אשר באמת רב העוני בינינו מן העוני השורר בארצות הקדם. נוסעים רבים נותנים יד וסעד אל המשגה הזו, ולפעמים לא רחוקות יעשו להם עשירי אנגליא וצרפת הנוסעים בסוריא ובמצרים את הענג הזו, כי ישליכו מלוא חפניהם מטבעות נחשת וכסף בחוץ, ויתענגו על מראה המון הערביים המתנפלים על המציאה בפשוט ידים ורגלים כאשר ימוש הנשר עלי אכל. הגנה כן ילעגו העשירים הגאיונים לרש וזיונו את עיניהם ממצוקת האמללים ומלחמת קיומם. והנה מפאת ההשקפה הזאת אשר רחבה ונסכה בארצות הקדם, כי כל איש איירופא הוא עשיר ורב אוצרות, לפי זה צדיק בן־הקדם בטענתו שהוא בא בה אל האיירופי ואומר לו: הבה לי בקשיש כי עשיר אתה, הולך אל מזרח וסוכב אל מערב בנמילי כספך, והאיש הננתן מתנה לעני הוא איש טוב (רִי־נֶאל טֶאִיב). בכל רחוב אשר שם יעבור איש איירופא הלבוש כהוגן, ירוצו אחריו ילדים המונים המונים ויקראו בלי הפוגות „בקשיש, בקשיש, יֶא קֶאֶנְוֶאֶרְנֶא“, ומהיר השפה יענה לעמתם בחרון „מֶא פֶּיֶש, מֶא פֶּיֶש“, אין כל מאומה, אין כל מאומה, ואז ישקוט הרעש. ואם לא יחפוץ הנוסע לתת נדבתו לעני, יאמר לו „אַלֶּלֶאָה יֶתִיק“, האל יתן לך, ואז ישים העני מחסום לפיו.

המלה בקשיש אשר תנסה את הנוסע בנסיון קשה שאין

לעמוד בו, ועוד תצלצל ותהמה באזניו גם אחרי אשר יעזוב את הארץ. הוראתה „מתנה“, ומפאת כי במתנה יוכל איש להשיג את כל משאלות לבו בארצות הקדם, על כן רחבה ונסכה המלה הזאת ותסתעף להוראות שונות. הבקשיש יתן כח ומהירות לפקידיו המכס למהר לכלות את מלאכת הבריקה; הבקשיש ישלים וימלא את תעודת המסע; בקשיש יבקש העני והעשיר, ועל הבקשיש יחיו הפקידים. סודרי בירדואר ותלגרף הם בדרך זר מאד בארץ סוריא. בי דואר לחו"ל עומדים תחת פקודת צירי הממלכות. הגדולים בבתי הדואר הם העסטעררייכי והצרפתי. הפאסט העסטעררייכית קצבה מחיר המשלוח בערך הזה: לאוסטרוא ואשכנז 15 סאָלדי (15 קרייצער 30 פֿעֶנניגע), לרוסיא ולאמעריקא 30, לבעלגיה, דענעמארק, שווייץ, נידער-לאנד, מאלדוי, וואלאכיי 20, לאיטאליא ואנגליא 23, לצרפת 35. ומשקל המכתבים נקצב על 15 גראמם, מלבד המכתבים השלוחים לצרפת שמשקלם כל יעלה על 10 גראמם. והפאסט הצרפתי קצבה את משלוח המכתבים בערך זה: משקל המכתב כל יעלה על 10 גראמם, משלוח לצרפת 80 צענטים, לאשכנז, אויסטריא, שווייץ, אנגליא ואיטאליא 60, לדענעמארק ושווערען 1 פראנק 40 צענטים לרוסיא 1 פראנק 40 צענטים. — מכתבים שיש עליהם אחריות, מחירם כפול. לסוריא מקבלים מכתבים גם *poste restante*. אם לא הוכל הפאסט לצאת בזמנה המזומן לה, או תשולח באניה המקרמת לצאת. בבירות נמצא בית פאסט בריטי המוליך ומביא מכתבים מאנגליא ולאנגליא בתבלית המהירות האפשרית; וגם נמצאה ביד הקאנולאט האנגלי הפאסט ההולכת מדי ארבעה עשר יום בגמלים דרך המדבר לכגוד ומשם לפרס ולהודו; מכתבי

כסף לא יקובלו במשלוח הפאסט ההיא. הפאסט הרוסית עוסקת אך בהולכה והבאה מקומית לכד; הפאסט התוגרית מוליכה ומביאה מערי החוף לקרב הארץ, במקום שאין מצורת הקאנוולאטע פרושה; מכתב פשוט שמשקלו 10 גראמס יעלה למחיר 1 פיאסטער, ועל כותב המכתב לכתוב את שם האיש אשר לו שלוח ומקום מושבו תורקית או ערבית מלבד הכתב האיירופי. לשכות התלגרף בסוריא תפרדנה לשני ראשים: התלגרף אשר בין עם לעם (אינטערנאציאנאל), והתלגרף התורקי; אכן כל האינטער-נאציאנאליים הם גם תורקים. בלשכות התלגרף התוגריות מקבלין דעפעשען אך בלשון ערבית ותוגרית, ובלשכות התלגרף אינטערנאציאנאל מקבלים בכל לשון שהיא. מחיר דעפעשע תורקית-ערבית באותו המחוז $\frac{1}{3}$ מעדוירי של כסף (10 פיאסטער) וממחוז למחוז נוסף החצי בעד כל מחוז אשר דרך בו יעברו קוי התלגרף. ומחיר הדעפעשען לחול בנות עשרים מליון, הנה הוא: לצרפת 14 פראנק, לאנגליא 16, ללאנדאן 15, להוללאנד, בעלגיא 13, לספרד 16.50, ליון 8, לרוסיא 13, לאשכנז ושווייץ 12, לאויסטריא 11, לדאָנעמארק 13, לנארוועגען 15, לשוועדען 15.50, למצרים (בדרך היבשה) 13, ובלשכות התלגרף אשר בקרב הארץ (ולא בערי החוף) נוסף המחיר עוד כדי 4 פראנק על השער הנ"ל.

המנהל

(מאיר נתיב לדעת את גלילות הארץ
על פי המפה הנלווה אל הספר הנכחי)

בעקבות התייר האנגלי אליפּהאנמט .

האיש אשר יפרוש לפניו את המפה הערוכה בלוית הספר הזה, יראה לפאת צפונית מערבית את חבל גדות הים אשר השם Phoenicia כתוב עליו. מֵדַת ארץ הארץ הזאת היא מן נהר אל כביר או עלעאומהורוס⁽¹⁾ אשר מצפון לעיר טריפאלים שבסוריא⁽²⁾ [הנהר הזה וגם העיר טריפאלים או טאראכולוס לא נרשמו על המפה יען כי הם נחשבים מחוץ לתחום א"י], עד המקום הרשום על המפה בין חופי הים התיכון בשם Dora, והוא דאור או נפות דר⁽³⁾. הארץ הזאת נזכרת כבר בספרים החיצונים⁽⁴⁾ בשם פֵּעִינִיָּה או פֵּינִיקִיָּה, והיא היתה יחד עם צעלעסירען גליל אחד מגלילות ארץ סוריא. הארץ הזאת היתה ארץ שפלה מלאה ערים ומכוסה גם בגבעות וגבנונים קטנים, כלה משקה מנהרות הלבנון ופוריה מאד. בספרי קדשנו יכוננו הפֵּינִיקִיָּים בשם הכולל "כנענים", כי באמת לא היו הפֵּינִיקִיָּים עם אחד, אך כהכנענים כן גם הם נפלגו לעמים שונים, ובראש כלם עמדו

(1) ס' חשמונאים א', י"א ד'. (2) ס' חשמונאים ב', י"ד א', ואולי הוא טרפליא הנזכר עזרא ד' ט', והיא נקראת בלשון הפסוק סין (בראשית ז' י"ז), ומצינו בירושלמי (שבת פ"א) רשב"ל הורי באטרפוליס. (3) בגבול נחלת שבט אשר, יהושע י"ט כ"ו. (4) ס' חשמונאים ב', ג' ה' ח'.

יושבי צידון. בארץ פִּיניקיה היו חופים טובים וכטוחים, על כן היתה למרכז סחר אזיה, ויושבי ערי החוף האלה עברו פעם בפעם ארצות ימים ויבנו ערי מושב בארצות רחוקות. יושבי הארץ הזאת היו מהוללים מקדם קדמתה כאנשים רבי העלילה ועשויים לבלי חת, וגבורתם נשתה מעת אשר פרצו האשורים בארץ, כאשר חזו להם נביאי קדשנו מראש. אחרי נפול בבל התגלגלה פִּיניקיה תחת שואה ותבוא גם היא לידי הפרסים ואחרי כן נפלה ביד המוקדונים, ומני אז אבד ניר לעם הזה וכל המנו ושאונו וכבודו על עפר נחת. הערים הראשיות בפִּיניקיה היו אַרְצָדוּס⁵, טריפאלים, ביבלוס (גבל)⁶ [על המפה יפקד מקומו כי הוא מחוץ לגבול הצפון] צידון, צור, ובירותא Berytus⁷ לדעת רבים. מקור השם פִּיניקיים היא המלה היונית φοίνιξ (תמר) אך אנו רואים כי הסופר הפִּיניקיי הקדמון סנכוניטון קרא את עמו בשם הזה עוד בטרם באו היונים ויקראו כן. לדעת החוקרים האחרונים שחקרו עד תכלית התכנו הפִּיניקיים בעצמם בשם „קדמונים“, והשם פִּעניציים מקורו בשפת מצרית, והמצרים קראו להם את השם הזה, האות פִּ שבראש המלה היא נוקב השם (ארטיקעל) והמלה פִּיניקיה הנקרא בשפת המצרים „קדמון“, ובכן הוראת המלה הזאת „קדמונים“, והיא מכוונת אל השם שבו קראו הפִּיניקיים לעצמם. דברי ימי הפִּיניקיים הלא הם ערוכים ומסופרים בכל ספר דברי ימי העמים, ואנחנו נשימה עין על מצב הארץ ועריה בעת הנכחית. בטרם כל נתוה לנו תו מעיר עכו עד עיר צור. העיר עכו עומדת על תלה

(5) ס' חשמונאים א', ט"ו כ"ג. (6) יחזקאל כ"ז ט', ומשמם הביא המלך שלמה את הפועלים לבנין הבית. (7) ההשערה כי העיר הזאת היא ברותה הנזכרת ביחזקאל מ"ז ט"ז היא מוכחשת מעיקרה.

מימים קדמונים. השבט אֶשֶׁר לא גרש את יושבי עכו⁸) האמנם כי בדורות המאוחרים תקעו היהודים את יתדם בעיר הזאת, אך רוב יושבי העיר היו עובדי האלילים. היוונים חשבו את עכו לעיר פניציית, ויקראו לה שם פטאלעמאוס, אך מאז באו הערביים, החזירו את השם עכו ליושנו. העיר הזאת היתה חשובה בימי קדם כעיר-חוף, אכן בימים האלה אין עכו עומדת בשורה ראשונה בין ערי החוף, כי הנמל הוא מלא חול. עקבות מסחר והוצאת תבואה וסחורה לחו"ל נודעו שם עוד בעת הנכחית. השוק (באזאר) הוא כר נרחב. מספר יושבי העיר עולה לערך 8,000 מהם 5,600 מושלמנים, והשאר בעלי דתות זולתם, [כמה עולה מספר אחב"י בעיר הזאת לא נודע בדיוק]. הבנין הגדול בכניני העיר הוא בית המסגוד הבנוי ע"י דיעוזאר פאשא. גם נמצאה שם מצודה גדולה ובה יחנו אנשי צבא תוגרים במספר רב. לפאת צפונית מזרחית לעיר הזאת נמצאה תעלת-מים טובה ומתוקנה, אשר עשה דיעוזאר פאשא הנ"ל. בקרבת עיר עכו ישתפך אל תוך הים התיכון נהר ג'ילום, הוא לדעת רבים שיחור לכנת⁹). מצפון לעיר עכו נמצא נחל וכפר הרשומים על המפה בשם Sernirie הוא לדעת רבים שמרון מרון¹⁰). הכפר מסביב הוא יפה מאד, שם נמצאים הכפרים קוועקאט, עמקה, שעך דאסון, משם והלאה נראה את המקום הרשום על המפה בשם W. Djiddin והלאה משם צפונה את הכפר אכויב¹¹) אשר היונים והרומאים קראוהו בשם אַקדיפפא, והיום יקראוהו הערביים בשם זיב. משם והלאה צפונה נראה את המקום המסומן

(8) שופטים א' ל"א. (9) הנחל האחרון בנחלת שבט אשר, יהושע

י"ט כ"ו. (10) יהושע י"ב כ'. (11) יהושע י"ט כ"ז.

על מפתנו בשם C. Nakura וסמוך לו מלמעלה Tyrische Treppe היא מדרגה גבוהה חצובה שלבים שלבים בסלעים גדולים, והעומד על ראש הסולם יראה מחזה מרהיב עין, את כל עמק עכו ואת גליל הכרמל. משם והלאה הלוך ונסוע לפנים האחרון, ישתרע המקום Kalaat Schemaa, הוא בנין גדול מחושב תכנית מצודה. שם נמצא גם המקום המון¹²) הנקרא היום Hamûl והרשום בשני שמותיו על המפה. משם והלאה צפונה נמצא המקום המצויין על המפה בשם Alexandro- או Iskanderuna scenae. מקום חרבות עתיקות ומעיני מים, לפי המסורה יסד אלכסנדר מוקדון במקום הזה עיר ויטע בה אהלו בעת אשר חנה על צור. ובשנת 1116 בצר באלדואין הראשון את המבצר העתיק הזה, בחפצו גם הוא להשתער על צור. משם לפאת צפון נמצא המקום Weisses Ras el Abjad או Vorgebirge הוא הר תלול גבוה ולכן כלו כשיד. ההר הזה הוא נודע למשנב מימי מלחמות נוסעי הצלב. משם והלאה צפונה נמצא הכפר Dêr Kanûn הוא מקום מלון ומושב פקידי המכס, ומהלך שעה אחת משם תשתרע העיר צור. העיר הזאת נודעה למדי מימי קדם, אך בעת הזאת היא עיר קטנה ואנשים בה מעט, כי העיר בירותא לקחה את כל המסחר. עוד מוציאים הסוחרים לחו"ל דרך עיר צור מעט צמר-גפן, מאבאק ואבני רכב מארץ הבשן (הויראן) לחו"ל. מספר יושבי העיר עולה לערך 5,000. הציץ מושלמנים או קטוליים והשאר נוצרים, ומספר בני ישראל אך מעט בה. הנוזרים הפראנצישקאנים והנוזרות הצרפתיות מצאו להם קן בעיר צור, והמיססיאנערים

(12) יהושע י"ט כ"ח.

האנגלים יסרו שם צתי ספר . הדרכים הם מקולקלים והבתים הרבים ומטים לנפול , אך הדר המחזה הנשקף על מורד ההרים התלולים הוא נותן חן ויופי לעיר הזאת . מן הדברים הקדמונים והעתיקים לא נשאר מאומה . אבני זכרון רבות הובאו משם לעכו ולבירות . בשנת 1837 הוכתה העיר שאיה ע"י זועה ורעש הארץ . בקרב העיר צור הנקראה כעת בפי הערביים בשם Sâr נמצא אך מעט מזעיר דברים הראויים להזכר . אכן עוד כמה מנהגים מן המנהגים הקדמונים נשארו , כמו חג מעלכאר הקדוש (מעלקארט) , אשר אז יצודו אלמוגי הארגמן במקום שעמד בימי קדם מקדש האליל , וגם חג הכרברה אשר אז יעשו תכונה לאליל התמוז (אדָאָגים) . בגליל אשר בין עכו וצור הלוך ונסוע מורחה נמצאים הכפרים ועיי החרבות Djulis, Karn, Fessata, Belat הנוסדים רובם ע"י נוסעי הצלב וקשורים בהם זכרונות הולדיים היקרים להנוצרים .

עתה ישים נא הקורא את עיניו על התו אשר נתוה לארך גדות הים התיכון מעיר צור עד צידון . הארמה בסביבות צור הלוך ונסוע משם צפונה היא דשנה ופוריה מאד , ושם נמצאו המון כפרים, Nehari, Dibbal, Tûra, Bediâs (הכפר בעדיאס נרשם על המפה) . בקרבת הכפרים האלה ישתפך הנהר הליטני (בערבית נהר אל קסמיה ובשמו זה נרשם גם על המפה Nahr Kasimie) אל הים התיכון . בקרבת הנהר נמצאים עיי שממה וחרבות קדומים הנקראים בשם קובור אל מולוק (קברות המלכים) כי לפי המסורה נקברו שם מלכי צור וצידון . שם נמצאה העיר היונית הקדמוניה Ornithopolis , משם והלאה צרפת הקדמוניה ⁽¹³⁾

הוא הכפר הקטן הנקרא היום בשם Sarafend . משם עד צידון נמצאים עוד כמה נהרות ונחלים קטנים , והנכבד ביניהם הוא נהר זהרני , ולפאת צפון תראה לעיני הנוסע העיר צידון , סידָאן או סַעִידָה . בס' יהושע תכונה העיר צידון בשם התאר „הגדולה” . בספרי הומירוס תהולל העיר כמלאה מתכיות , ויושביה יהוללו כיודעי מלאכת מחשבת . העיר צידון הנכחית עומדת במקום שעמדה עליו העתיקה . מסחר צידון ירד פלאים מאז עלתה בירותא במעלות . סביבות צידון הן פוריות , גם פרי באנאגען ותמרים יצמחו בגנותיה , מספר יושביה עולה לערך 10,000 , מהם 7,000 מושלמנים ומעתאוילים , והשאר יונים קאתולים , יונים אורתודוקסים . מארזיתים , ומספר אחב'י עולה שם לערך שבע מאות . מעיר צידון לבירות (ברום גבה המפה) יתנגפו רגלי הנוסע על אבני הקברים והחרבות המשתפכות על הדרכים . בקרבת צידון נמצא הנהר באָסטרענוס או Nahr el Gule . משם והלאה צפונה נמצא הכפר Porphyriion או el-Dije . העיר פֶאָרפִיריאן נודעה מימי מלחמת פטאלאמעאוס פִילאפאטער ואנטיוכוס , ולפי המסורה השגורה בפי אנשי המקום הוקא פה הנביא יונה מפי הרג . משם והלאה צפונה נמצא הנהר Tamyras , ולהלאה בית המלון חולדה במקום העיר Heldua . עוד שם איזה נחלים קטנים ועליהם גשרים עתיקים , ואחרי מהלך שמונה שעות מעיר צידון יבוא הנוסע לעיר בירות בצפון . מראה העיר בירות מרחוק הוא כליל יופי , וגם משטרי החוף הם טובים מן הסדרים השוררים בכל שאר חופי סוריא . אניות שיט קטנות באות וקרבנות אל האניות הגדולות להוליך ולהביא על נקלה את הנוסעים . בתי מלון רבים בעיר . בהיות בירות עיר מסחר גדולה על כן נמצאים בה בתי קאנוולאט מרכויים של כל ממלכות

אירופא ואמעריקא — קדמוניות העיר הזאת הן לוטות בערפל. לפי הנראה היה ערכה גרוע ונקלה בעיני הקדמונים, כי במסעות מלחמות אלכסנדר לא תזכר ולא הפקד העיר הזאת. במאה השניה לפני סה"נ נהרסה העיר הזאת עד היסוד, והרומיים בנוה על תלה ויקראו לה אויגוסמא פֵעֵלִיקס על שם הקיסר אויגוסטוס. הורדוס אנריפפא יָפָה את העיר למען אוהביו הרומיים ויבן בה בתי מרחץ ובתי תיאטרון וגם הקים במות לאתליטין המתגוששים. במאה השלישית לסה"נ נוסד בעיר הזאת ע"י הרומיים בית מדרש לחכמת המשפטים, ויהי הבית לשם ולתהלה בכל הארץ. גם המסחר עשה בה חיל, וכבר הביאו אז אריגות משי מבירות לרומא, ומבירות באה המלאכה הזאת ליון, ומיון מסרוה לסיציליה. על נכון לא נדע מתי מצאה לה תרבות תולעי המשי קן בגלילות האלה; בימי הבינים כבר רחבה ונסבה במאר. בשנת 529 נהרסה העיר ברעש ולא נבנתה, וגם בית המדרש לחכמת המשפטים הוכה שאיה. עוד בשנת 600 היתה העיר חרבה ושוממה, ובשנת 635 לכרוה המושלמנים, ונוסעי הצלב לכרוה בשנת 1135 ותהי לעיר הבירה לנסיך הדרוזים פאכר עד דין (1595—1634) והוא הצליח ליסד לו ממלכה, ויגרש את הבעדואינים ויכרות ברית עם הווענעציאנים אויבי התוגרים, ותהי בירות לעיר חמדתו, ויקרב כמו נגיד את הנוצרים וירם את קרן המסחר. מני אז ועד עתה היתה בירות לעיר חוף ומסחר הראשית בסוריא. מצב הטבעי של העיר הזאת הוא טוב מאד, והנמל הוא מתוקן בתכלית התקון, גם אויר העיר הוא טוב וממוזג. לפני 25 שנים עלה מספר יושבי בירות לערך 25,000 נפש, ועתה עולה מספרם לערך 80,000. מגרשים יפים מקיפים את העיר מכל עבר ובהם בתי קיץ נאווים. הנוצרים התערו

כאזרה רענן וירם על העליונה בעיר בירות. הנוצרים היושבים שם הם חרוצים מאד במעשיהם, וכמו יתנוסס בהם עוד ניצוץ חריצות הפיניקיים הקדמונים; המסיתים פשמו כילק על פני העיר וימלאוה בתי חנוך, בבתי מחסה ובבתי אסף ומקלש שונים.

הבה נמשוך קו כעת על המפה, מעיר בירות אשר בקרן צפונית מערבית לעיר דמשק אשר בקרן צפונית מזרחית מעבר הירדן. הצרפתים אשר נלחמו בארץ הזאת בשנת 1860 השאירו לה מזכרת יקרה את המסלה הארוכה והרחבה העולה מבירות לדמשק.

לפאת צפון יראה המביט על המפה שרשרות הרים מעשי גבלות וכתוב עליהם מעבר המערבי לבנון ודיעבעל ליבנאן (דיעבל בשפת ערבית הוראתו הר) ומעבר המזרחי אנמוליבאנוס ובערבית דיעבעל אל-שרקי, ובין שני טורי ההרים האלה פס ירוק וכתוב עליו Thal Buca (בקעה), והלוך וירוד משם דרומה יראה המביט אותות הרים וכתוב שם Hermon Gebirge (חרמון) ובערבית דיעבעל ע' אַשְעָד, ומשם והלאה לפאת מזרח יראה המביט חלק אחד צבוע ירקרק, תבניתו עגולה וממנו שתי רצועות ארוכות ומעוקלות יוצאות לפאת ים, ולעברו המערבי כתוב עליו ד מ ש ק, והנה על הככר הזה המכיל בקרבו את שני טורי הלבנון ואת הבקעה אשר בתוך זאת מחוז דמשק לפאת מזרח, נשימה עין כעת. שני טורי הלבנון הולכים כשני קוים מקבילים מצפון לדרום. המור אחד הולך הלוך וקרוב אל הים התיכון והוא הלבנון (כן נקרא על שם לבנת אדמתו שהיא אדמת גיר ושיד, או על שם שיבת השלג החופפת על ראשו תמיד), והמור השני הוא נמוי לפאת מזרח, והוא צופה פני דמשק, ועמים לו יקראו אנטי-ליבאנאן, לאמר מול

(ארץ המדה) ח 8

הלבנון, ובערבית יכונה אל-שרקי, באורו: המזרחי, והבקעה המשתרעת בין שני רוכסי ההרים הגבוהים האלה היא הנוכרת בכח"ק (1) והמהוללת באדמתה הפוריה. הבקעה הזאת נקראה גם בשם בקעת ארם, ובפי הסופרים היוונים העתיקים נקראה בשם צעלעסיריען. מראה הרי הלבנון מרחוק הוא מלא יפעת חן ונורא הוד. עיני האיש הבא מן הים לא תשבענה לראות את תלפיות הררי אל המבוסה בשכבת השלג, וכאשר יגש הנוסע אל ההרים האלה מקרוב ירהיבו פלגי המים המפכים מכל הנקיקים והסלעים, את עיניו. הלבנון הוא כלו משקה ונהרותיו ירוו את אדמת העמקים (2) ומן הלשד אשר תינק האדמה לרויה מפלגי הלבנון יצלח כל פרי ותנוב כל תנובה (3). בשפוע הרי הלבנון במורד יצמח הגפן (4), גם יצמחו שם מיני עצים שונים (5), ועל כל מיני העצים יציץ נורם עץ הארו (6), ההרים הגבוהים בו הם צאנין (על המפה Dj. Sunnia) לפאת צפון, גבהו — לדברי באדעקער — 4,608 מעמער. בקרבת ההר הזה רשום על המפה שם נהר הנקרא Lycus Fluss או Nahr el Kelb (כלב), [לפי ההשערה נקרא כן על שם שישבו במחוז ההוא טבני העוים שעברו את נבחו (7) שהוא כלב כמו שאמרו חז"ל בפרק חלק ונקרא הנהר ההוא על שם אלילם, יעוין בספר תבואות הארץ ע' 34] והיונים קראו לו Lycos, באורו: זאב. על גדות הנהר ההוא וגשריו ומעברותיו נמצאים שרידי זכרונות קדומים מימי המצרים והאשורים, היונים והרומיים

(1) יהושע י"א י"ז. (2) שה"ש ד' ט"ז. (3) הושע י"ד ו'. (4) הושע י"ד ח'. (5) שה"ש ח' י"א. (6) ישעיה מ' ט"ז. (7) שופטים ט' ט"ז. מלכים ב' ד' ל"ג. (7) מלכים ב' י"ז ל"א.

זהמושלמנים מדורות הבינים. המקומות: ביסקינמא, בעקפֵעיא, לועזע, ברומאנא, אל-מטען ועוד, הם כפרים נטועים על ראשי ההרים ובמורד שפועם, יושביהם מושלמנים ונמצאים ביניהם גם בעלי הדת הפראמעסמאנמית אשר זה מקרוב תקעו את יתדם בהרי הלבנון. המקום הגדול בכל המקומות האלה הוא הרשום על המפה בשם Zahle, מספר יושביו 9,000, רובם נוצרים מרוניתים ויש להם בתי ספר. מסעיף הר צאנין יוצא נחל אל-כרדוני ועובר בעיר הזאת. המקומות ניהא אכלא הם קמנים ואין בהם ישוב, אך עיי חרבות. המקום שמצארא הוא כפר יפה ושם נכסים רחבי ידים לבעלי כת היעזואיטים. הבקעה אשר לימין כל הכפרים וההרים האלה היא, כאמור למעלה, ארץ מישור שפלה. הארץ הזאת היתה בימי קדם דשנה ופוריה, אך כיום ירחף עליה צלמות. לכל ארך הבקעה שומף נהר לימני ולקצה המזרח נמצאות חרבות העיר העתיקה חלצית הנקרא כיום אנדיאר. לקצה צפון הבקעה נמצאות חרבות העיר בעל ביק הנקראה בימי קדם העליא-פאליס (עיר השמש)⁸, בעיר הזאת נמצאים שרידי בנינים קדמונים גבוהים ובצורים וגדולים עד מאד, ואנשי המקום מספרים כי הבנינים האלה הם מלאכת שלמה המלך, אך מיטב המסורה הזאת כזבה. בצאתנו מן הבקעה ובלכתנו הלוך וקרוב מזרחה נמצא הרים וכפרים בודדים. העמק זַבְדְנִי הוא עמק יפה ורחב ידים, מזוג נעים, כח הצומח בקרבו כביר, מדת היקפו מהלך שעה, ושם כפר יפה אשר מספר יושביו 3,000, חצים נוצרים ועוסקים בנטיעת גנות

8) לפי השערת בעל תבואות הארץ הוא בעל בכי, ואולי הוא עין בכי הנזכר במס' ע"ז דף י"א ע"ב, ואולם ההשערה הזאת אין לה על מה שתסמוך.

ופרדסים ורואים ברכה בעמלם כי פירות העמק ההוא הם משובחים, ובפרט תפוחי זברני וענביה הם דרושים מרחוק. משם והלאה צפונה נמצא כפר סורגהאיא, שם שרידי קברים חצובים בסלע, משם והלאה וואדי יאסופע, עמק שאִיִּפֶּע וכפר הנקרא ג"כ בשם העמק, וביעמאן צפונה⁹. משם והלאה לפאת מזרח יתנשאו הרי הלבנון המזרחי. בין ההרים האלה נמצא הכפר בלוראן, הוא מקום בתי קיץ להקאנוול האנגלי ברמשק ולהמסיתים האמעריקאנים היושבים שם. לקצה הדרומי של הרי הלבנון המזרחי נמצאה העיר אבילה¹⁰, היא עיר עתיקה אשר זכרונות קדמונים רבים ועצומים משולבים בה והיום ישתרע שם הכפר Sûk Wadi Araba. שם נמצא הגבנון „אמנה“¹¹, ולפאת ההר הזה דרומה נובע הנהר אמנה הרשום על המפה בשם Nahr Barada Amana. משם והלאה קדמה תשתרע העיר הקדמונית חלבון¹² המצוינת על המפה גם בשמה הנכחי Holbân. העיר הזאת היתה מפוארת בגלל יינה, ונכבדות מדובר בה גם בספרי היונים הקדמונים, ועוד היום תתנוסס בה סגולתה זאת, וכמעט אין כמות יפה נוף בכל א"י אשר תכשר לנטיעת הגפן באופן נעלה. היום עומד שם כפר קמץ ורוב יושביו מושלמנים, שם נמצא ההר והכפר קאסיון, אשר עליו תספר המסורה המקומית כי שם הכיר אמרהם את בוראו. ההר הוא מלא אבנים אדומות ונקרא מאז בשם מערת הדם, ואולי זה יסוד ההגדה אשר מצאה לה קן בין אנשי המקום, כי על ההר הזה המית קין את הבל אחיו. מהר קאסיון תלך דרך ישרה לעיר

⁹ הוא לדעת רבים ברותה. שמואל ב' ח' ח' . 10 יוסף בן גוריון .

קדמונית ח' י' . 11 שה"ש ד' ח' . 12 יהזקאל כ"ז י"ח .

דמשק. דמשק היא עיר עתיקה בסוריא ומהוללה משנות דור ודור. היא היתה עיר הבירה בארם דמשק¹³, יושבת על נהר אמנה (Chrysorrhoeas) בחבל ארץ שמנה ונאוה. וכבר נודעה בימי אברהם¹⁴, ותהי מאז מעולם מקום הקשר והחבור בין אזיא המערבית והמזרחית. המסחר והברית אשר היו לדמשק עם צור כבר נזכרו בכה"ק¹⁵. שם נעשו יריעות וגלומי אָרג יפים¹⁶. במקומות רבים בכה"ק נזכרו מלכי דמשק. באחרית ימי הבית הראשון נפלה דמשק ביד אשור, אחרי כן ביד בבל, ובאחריתה ביד הפרסיים, ואחרי נפול מלכות פרס נפלה ביד הרומיים, ביד הביצצאנמים, ואחרי כן עברה מרשותם לרשות הערביים, ומרשות הערביים לרשות המאנגנאלים, ומהמאנגנאלים להתתרים, ומהתתרים ליד התוגרים. דמשק תחשב בעיני הערביים כגן עדן התחתון. תמונת גן העדן בדמיון המושלמני תתואר לפניו כמו גן יפה מלא עצי פרי, ונחלי מים נוזלים בו מכל עבר, ופרי העצים יפול אל פיו. והנה את כל המעלות הטובות האלה רואה הערבי בדמשק ואיך לא תלבב עיר כזאת את לבו? על כן ישירו עליה כל המשוררים הערביים. דמשק היא עיר קדושה בעיני המושלמנים מפאת היותה מקום האסף האורחות הקדושות הנוסעות למעקקא, ולפעמים יעברו בה כמאות אלפים איש. ובעת הקבצם, שאון והמולה בעיר מהמון אדם וגמליהם והכבודה אשר לרגלם. גם ארחות הסוחרים יסעו דרך שמה לקאהירא ולדאמיעטמא אשר באפריקא. בסביבות העיר נמצאים גנים רבים עם פרי מגדים שתולים בנוה, ואת

13) מלכים ב' ח' ה'. 14) בראשית י"ד ט"ו. 15) יחזקאל כ"ז

י"ח. 16) עמוס ג' ב'.

הסכיבות האלה יקראו הערביים בשם ג'ו'ת'ה. האמנם כי איש איירופא אשר הסכין לראות הוד והדר המבוע ושדמות העמקים בשווייץ ובטהירינגען לא יתעורר למאד על עושר המבוע כבן ארץ הקדם הבא לדמשק מן המדבר הגדול אשר לפאת קדם. דמשק נקראת בפי ילידי הארץ בשם אש-שאם. משלשה עברי העיר יסוכוה הרים. בצפון ימשכו יוכסי הרי אנטי-לכנון, ולמראה עינים כמו יתמו בגבע העגול עקבת ע'ט ת'ני'ה. בקרן צפונית מערבית יראה ההר הקרח קאסיון, אשר עליו נשען החרמון לפאת מערב, ובדרום נראה את כתפות הרי הזועה אסוואד ומאניא. ידיעות הסטאטיסטיק ע"ד דמשק הן סותרות ומכחישות אשה את רעותה. ספירה ברורה ונכונה לא נעשתה עדנה, וגם על פי אומדנא אין להעריך ולשער: בחשבון היותר נכון נקצב מספר יושבי העיר לערך 110,000, ונפלאה היא בעינינו, כי עוד בשנת 1840 החליטו מחשבי קצין כי מספר יושבי דמשק עולה 111,000, מהם 89,500 מושלמים, 500 דרוזים, 4000 מעטאוילים, 150 נוזיריים, מלבד הכערואינים המתעכבים שם והדרים דירת ארעי, שאין לדעת את מספרם לנכון. מספר היהודים נקצב בלוח ההוא 5,000, ומספר הנוצרים 11,772. הקף העיר ב' פרסאות בערך, בה כמאתים בתי מסגוד להישמעאלים, מושב נשיאי כל כנסיות הדת הנוצרית, בתי מלאכות הרבה וביותר לבגדי משי הנקראים על שם העיר הזאת דאמאשק או דאמאס, ובגדי צמר עץ, בורית, כלי ברזל עשת ולהבי חרבות. מספר בתי הכנסיות ליהודים הספרדים בדמשק עולה לעשרה וגם יסדה שם חכ"ח סכבר בית ספר לילדי ישראל. כל מיני הנזירים והנזירות, הכמרים והמסיתים לכנסיותיהם למפלגותיהם,

החזיקו פה מעמד. בדמשק יכהן נציב תורקי ממדרגה ראשונה (וואלי). מלפנים הקיף הוולאיעט את כל ארץ סוריא עד ארם צובה (אלעפפא); אך זה מקרוב נפרדה ממנה ירושלים והיתה לפאשאליק (מחוז) מיוחד. עסקי העיר נחתכים על פי בית מועצות כללי אשר בו יושבים גם נוצרים ויהודים מלבד בחירי המושלמנים. אכן סדרי העיר עודם רחוקים מן התקון והשלמות כרחוק מזרח ממערב. לכל בעלי מלאכה חברה מיוחדת, ואף גם להאביונים המחזרים על הפתחים יש חברה לעצמם.

נשימה נא עין בוחנת על כל הארץ אשר מעבר הירדן ונפרשה את המפה לעינינו. הארץ הזאת נקראה בפי היונים והרומיים בשם פערעא, וכבר אמרנו בפרק הראשון לספרנו זה כי באור המלה הזאת הוא תרגום מלת „עבר“ העברית, וגם כבר הערנו את הקוראים כי מְצָרֵי הארץ פערעא אינם קצובים וקבועים נכון ויציב. לפעמים יכונה בשם עבר הירדן או הגלעד בעברית, ובשם פערעא בלשונות הגוים, חבל הארץ אשר בין נחל ארנון ובין נחל יבוק, ולפעמים יוקף בחוג מובן המלה הזאת הקף גדול ורחב כל ארץ עבר הירדן. והנה גם אנחנו בדברנו הפעם על פערעא, נשימה עליה עין לכל ארכה ורחבה בהקף הכללי.

שלושה נהרות קטנים: ירמוק, יבוק וארנון הנוזלים בגאיות שפלות ובנקיקים עמוקים יחלקו בדרך הטבע את הארץ אשר מעבר הירדן לארבעה שטחים, המשתרעים ונמשכים לפאת קדם עד מדבר ערב, ומפאת ים הם נוגעים בעמק הירדן הנקוב גם בשם עמק הגור. השטח הקיצוני לפאת דרום מארבעת השטחים האלה הוא מקיף את ארץ

מואב, ואף כי נודעו עקבותיו על מִפְּתָנוּ, אך לא נאריך את הדבור על השטח הזה, כי הוא מחוץ לתחום יוצאי מצרים ועולי בבל וגם מחוץ לתחום העתיד. מפאת צפונית לארץ מואב, בין נחל ארנון ונחל יבוק ישבו העמונים בימי קדם, ובחבל-הארץ ההוא לפאת מערב ישבו האמורים אשר ספרי קדשנו מזכירים אותם עם מלכם סיחון, ומעבר לנחל יבוק השתרעה ממלכת הבשן, וגם שם ישב שבט אמורי, ועוג מלך עליהם, וגם הם נגפו לפני משה מחוקקנו. הממלכה האמורית הזאת השתרעה בקרן צפונית מזרחית ובפאת צפון עד גשור ומעכה עד הר חרמון, ובמזרח עד המדבר. גם הקיפה הממלכה הזאת את ארגב עם חמשים ערים „חות יאיר“, את ארץ סיחון נתן משה לשבטי ראובן וגר, ואת ממלכת עוג נתן לחצי שבט המנשה. בתקופת היונים והרומיים נחלקה פערעא היא ארץ עבר הירדן מזרחה לחמש פלגות: מראכאניטים, גוילאניטים, איראניטים, באטאנאץ, ופערעא, הרשומות על המפה אשה אשה במקומה. והנה קשה הדבר להתוות את מְצַרֵי הפלגות האלה במעגל נכון, כי הסופרים הקדמונים סתמו את דבריהם ושפתם לא ברור מללה. במשך דורות רבים רבצה עננה חשכה על פני מחקרי הארץ הזאת, כי התיירים לא הרהיבו עז בנפשם לחדור להם בשממות ההן דרך, ואך ברור החי החלו התיירים לעבור בארץ פערעא לארכה ולרחה, והאחרון בהם, אליפֶהֶאנט, אשר דבריו היו נר לרגלנו, הרבה לדרוש ולחקור על אדות כל הנפות האלה, קדמוניותיהן ונבוליהן. בין ערי הגלילות אשר מעבר הירדן נמצאות ערים הנקראות עוד היום בשמות עתיקים הנודעים לנו מכתבי קדשנו. השטח הגדול המשתרע מהר חרמון עד

ירמוק (אצל ים כנרת), הוא מקיף כעת את הנלילות האלה :
(1) גִּזְלָאן בקרבת הירדן וימה של טבריא (כנרת) ; (2) דיעדור ,
(3) הויראן ; (4) אל-לעיאה (לעגא) מפאת מזרח להויראן, מקום
ארחות עקלקלות בין חלמישי צור ממין באזאלפ . הכפרים
והאהלים נמועים שם על חרבות וגבנוני הרים, ומראה כל
הכבר הוא נורא ומעורר פלצות וזועה בנפש הרואה .
(5) דיעבעל הויראן מפאת דרומית מזרחית ללעיאה . הכבר הזה
הוא מכוסה ביערי אלונים ובעמקים טובים למרעה צאן .
בין נחל ירמוק (המכונה גם בשם שריאת מנדיר) ובין נחל
יבוק (המכונה גם בשם זערקא) ⁽¹⁾ ישתרע כעת מחוז הבעלקא
הוא גלעד מלפנים .

עתה נתנה ראש ונשובה לראות את גבולי הנלילות
אשר מעבר הירדן . (1) השם טראלאנימים מקורו בשפת יון
ובאורו : ארץ סלעים וכיפים . הארץ הזאת השתרעה מעיר
דמשק בצפון עד העיר בצרה , ⁽²⁾ [רשומה על המפה בשלשת
שמותיה (Bozra, Bostra, Busra), הנה כן הקיף המחוז
הזה את המחוזות הנכחים, דיעדור, דיגלאן, וחלק גדול
מארץ הבשן הויראן, וגם את המחוז הנקרא היום לְעִיָּאָה
עם אל-ספה, זה הוא מובן השם טראלאנימים במושג הכולל
והנרחב, אך במושגו הצר והמצומצם נקראה בשם הזה
קרן צפונית מזרחית, המכונה כעת בשם לעיאה . —
איטוראָא היא ארץ ימור, הנקראת על שם ימור בן ישמעאל ⁽³⁾
היא ארץ הררית, וע"כ לא נכון הדבר אשר חשבו רבים כי
המחוז דיעדור הוא ימור. הן שוכרה של ההשערה הזאת

(1) ועל המפה הם נרשמים בשני שמותיהם . (2) בראשית ל"ג ל"ג ,
דברי הימים א' א' מ"ד, ישעיה ל"ד ו' . (3) בראשית כ"ה מ"ו, דה"י
א' א' ל"א .

בצדה, כי ישור היתה ארץ הררית וידור היא ארץ שפלה, אך הנכון כי איטוראָאָ היא ישור. (2) גוילאנימים, נקרא כן על שם גלון או גולן [עיר בארץ הבשן בחצי מטה מנשה⁽⁴⁾]. עקבות השם הזה נשארו עוד בשם הנקרא היום יאַלאַן. המחוז יאַלאַן הקיף בימים מקדם גם את דיעדור, ודיעדור לא היתה מחוז מיוחד. מְצָרֵי המחוז הזה היו: בצפון הרי חרמונים או הרי הבשן⁽⁵⁾ ובדרום שריאת מנדיר או נהל ירמוק, ובמערב נהר ירדן וים כנרת. (3) אוֹרֵאֵנִי טִיִּים. בשם הזה יכירו רבים את חורן הנזכרת בכה"ק בין גבולי דמשק⁽⁶⁾, מְצָרֵי הגליל הזה היו: באַטאַנְאָא בדרום, ממלכת נביות (נאַבְאָטְהָאָעֶר) במזרח, יאַלאַן הנכחי במערב, דיעדור בקרן צפונית מערבית וטראכאנימים בקרן צפונית מזרחית. (4) באַטאַנְאָא. מקור השם הזה הוא בל"ס השם העברי ארץ הבשן, אך כאשר כבר אמרנו למעלה תכיל באַטאַנְאָא הנכחית רק חלק אחד ממלכות בשן העתיקה. כל אבירי לב אשתוללו למצוא גבולי הגליל הזה, כי יוסף בן גוריון לא קבע את דבריו, לפעמים⁽⁷⁾ הוא מכנה בשם באַטאַנְאָא את כל ארץ הבשן, ולפעמים יכנה בשם הזה רק את המחוז הזה לברו הנקרא כן עד היום. יש אשר יאמר כי באטאנאָא מגבלת לפאת טראכאנימים ועל כן לא נכונה ההשערה אשר ישערו רבים כי באטאנאָא הוא המחוז המכונה כיום אל בוטעין, הלא בין המחוז הזה ובין טראכאנימים מפריר ההויראן, ואם כן איננו מגביל לפאת טראכאנימים. אכן הטיב אשר החליט מונק ובעקבות החלטתו נרשמה גם המפה הנלווה אל ספרנו, כי באטאנאָא תשתרע בחלק הדרומי של העמק הויראן עד הרי הויראן, וכן הגביל המחוז הזה

(4) דברים ד' מ"ג, יהושע כ' ח'. (5) דברים ג' ט'. (6) יחזקאל מ"ז ט"ז. (7) קדמוניות י"ז ב', מלהמות א' כ' ד'.

לפאת מחוז טראַסאניטיס העתיקה . אכן בותר תקף ועז
נקראה בשם באטאנאָא , המדינה אשר בה נמצאו הערים
אדרעי ועשתרות . (5) פּערָאָא העצמית , היא ארץ האמורי
העתיקה בין נחל יבוק ונחל ארנון . הנה אלה דברי יוסף
בן גוריון על אדות המדינה הזאת : הארץ המשתרעת בין
שלשה נהרות , תבניתה כתבנית אי , נחל ארנון מגבילה
לפאת דרום , נחל יבִּקֶשׁ (יבוק) לפאת צפון , ולחלק־הארץ
המערבי יגביל הירדן⁽⁸⁾ ; ובמקום אחר בהשוותו ארץ הגליל
וארץ פּערָאָא , מערכה טול מערכה , כה דברו : פּערָאָא
היא גדולה הרבה יתר , אך על הרוב היא ריקה מאדם ,
שוממה ולא יצלח בה כל פרי , אך העמקים אשר אדמתם
פוריה מעמ יכשרו לנטיעת עצי זית גפנים ותמרים . פלגי
מים הנוזלים מהרים ישקו את הארץ הזאת , והיא תשתרע
מן מצַאָרוֹס עד פעללא ; ולרחבה מן פִּילֵאדעלפִּיא (רבת
בני עמון) עד הירדן . פעללא יושבת לקצה גבול צפון ,
והירדן הוא גבול המערב , ובדרום תגביל לארץ מואב
ובמזרח תשען אל ארץ ערב , זילבִּאָניטיס , גליל פִּילֵאדעלפִּיא
וגרשה . מערי הגבול הנזכרים בדברי יוסף נודע על פי
ההשערה מקום מַגְרוֹס , שהיתה בימי קדם מצודה בצורה
חצובה בסלע איתן גבוה מאד , עד כי קשה היה למצוא
שמה מצודות , כי עמקים סבבוה מכל עבר . אחר העמקים
האלה השתרע לפאת מערב באכה ים המלח , ארכה היה
מהלך ג' שעות , ועל פני העמק הזה מגבוה התנשאה
המצודה . את פעללא מצא התייר ראבינוואהן בחרבות הכפר
פִּאָהִיל (על המפה היא רשוטה בשני שמותיה Pella-Fahil)
מעבר הירדן ממול בית שאן (סציטהאפאליס) אשר במערב .

(8) קדמוניות ד' ה' ב' .

יוסף מכנה גם את העיר גדרה בשם „בירת פּערָאָא“. אל מחוץ דעקאפאליס (עשית ערים) נחשבו הערים: דמשק, רבת בני עמון, רפנא, בית שאן, גדרה, היפּפּאָא, דִּיאָ, פּעֶלְלָא. גרשה וקנת. בכל הערים האלה ישבו על הרוב יונים עובדי אלילים.

עתה נערכה לאחת אחת את הערים הגדולות בעבר הירדן. פּאנעאס או צעזארעא פֿיליפּי במורד הר תרמון, היתה בל"ם עיר נוסדה בימי הסוריים והמוקדונים, כי כן יעיד עליה שמה פּאנעאס, על שם המערה פּאַניָאָן הקרובה אליה, אשר שם עבדו את אלילם פּאַן⁹, ועד היום הזה נמצאו שם שרידי המזבחות והמצבות מימי עובדי האלילים. במקום הזה בנה הורדוס מקדש לכבוד אויגוסטוס, ופֿיליפּ בנו, אשר למחוזו נחשבה גם פּאנעאס, שוה עליה הוד והדר ויקראה בשם צעזארעא, ולמען הברילה מן צעזארעא אשר ביהודה, קראה צעזארעא פֿיליפּי. כן תקרא העיר הזאת בפּי יוסף, אך בפּי פּליניוס ותלמי תקרא בשם צעזארעא פּאנעאס. בימי קאנסטאנטין כבר נמצאה במקום הזה עדה גדולה של נוצרים, ובראשם כהן דתם אשר הסה בצל הכהן הגדול שבאנמוכיא. בימי הערביים נקראה העיר הזאת בשם באניאס, ועוד היום נמצא שם כפר קטן הנקרא בשם זה. בית סעידה היא עיר אשר בנה השליט (מעטרארך) פֿיליפּ ויקראה יוליאס לכבוד בת הקיסר אויגוסט, ולהבדילה מן בית סעידה אשר בא"י המערבית תקרא זאת בשם בית סעידה יוליאס, על גבעה נשאה הקרובה אל המקום אשר שם ישחפכו מימי הירדן בהמולה ושאון אל ים כנרת נמצא שרידי יוליאס ששם מת המעטרארך פֿיליפּ

9) קדמוניות ט"ז' ג'.

ושם נקבר. מכל ההוד וההדר בימי קדם נשארו אך חלמישי
 צור חמרים חמרים. גמלא על גבעה הקרובה לים כנרת
 היתה עיר בצורה אשר לכרה אספסינוס ביד חזקה.
 היום תחשב העיר הזאת אל מחוז גוילאנימים. גדרה
 היתה בנויה על תלה בקרבת נהר ירמוק. ממול בית שאן
 וטבריא, על הר אשר במורד שפועו נמצאים מעינות חמים
 ומי הרחצה. יוסף יכנָה בשם „עיר בצורה בפערָאָא“. עוד
 היום נמצאים שם שרידי הבנינים העתיקים, תיאטרון
 ואמפיתיאטרון, שערים ואבנים ועמודים מחוטבים וארוכות
 מתים של באזאלט שחור עם מעשי צעצועים. בקרבת
 העיר נמצאות מערות רבות, והיום יושבים בהם עניי
 הערביים. העיר הזאת היתה בימי קדם מקום הקשר והדבק
 ואם הדרך בין בית שאן וטבריא ודמשק. אלכסנדר ינאי
 חנה עליה עשרה חדשים וילכדה בסערת מלחמה; פאמפעיוס
 בנה את חרבותיה ונאביניוס הרימה למעלת קריה גדולה
 מושב שר שליט על חמשה מחוזות, גם העיר הזאת נחשבה
 אל קבוצת הרעקאפאליים, כאמור למעלה. לא הרחק מעיר
 גדרה דיתבא על נהר ירמוק, נמצאים מעינות חמים, אשר
 על אדותיהם יספר הירונימוס דברים נפלאים, וגם התיירים
 האחרונים וביניהם אליפֶהאנט, מצאו עשרה מעינות כאלה
 אשר הגדול בהם יקרא בשם „חמת אל שייך“. לפי הנראה
 באו בימי קדם אנשים רבים להתרפא במעינות מי גפריית
 אלה, כי עוד היום נשארו שרידי בניני הרומיים ושרידי
 משקעי מים (באססענע). המים הם דומים בתכונתם
 ובסגולותיהם החעמיות למי חמי טבריא, אך אין היר סולדת
 בהם כמו במי טבריא. האבנים שעליהן המים נוזלים מכוסות
 הן בשכבת גפריית עבה. תכונת המעינות האלה טובה
 בעיני יושבי הארץ מתכונת חמי טבריא ובימי הקיץ יבואו

רבים מעיר שכם ונצרת להתרחץ במעינות האלה לרפואה. מעיר גדרה נפן לפאת קדמה לבקר באיזה ערים היושבות בחבל-הארץ הקדמוני הלוך וקרוב אל המדבר. ביניהן נמצא את עיר המקלט והלויים גלון או גולן. הסופרים הקדמונים אייזעביוס והירונימוס מצאו עוד כפר גדול בשם גולן במחוז באטאנאָא. משם והלאה קדמה-נגבה נמצאו הערים עשתרות ואדרעי, בירות מלכי בשן. בעיר אדרעי נמצאים עוד עיי פליטי קדומים הנקראים עד היום בשם דעראמ (יעוין על המפה). ולפי דברי התיירים החדשים נמצאים שם אבני זכרון המעידות כי גם היונים והרומיים, ואחריהם הערביים, ישבו בעיר הזאת, כי כן תעדינה הכתובות העתיקות שנשארו לפליטה מן הכליון. על מצב העיר עשתרות רבו החוקרים, והאחרונים שבהם החליטו כי עקבותיה נמצאות בהכפר בעעסמרא, תל אֶשְׁתָּרָה. משם והלאה קדמה נמצאה העיר קנת¹⁰ שגם היא נחשבה אל הַקְּפּוּלִים, וגם בה נשארו חרבות רבות המעידות על הצור אשר ממנה חוצבה. מפאת דרום לעיר קנת נמצאה העיר הנקובה היום סאלכאמ, וחוקרי הקדמוניות מצאו בה את סלכה העתיקה¹¹). בורקהארט ואליפֶהאנט מצאו בה זכרונות קדומים לרוב. כיום תשתרע שם עיר מושלמנית פשוטה ועורה מכל הוד והדר. בין העיר אדרעי (דעראמ) ובין העיר סלכה (סאלכאמ) נמצאה העיר בצרה (בָּאָסְרָא) המלאה חרבות וגלים נצים רחבי ידים מהלך שלשת רבעי שעה. הנה זאת היא העיר המפוארה אשר היונים והרומיים קראוה בשם Bostra ואבות הכנסיה הנוצרית כנוה בשם

10) במדבר ל"ב מ"ב, וחיא הנקראת גם בשם נֶבֶח. 11) אחת מערי ממלכת עוג בבשן, דברים ג' י' ועוד.

מטרפולין של ערב (metropolis Arabiae). בין החרבות מצאו התיירים כתבות עתיקות ימים בשפת יון ורומא וגם בלשון נביות (נֵאֵבֵאֵטְהֵעִישׁ); ועל הכתבות היוניות נרשם גם שם העיר. מן הכתבות האלה יִרְאֶה ברור, כי לא רק בימי מראיאנוס, אך עוד בימי הקיסרים אשר משלו לפניו, כבר היה שם לעיר הזאת על פני ארץ רבה. בין החרבות נכיר שרידי בתי תפלה, בתי חויון, היכלות, וכל שכיות חמדות הבנינים מימי הקיסרים הרומיים הראשונים, גם בית מסגוד הבנוי בדורות הראשונים לשלטון דת מחמד עומד שם על תלו עד היום הזה. לפאת דרומית מערבית מעיר בצרה נמצאה העיר גרשה (Gerasa) הנזכרת הרבה פעמים בדברי יוסיפון¹²). העיר הזאת יחד עם העיר פִּילַאדֶּעֶלְפִּיא היו ערי הגבול לפאת ערב, ולפי דברי הירונימוס, יִקְרָא גִלִּיל גִּלְעָד כעת (היינו: בומנו) בשם גִּבְזָה. מתי נוסדה העיר הזאת לא נודע בבירור; במלחמות המכביים היא נזכרת לא אחת ושתיים, אלכסנדר ינאי לכד אותה, ובימי מרידת היהודים נגד מיטוס עשו היהודים המתקוממים בה שפטים. העיר הזאת נחשבה גם היא אל הֶדְקֶפּוֹלִים. בימי מסעי הצלב נכבשה ע"י באלדואין השני ומצודתה נחרסה עד היסוד. חרבות העיר הזאת, הנפלאות והנהדרות בשיא גבהן ובעצמת ראשיהן, והמקיפות מהלך שעה רצופה, תוצאותיהן מימי אנטאניא, אשר אז עמדה גרזה על מרום קץ נדולתה. החרבות האלה הן חיפות בכל חרבות סוריא ואינן נופלות גם מחרבות תדמור ובעל ביק. בהן שני בניני אמפִּיִּיתִיאטרון גדולים. בתי מקדש אלילים עתיקים, אשר באחד מהם עמדו מאתים וחמשים עמודים גבוהים, היכלות וארונות-

(12) מלחמות ג' ג' ג'.

אבן למתים. החומות המקיפות את העיר וגם רצפת הרחובות עוד נשארו במקומות אחדים בעצם תמן, שם רחוב אחת עם טורי עמודים הארוכה כפרסא אנגלית ועוד. לפאת צפונית מזרחית לעיר גרוה ולדרומית לעיר פעללא לא הרחק מבית שאן (סציטהאפאליס אשר בא"י המערבית) נמצאה העיר יבש גלעד¹³). אייזעבוים מצא שם כפר גדול ויתאר את מצב המקום כי הוא משתרע במרחק שש פרסאות רומיות מעיר פעללא, בדרך העולה לגרשה; האמנם כי היום יקרא המקום הוזה בשם „בֶּפֶר אֶפִּיל" (יעוין על המפה) אך זכר השם הקדמוני נשאר עוד בנחל יבש הנובע דרך שם והמשתפך אל הירדן. בקרבת העיר יבש גלעד נמצאת העיר עפרון היא עיר המבצר אשר לכד יהודה המכבי. מנהר יבוק צפונה לגבול בני מנשה ובני גד השתרע המקום מחנים לפי ההשערה (יעיין על המפה, סימן השאלה רומז כי הדבר מוטל בספק), הוא מחנים אשר שם פגע יעקב במחנה אלהים [הוא נקרא היום בפי הערבים בשם מאהנעה]. לא הרחק משם נמצאה עיר המבצר אַמְתוּס על הירדן אשר עליה נכבדות מדובר בדברי יוסיפון¹⁴), ושם נמצא עוד היום כפר קטן הנקרא בשם אַמְתוּס. סמוך לשם משערים רבים את המקום פנואל הנודע מספור התורה. אחת מן הערים הגדולות לדרומו של נחל יבוק היתה העיר רמות או רמות מצפה, עיר המקלט ועיר הלויים¹⁵). היום תקרא העיר הזאת בשם סאלט, היא העיר הגדולה בכל ערי מחוז בעלקא, ויושבי העיר הם חרוצים וכמעט לא נמו שכם לסבול את עול התוגר. לערך 400 מושלמנים וכתשעים משפחות

13) עיר בעבר הירדן מזרחה, ש"א י"א א' . 14) קדמוניות י"ג

י"ג ג' - 15) שופטים י"א כ"ט .

נוצרים יגורו בעיר הזאת. אנשי סאלט ידמו בבגדיהם ובארחות חייהם דמיון רב אל הבעדואינים. סאלט היא עיר הראשית למחוז בעלקא ופחת שכם ימשול בכל המחוז. סביבות העיר הן יפות מאד ומוג האויר טוב. בקרבת העיר נמצא הר המכונה, דיעבעל נבי הושע, לפי המסורה הוא קבר הושע הנביא. המושלמנים הקימו שם בית מסגוד קטן, והבעדואינים באים אל קבר הנביא הזה ומקריבים כבשים. לעיני העומד על דיעבעל נבי הושע, נשקף מחוה נחמד על פני עמק הירדן, על יריחו, על ים המלח, על הרי יהודה, על עיבל וגרזים במחוז שמרון עד הר תבור ותרמון הגדול. בקרן דרומית מערבית לעיר רמות גלעד או סאלט נמצאות חרבות רבות אשר לדעת התיירים הן חרבות בית נמרה¹⁶. לא הרחק משם נמצא גם את העיר בית הרן, אשר הורדוס קרא לה ליוויאם על שם אשת אויגוסמוס, ליוויא יוליאם. בתלמוד תכונה העיר הזאת בשם בית רמתה¹⁷, וכן נקראה גם בפי הסוריים אייזעביוס והירונימוס. לא הרחק משם נמצאות בל"ם חרבות העיר בית ברה¹⁸. משם והלאה נגבה השתרעו הערים: אבל שמים¹⁹ ובית ישימות²⁰. משם והלאה לפאת קדמה השתרעה העיר ערוער²¹ לפני רבת בני עמון [לא נודע בכירור]. לא הרחק משם השתרעה העיר יעזר עיר הלזים, אשר הכירוה התיירים בחרבות סאָר אשר

16 עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת בני גד, ונקראת לפעמים נמרה לבד, במדבר ל"ב ג'. (17 מנחות פ"ז מ"ג. 18) שופטים ד' כ"ד, ובימי בית שני בית עברה על שפת נהר ירדן קרוב לעיר בית שאן. (19) סמוך ליריחו בחבל הנקרא שמים, במדבר ל"ג ט'. (20) עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה ראובן, יהושע י"ב ג' י"ג כ'. (21) ערוער-עיר, שתי ערים בעבר הירדן מזרחה, האחת בנחלת ראובן והשנית בנחלת גד, במדבר ל"ב ל"ד, דברים ב' ל"ו. (ארץ חמרה) 9

על נחל סיר המשתפך אל הירדן . כאשר נפן משם נגבה נמצא כמעט את כל ערי נחלת ראובן, הנקראים עוד היום בשמותיהם הקדמונים . אל על ה²²) לא הרחק מחשבון, אשר שם מצאו התיירים חרבות המכונות בשם „אל על“, על גבעה המתנשאת על פני כל העמק . העיר היא חרבה זה מכבר, כי לא נמצא בה ציונים מימי הערביים אך מימי הרומיים נותרו בה שרידי זכרון . הפלך הזה כלו משקה ורבים בו הבארות ומקומות הרחצה . חשבון המשתרעת במרחק פרסה אחת מעיר אלעלה, היא היתה בירת ממלכת סיחון מלך האמורי . התייר זעעטצען מצאה בראשונה בחרבות הכפר הוסבאן . לצפון חשבון נמצאים שרידי היכל הורקנוס בשם „ערק אל עמיר“, שהוא אחד מיחידיו שרידי חכמת הבניה העברית, ובפתחי שעריו נמצאה הכתבת העבריה „טו ביה“ . שבתה נמצאה בקרבת חשבון, ועוד בימי הירונימוס היה המקום הזה מפואר בגלל יינו הטוב . לשע על גדות המזרח של ים המלח על נחל יבוק נקראה בדורות המאוחרים בשם Calirrhoe ותהי מפוארת בגלל מעינותיה החמים . בעל מעון או בית מעון היתה בנחלת ראובן ואח"כ נפלה ביד מואב, כאשר יוכיה עמוד הנצחון של מישע מלך מואב . החרבות נמצאות על גבעה הקרובה לחשבון הנקראת היום מאין . בקרבת העיר נמצאה בל"ס גם בצר עיר הלזים ומקום מקלט רוצח . גם העיר נבו נמצאה בקרבת חשבון ואף היא נפלה ביד מואב, כאשר תוכיח הכתבת על עמוד הנצחון של מישע . חרבות מִיִּדְבָא נמצאות עוד ונקראות בשם מעדאבא, ומקיפות לערך חצי פרסא בהקפן . מעיר מידבא והלאה נמצאה העיר קריתים העתיקה, במקום

(22) במדבר ל"ב ג' .

הנקרא היום קורעיצמה . משם והלאה נמצא עפ"י ההשערה את יהץ או יהצה וגם קדמות לא רחוקה משם . מקום העיר דיבון נודע ברור [והוא נקרא כיום בשם דהיבאן] , ולדרומו של ארנון השתרעה העיר רבת מואב ומשם והלאה קיר-מואב (קעראק) .

11

מסע אלי־פהאנמ מעבר הירדן מזרחה

והמשא אשר נשא על הארץ בספרו "ארץ הגלעד" .

בעיר בירותא התודע אלי־פהאנמ אל בן עמו ורתו , שר הצבא Owen Phibbs , אשר ישב שם זה ארבע שנים וידע את הארץ ואת העם . וכאשר ספר לו אֶל־יִפְהָאנִם את הדבר הכמוס עמו , את ההצעה ליסד ערי מושב לישראל בארץ אבותיהם , עד מהרה מצא לו הרעיון הזה קן גם בלב פִּיבֵכֶס , וילכו יחד לתור את הארץ מעבר הירדן מזרחה , כי שם קוה אלי־פהאנמ למצוא כר נרחב המסוגל לחפץ הישוב . הנה כן גמרו שני האנשים האלה בלבם לעבור את הירדן בקרבת המקור הראשון ונקרת הצור אשר ממנו יִקְרוּ מִימּוֹ , ולעבור בחלקת ראובן וגד וחצי שבט המנשה , ואחרי עברם בחבל-הארץ הזה שוב ישובו ירושלימה ואז ישומטו בא"י המערבית . ויסעו ויעברו במחוז אל בְּשֶׁרֶה אשר על נהר ליִמְנִי . במחוז הזה ישבו מלפנים בני אשר ונפתלי , ועתה ישבו שם בני כת הַמְּפִילִי , אשר עוד נדבר עליהם במרוצת דברינו . בלי כבודה רבה , בלי לווית מתורגמנים ועבדים , הרימו שני התיירים האלה לדרך פעמיהם , אך מכתב לקחו בידם מאת הצייר האנגלי היושב בבירות , בו יבקש מאת כל פקידי הממשלה לקבל את

הנוסעים האלה בכבוד הראוי להם ולפרוש עליהם צלם.
בימים הראשונים לחדש מארץ עובו אלי־האנטי ופיבסם
את העיר בירות ויבואו צידונה. שם הורו להם אנשי
המקום את הדרך אשר ילכו בה בעבר הירדן, ויפנו וילכו
משם קדמה, ויעברו בסביבות צידון המלאים כרמים
ופרדסים, ועוד שם בקרב העיר עמק נאוה עמוף בר אשר
וַעֲבַד וַיִּשְׁמַר עִי בְנֵי כַת הַקְּטֹלִי, ויבואו לעמק וַהֲרִי
הלוך וקרוב להרי חרמונים, ועד מהרה ראו עיניהם את
ראש ההר דיעבעל ריהאן הגבוה ששת אלפים רגל. הכבר
הקרוב להרי חרמונים הוא תהו ילל ישמון, אך זעיר שם
זעיר שם תמצאינה ערים קמנות. אהת מהנה היא העיר
בַּטְטֵעָה אשר רוב מנינה ורוב בנינה מבני כַת הַקְּטֹלִי.
אֲלִי־הָאֲנִי יתאר בספרו את כל פרשת דרכי הַקְּטֹלִים
והשקפותיהם על הדת וארחות חייהם, ואנחנו אך בקצרה
נמוץ את תמצית דבריו. בדורות הראשונים ללדת הדת
המושלטנית, היתה תסיסה גדולה בין העמים יושבי ארצות
הקדם וערכוביא באה לעולם. הבלי שוא קדמונים שנשארו
מעבודת האילים, פלוסופיא יונית סבוארת שלא כהלכה,
שיטת שתי רשויות הפרסית הקדמוניה, אמונת הגלגול וגם
שיטות הקרובות בעניגן אל הַקְּטֹלִים הנכחי, עלו בלולות
וסבוכות, והולידו אמונות שאין לאל ידנו להציץ לפרדסן
ולדעת את חותם הכניתן בלתי אם אחרי יגיעות רבות
ועיונים עמוקים. אמונות כאלה עמדו עד היום הזה כאבנים
שאינן להן הופכין, והן קיימות בתור „חכמת הנסתר“, אך
באמת בקרב קליפת הסודות והרמוזים תוכן נחר ואין בהן
מאומה. בעלי הכתות האלה יאמרו לנוצרים: נוצרים אנחנו,
ולמושלמנים: מושלמנים אנחנו; ונוהרים מהכנס בדברים על
אדות רויהם ותעלומותיהם. תיירים רבים כבר עמלו לבוא

בסוד הכתות האלה, ולא ביד כלם עלתה במדה שוה. ככל
אשר נחרדר יותר ויותר אל סתרי אמונתם ונאריך ונעמיק
ונרחיב עמהם את המשא ומתן, כן יוסיפו לבאר לנו את
הקאראן בדרך מליצי ואנדי, שאין הדברים ככתבם, עד
שלא השאר אף מלה אחת בספר הקאראן במובנה הפשוט.
לבני כת המתוילים יש כפרים רבים בא"י הצפונית במחוז
הלבנון עד עיר המס, ומספרם לערך 80,000. תכונת
נפשם נשחתה, והם קלים ומהירים לגזול ולחמוס; אף
עצלים הם, יעבדו אך למלא ספקם, ובמלאת מסת ספקם
לא ירימו יד ורגל לעבוד עבודה ויבלו ימיהם בהבלי
הסודות ובשעשועי רעים. בסתר לבם הם שונאים את
התוגרים וישאו את נפשם אל ממשלת פרס, כי עיקרי
אמונתם הם דומים לעיקרי אמונת המושלטנים השיעיתים.
אליפֶהֶאנֶם ומרעהו התבוננו על הרבות בעלֶפֶארֶם (קֶלֶם
אֶשׁ שֶׁקֶר), ויספר את כל דברי הימים הקשורים בחרבות
האלה, והוא פוסח על שתי הסעפים, אם נכונים דברי
המשערים כי בעלֶפֶארֶם היא אכשף הנזכר ביהושע בתור
עיר גבול אֶשֶׁר או לא; אך זה ברור בעיניו כי הנהר ליֶטְנִי
היה הגבול בין נחלת אשר ובין נחלת נפתלי. החרבות
השוממות, הסלעים והגבנונים הגבוהים וכל הדרי הטבע
אשר על גדות נהר ליֶטְנִי לקחו את לב אליפֶהֶאנֶם ויעירו
בו את השאלה: מדוע יסכילו כל הנוסעים עשה כי יסעו
מירושלים לרמשק בדרך המלך, ולא ימו הצדה לראות את
עשר הטבע ועצם ידה? לעיני הנוסע השתרע עמק עיון¹.)
העמק הזה היה בימי קדם יפה נוף ובני נפתלי עבדו את
ארמתו, ועתה עודנו אחד מהמחוזות היפים בכל ארץ

1) מלכים א' מ"ז כ"ו.

סוריא, ארכו כעשר פרסאות ורחבו כארבע, והוא צומח יבול ופרי מגדים למכביר, וכמעט כלו ביד אנשי צידון. מעמק עיון והלאה עבר אליִפֶּהֶאנֶט בעיר מְעֵתְהוֹלְעָה אשר רוב יושביה הרוזים. בעיר הזאת נשקף לפניו מחזה טבעי יפה מאד על פני עמק מי מרום ועל ארחות עקלקלות הירדן. בהביטו על העמק הזה התעוררה בלבו השאלה מדוע לא תקעו בו בני דן את יתדם במקום נאמן לעבוד את האדמה בחריצות? ומדוע לא התעוררו כיום אנשי הארץ ליסד קלניה גדולה בכבר הזה אשר ארכו כעשרים פרסא ורחבו כשש, וכלו משקה ממי הירדן ומוגו מאד נעלה, והנקל לשום את עקוביו למישור ולהכשירו לעבודת שדה וכרם, בפרט כי אין האדמה הזאת קנויה לבעלים, אך הבעדואינים ישבו בה פעם בפעם. האמנם כי לע"ע שוררות שם מחלות בקֶמֶר תקופות השנה, אך ע"י תקון תעלות ונטיעת עצים, הנקל הוא להסיר משם כל מחלה. המקום הזה הוא מסוגל גם לבנות עליו מסלת ברזל לדמשק, כי גבהו רק 270 רגל מגובה חוף הים. וגם נקל לבנות פה מסלת ברזל לחיפה דרך טבריא ועמק עזראלון (יזרעאל), והוצאות הבנין תהיינה אך מצער. התייר אויסטין כבר התחקה על המקום הזה בפרטות ומצא אותו מוכשר ונאות אל החפץ הזה, ומה גם כי האדמה היא אדמת המטשלה, ואין להממשלה ממנה טובת הנאה מאומה, ובל"ס תמכור בכסף מלא את כל העמק הזה לחברת בעלי כסף אשר יאבו לקנותו. מן העמק הזה והלאה צפונה קרב אליִפֶּהֶאנֶט אל מקור הירדן, אל נהר הַשֶּׁבִּי, וימצא שם ערביאים טובי לב רועי צאן, ויתפלא מאד על מנוחת נפשם ויושר דרכיהם, אחרי שמעו על אדותיהם כי שודדים המה. משם עבר נהר חשבני ויצג כף רגליו על אדמת שבט דן, ויבוא לעיר תל אל קדי אשר

עליה יאמר כי היא העיר „דן“ אשר „ליש“ היה שמה בתחלה. משם יצא על דרך המלך ההולכת מירושלים לדמשק וילן בלילה בעיר פמיים היא צעזארעא פִּיליפּי. עד המקום ההוא הלכו שני הנוסעים בדרכם, נסעו או רכבו בלי מנהיגים, אך מעיר פמיים והלאה, ברצותם לחזור אל תוך ארץ הבעדואינים, והם לא ידעו את דרך הארץ ואת דרך העם על כן נאלצו לקחת להם עבד אחד ושני מחמרים היודעים את הארץ. בצאת אליפהאנט מפניים, העתיק את רגלו מאדמת דן ויציגה על אדמת מנשה. אחרי מהלך שעה אחת בא לכפר קמן הנקרא עין פִּיט, אשר שם ישבו בני כת הענזריים. קדמוניות הכת הזאת הן לוסות בערפל. יש אומרים כי היא שריד כמעט אשר נותר מן העמים הכנענים, שבימי כבוש יהושע נסו אל התרים מאימת ישראל; יש אומרים כי הכת הזאת נוסדה בשנת 323 לספירת המושלמנים ע"י אבו תהיר; יש המיחסים אותם אל השמרונים, ומביאים ראיה לההשערה הזאת, כי הענזריים הם שונאי ישראל מאין כמוהם ולשמע השם „יהודי“ ימלאו חמה ותאות נקם. אליפהאנט מטייל בספרו ארוכות וקצרות (מן צד 29 עד 41) על אדות כת הענזריים, ומודיע דברים חדשים שלא הודיע גם באַדעקער היודע כל. אכן אנחנו נצא ידי חובתנו בשתים שלש מלים, כי הענזריים גם הם ערבו ומזוגו את הדת הנוצרית עם הדת המושלמנית ועוד הוסיפו על התערובה הזאת גם רזי אלילים ומושגים פלוסופיים דקי העיון, אשר מפני בערות הענזריים קבלו המושגים, שהיו בעצם וראשונה מהורים וזכים, צורה מוזרה ונמאסה, וכן יצא העגל הזה. מספר בני הכת הזאת עולה לערך מאתים אלף, ובדרות הבינים היתה ידם תקיפה בפניים וסביבותיה, ולקחו חלק גדול בעניני המדינות

במלחמות נוסעי הצלב עם המושלטים. בקרבת פמיים נמצאות חרבות היכל הנקרא סובעיבעה. ההיכל הזה הוא בנוי לתלפיות על ראש גבעה, והעומד שם יראה בעיניו את הרי חרמון המכוסים בשלג, את עמק מי מרום ואת הרי הגליל. בימי הבינים היה פהגם שגור בפי העם: כי המלכות אשר תלכוד את המצודות פמיים, הונין, בעלפארט ותבנין, ידה רב לה למשול בכל הארץ, והיום עזובות המצודות האלה, ולעבריהן נראה עקבות טסלת הרומיים אשר הלכה בל"ס מפמיים לערי המחוז יוליאניטיים. משם והלאה נסע אליפהאנט הגבה למעלה כי הככר המשתרע קדמה יגבה עד 3,000 רגל מחוף הים. ההרים טובים המה ועצים שונים צומחים עליהם. שם ישבו הערביים בני שבט פֵידל, שבט נפרד ומיוחד בפני עצמו, מספרם 2,000 איש, והם עובדי אדמה ורועי צאן ומפוארים הם בגלל גבורתם במלחמה. בנסעו משם והלאה בדרך העולה מפמיים לכוניתיראי ראה ארוות ואהלים, אחרי אשר כבר תמו מושבות בני שבט הערביים, וישתאה אליפהאנט וישאל את פי המנהיגים: למי כל החיל הזה? ויענו אותו כי בקרבת המקום נמצאה קולוניה של המשערקעססים. ודבריהם נאמנו מאד, כי בעוד מעט ראה אליפהאנט והנה חזיון חרש נגד עיניו, המון משערקעססים נראו לו, עובדים במלאכת הבניה, עבוד ובנה למו אהלים לשבת בהם. רובם פליטי ארץ בולגאריה מימי המלחמה בין רוסיא ותוגרמה, ובקרבת ווירדין היה אהלם בתחלה, ועתה בחרו להם מקום במקום העיר כוניתיראי. העיר הזאת היא קמנה ומלאה עיי שממה, אך בכל זאת זכתה להיות למושב קאיימאקאם, ועתה עלתה למעלה מפאת ישוב המשערקעס-סים בשכונתה. אליפהאנט הלך לבקר בקולונית המשער-

קעססים, כי הקאלאניזאציאן הלא היא מטרת מסעו וכל בה חיי רוחו, ומה התענג למצוא את ראש גרוד המשערקעססים איש טוב המזג ונעים החברה. הוא סָפַר לאליפהאנט כי לערך 3,000 משערקעססים נאספו בסביבות כוניתיראי, והחלו לבנות למו שבעה כפרים. הממשלה הבטיחה גם כן לעמוד לימינם, אך דעת לנבון נקל, כי ממשלה אשר אין ידה משגת להספיק לאנשי צבאותיה בשר, לא תוכל לפור נדבות למען הפליטים אשר נמלטו לרכבות מתורקיא האיירופית. ישמעאל אנא (זה שם הראש) הגיד לאליפהאנט כי מאד ישמח לבו על המושבות החדשים, יען כל הכבר מסביב הוא ריק מאדם, ואין פחד פן יפרצו שודדים בנחלת המשערקעססים. בכל מחוז יוליאן, אשר מלפנים היו בו שלש מאות ערים וכפרים נשארו אך כעשר. האדמה תוכל לכלכל את יושביה עשרת מונים, ובכן לפי דרך המבוע, אם יעבדו המשערקעססים בחריצות יראו שם ברכה. מאז נסע אליפהאנט בארץ ההיא בשנת 80—1879 עד היום.— לפי שהודיע לנו בשנה הזאת— התכונן מצב המשערקעססים באיתן ותקות ישמעאל-אנא לא היתה למפח נפש. משם והלאה נסע אליפהאנט למחוז יוליאן, ולמחוז ידור אשר בין יוליאן ובין אדמת טראכאנימים הוואילקאנית. בעמוד אליפהאנט על היציע העליון בבית הקאיימאקאם בכוניתיראי, נשא את עיניו על העמקים אשר ישבו בהם לפנים בני ראובן וגד ומנשה, ועינו דלפה מתונה למראה צלמות ותהו המרחף שם היום. כשלשים פרסא מכוניתיראי ישתרע רכץ אבן הבאואלט השחור אשר הרומיים קראו לו טראכאנימים [כאמור בפרק הקודם, יש משערים כי הוא ארגב] והיום יקרא בשם Lejah. עין רואי הכיר כי במקום ההוא התפוצצו שמחי האדמה בכת רעש וזועות, ומה

נעשו שם הבקיעים והנקיקים, שהם עד היום מקום מנום ומקלט לפראים ולנורדים. ממסלת תוגרמה היא קצרת-ידי ולא תוכל להכניע תחתיה את יושבי הכר הזה המשולחים ונעזבים לנפשם ועושים כל מה שלבם חפץ, ורבים בהם בני שבט הדרוזים העוינים את תוגרמה והפורקים מעל צוארם עול מס ומשא מלך ושרים. אברהים פחה כבר נסה את כחו בחבל הארגב, ובשנים האחרונות שפך עליה מיטהאד-פחה בכהנו בדמשק גבורת צבאותיו וממשלתו, אך גם גבורתו נשתה וחבל הארגב עודנו במצבו כשהיה. אליפהאנט נתן את לבו לחקור בטרם כל את עמקי המחוז יוליאן, ויקח לו עבד חדש, זאפטיעה קורדי, והוא ורעהו החלו לכתת את רגליהם בעמקי הככר, אשר שם אין נתיב ואין משעול צר, אך האדמה כלה מכוסה בשכבת חול ודשן או מטעים מדבריים. לפעמים התנפנו רגליהם על אבנים, ויבינו כי על חרבות ידרכו, ולפעמים התחוללה רוח סועה וסער ורוח קרח מהררי הרמון המכוסים בשלג. אך אחרי נדודים ותלאה הגיעו אל ראש ההר „תל אל פָּרִים” אחד מהרי הייש (דויעבעל הייש), גבהו עד 800 רגל מן האדמה, ולערך 2,700 רגל מחוף הים. העומד על ההר הזה יראה את כל ממלכת עוג מלך הבשן, חלקה אחת שמנה ודשנה כמו תקרא אל עובדי האדמה עבדוני וחיו, וחלקה אחת שוטמה: וזה מראה הארץ לפי אשר ראו עיני התייר אליפהאנט: בקרן מזרחית ודרומית מזרחית ישתרעו עמקי ארץ הבשן צומחים חמה וכל פרי תבואה, וגבולם גבעות הבשן ודיעבעל דרוז, מקום מושב הדרוזים. לפאת מזרחית צפונית ישתרעו העמקים אשר בארץ אימוראָאָ עם ההר תָּל אֶל הַרְהַ המתנשא ביניהם; ופה יִפְגַּר גיא החזיון על ידי דיעבעל אל מאניא, אשר

במרחק שלשים פרסאות ממנו והלאה תשתרע העיר דמשק. המביט לפאת צפון יראה את הארץ במראותיה השונות, ירקק עשב ושחרות הבאזאלט, וגבול הצפון הרי חרמון וגבול המערבי הרי הייש הוואולקאניים, אכן המקום הנכבד בכל המקומות האלה, המצויין בסגולותיו הטובות, ישתרע בקרן דרומית מערבית. הבכר המשתרע בין פִּיק (אפק) ובין ירמוק מפאת מערב לימה של טבריא, כבר חוה עליו החוקר מערילל את דעתו כי אדמתו פוריה והוא מוכשר לזריעת חטים יותר מכל שאר המקומות בסוריא. מהר תל אל פִּרים נסע אליפהאנמ אל מקור נחל ירמוק, ויעבור את הנהר ויבוא לגליל הויראן, והעיר הראשונה אשר בא בשעריה בהויראן היא טָסְעִיל. העיר הזאת היא מקום מלון ומנוח לארחות הסוחרים הנוסעים לדמשק, והיא גם הדרך הקרובה מירושלים לדמשק. אך מפני השמועה כי אין בטחון הגפש והרכוש לעוברים בה, ע"כ יפסחו עליה רוב הנוסעים. בקרבת המקום ההוא נמצאה העיר גֵּנָה אשר עליה תאמר מסורת הישמעאלים כי שם נקבר איוב. בסביבות מסעיל סבב אליפהאנמ וישומט בכל הכפרים ובכל מחנים, בכפר אחד מצא את הכושים, וגם בקר את הפקיד השליט בארבעת המחוזות: הויראן, אילון, יוליאן ויעדור. מארבעת המחוזות האלה יתרון התכונה והמעלה להויראן הפוריה והנושבה מאדם רב. על דיעכעל דרוז, גבעות הבשן, יושבים כחמשים אלף דרוזים. האכרים היושבים בעמקים הם דומים בכל דרכיהם אל הערביים, יחיו את נפשם מעבודת כפיהם, והחסרון האחד אשר לא יוכל להמנות בארץ הזאת, הוא השלום והבטחון, כי הבעדואינים והדרוזים לא יחדלו להלחם ולעשות פרעות. כל פחה חדש מכטיח לברוא תקופת שלווה ומרגוע לארץ ממשלתו זאת, וגם בימים אשר בקר

אלי־האנש את הארץ היתה תקופת הבגורים לממשלת
נוֹאֵלִי אחר, אשר הבטיח לעשות שלום בין כל העמים, אך
על הרוב העלינה ההבטחות הטובות האלה בתהו. במחוז
ידור ויוליאן מספר היושבים פוחת והולך משנה לשנה.
ממשלת תוגרמה היא בעלת האדמה אשר במחוז הזה. היא
נסתה זה כמה להוציא שמרי־שעבוד, אשר כל הקונה
שטר כזה, יש לו הזכות להחזיק בחלקה הטובה בעיניו
במחוזות הנ"ל, אך איש לא חפץ לקנות את השטרות האלה.
אלי־האנש הסב את עיניו מן האדמה שלא הוכשרה לחפצו,
והחל להתחקות על שרשי האגדות והמסורות המראות שם
באצבע על חבל הארץ הנקרא בשם עם או עם, ומחליטות
כי היא ארץ עוץ אשר איוב ישב בה. בפרק השלישי
מספריו (83—75) יעטיק ירחיב אלי־האנש את חקירותיו
ויוכיח כי באמת זה הוא מקום ארץ עוץ, אך באשר כי ספרנו
זה לא נועד למען חוקרי קדמוניות, ע"כ לא נעתיק את
דבריו בפנה הזאת. משם והלאה נסע אלי־האנש לעיר
עשתרות. מן המקום שייק סאד עד תל אשרה ישתרע עמק
יפה אשר אדמתו פוריה, ונחלים קטנים המשתפכים אל
נחל ירמוק יעברו בו, ובימי הקיץ יחרבו מי הנחלים והעמק
יכשר לעבודת האדמה. העיר עשתרות או תל אשרה עומדת
על גבעה תלולה גבוהה כשבעים רגל ומלאה חרבות מימי
היונים והרומיים. אלי־האנש הרבה לחקור על קדמוניות
עשתרות קרנים ויוכיח כי נכונה ההשערה בפי החוקרים
האחרונים כי תל אשרה היא עשתרות קרנים. שם כתה
אלי־האנש את רגליו בעמקים וגאיות שהיו מקום המחזה
למלחמת כדרלעמר עם הרפאים (בעשתרות קרנים), מלחמת
בני ישראל עם עוג מלך הבשן, ומלחמות כאלה כבדות
ועצומות בסשך דורות הבינים. משם בא לארץ הגלעד,

למעזאריב מקום המלון לארחות העולים למעקקא מדמשק. המקום הזה הוא יתד נאמן בין שוקי המסחר, מרכז המרכלת ובית מסכנות לתבואה. על כן קוה אליפהאנט לראות שם עיר גדולה עם עקבות השכלת איירופא, ומה השתומם בראותו עיר קטנה, מספר יושביה כאלף, רחובות צרים ומעוקלים, אויר מעופש ומים רעים, אף כי הטבע ברכה את המקום בכל טוב. שם נוזל מעין מים חמים, ובנחל ההוא נמצא אי יפה מכוסה כלו בנמעי נעמנים. משם והלאה בא לעיר קטנה עס־סאל ויחן בבנין רומי עתיק מן התעלות הבנויות להוליך מים לעיר גדרה. הארץ היא מלאה מערות ונקיקים ובנינים בנויים במחלות האדמה. כל יושבי עס־סאל יושבים במערות, ופליטי ארץ אחרת אשר יחפצו לכונן להם פה מושב, הנה ימצאו דירות מתוקנות. מעס־סאל נסע אליפהאנט לעיר אַרביד (ארבלה) ואז היה הקאיימאקאם בביתו כי יצא למלחמה על הערביים, ויקבלהו עוזר הקאיימאקאם, איש טוב טעם, וילוהו מחוץ לעיר. שם עלה הרים ירד בקעות וירא את כל גליל הארץ, והנה האדמה שמנה וטובה. מספר יושבי ארביד 300, והיא עיר הגליל באילון. מדי עבר אליפהאנט במערות העיר עלה בלבו דבר תורה, כי מקור השם „רפאים” אשר כן נקראו הענקים יושבי המערות האלה, הוא יען שוכני עפר היו וישבו במערות כאשמונים. את ההשערה הזאת אשר באמת לא חדשה היא, ייסד אליפהאנט בספרו על אדני מופתים שונים. רוב יושבי ארביד — מושלמנים, ומעוטם — נוצרים, ואולם קשה להכיר ולהבדיל ביניהם, כי בלשונם ובבגדיהם, במדותיהם ובמנהגיהם, וגם בהשקפותיהם על הדת כמעט אינם נבדלים אלה מאלה. מארביד יצא אליפהאנט לראות את עיר החרבות עין סיט, וגם שם מצא את העם יושבים

במערות, ובמערות מצא כתבות עתיקות מזמן היונים והרומיים. אח"כ שב לעיר ארביד וירא את פני הקאיימאקאם אשר בין כה וכה שב סמערכות המלחמה אשר נלחם בהערביים. הערביים, בני זכור" (ילדי הסלע) היו מאז לחגא ולמחתה לכל יושבי ארץ עבר הירדן. בפעם הזאת גבר עליהם הקאיימאקאם ויגרשם; אכן עד מתי ישארו בני זכור במדבר, לא נודע. לרברי הקאיימאקאם, אם תחפוץ הממשלה להרים קרן עבר הירדן, עליה לתקן את הדרך מדמשק למעקקא, ולעסוק בעצמה בהולכת הנוסעים והבאתם, ותוכל להרויח בזה סך מאה אלף ל"ש מדי שנה בשנה, אשר כעת ירויחו הערביים. אליפהאנט אסף בחפניו מחקרי ארץ וילקט את הידיעות ע"ד שבטי העמים השונים היושבים מעבר הירדן. השבט האנאזי הוא האיום בכל השבטים, מושבו מן הירדן עד נהר פרת, וידיו רב לו להוציא חוצץ מאה אלף פרשים רוכבי סוסים ומחמרים. השבט הזה יפלג לארבעה, וכל אחד מן הארבעה יחלק גם כן לראשים. הקאיימאקאם נתן לאליפהאנט שני עבדים קורדים ללוותו ומכתב נתן בידו אל כל הפקידים לקרבו ולעזרו בעת הצורך. פאליציא, במובן האיירופי של המלה הזאת, לא נודעה שם, כי אין פרוטה באוצר הממשלה לפורטה להם שבר. העבדים (זאפטיעהם) הקורדים הם ממלאים את פקודת הפאליציא, וכרקב הם לעם הארץ, כי על אהריות הממשלה הם בוזזים גם לעצמם. הנגע השני, הלא הם בעלי האחוות המוצצים את לח האכרים ואת עורם מעליהם יפשיטו. אין בכל ארצות תבל חקים טובים כחקי ארץ תוגרמה, אך הוצאת החוקים לפעולות—טוב כי נחריש מזה. גם אם יקצא פחה בארץ אשר יאבה להקן, הנה בלשכות הגבוהות בקאנסטאנטינופול יצרו את צעדיו. אין

סדר ואין תקון בארץ הגלעד, ובכ"ז שמחים האכרים בחלקם, ורק אחת היא אשר יבקשו: לצאת לחפש מתחת יד הזאפטיעהם, הלא היא פסידא-פאליציוא דסוריא. כל כסף התבואה להממשלה מגליל אילון, שאדמתו פוריה, ארכו ארבעים פרסא ורחבוכ"ה פרסא, עולה רק 7,000 ל"ש, וחלק גדול מן הסך הזה ישלמו הערביים הנורדים. העמקים יוכלו להוציא חטה ושעורה הרבה יתר מכפי שהם מוציאים כעת, היין והשמן בגליל אילון הם משובחים מאז. ההרים הם צומחי עצים ומלאים פלגי מים, ולא רק בימי שְׁבֵת בני גר ובני מנשה בארץ הזאת מצאה הארץ חן בעיניהם. כי גם בזמן הרומיים היתה חביבה ורוב ערי הַדְּקְפוּלִים נוסדו בה. לא כארץ המערב הארץ הזאת, כי בה עוד נשאר כח הפִּזְרָה והצומח בעצם תמו, ודרוש לחפצה אך עם הרוץ וממשלה טובה לפתח ולהוציא ממסגר סגולותיה. אכן, מחמש ושבעים ערי אילון נהרסו חמש עשרה, ומספר יושבי השטים אשר נשארו עולה רק 20,000, ואין כל ספק כי הנוף הזה יוכל להכיל עשר ידות על המספר הנכחי. אבטח ולא אפונה — יאמר אליִפְהָאֲנִי — כי כשנוריד סך 50,000 ל"ש קצתו לטמיון בקונסטנטינופול וקצתו נקח לקנות את הקרקע מיד בעליו, נוכל לכונן עסק נכבד, צנתרת זהב ומחפורת של אוצרות כל יקר בארץ הגלעד.

אחרי עזבו את ארביד (ארבלה) סבב מהלך שעה על אדמת ניר טובה, ויעל על אבני ההרים המברילים בין נחל ירמוק ובין בקעת הגלעד, ובכל המקום הוא עד הַפְּרִס או אֶל בְּפִרְתָּ לֹא מצא עקבות אדם; גם אל הכפר הַפְּרִס לא סר, כי לא היתה מטרתו להתחקות על החרבות וללון במערות, אך ישעו וחפצו היה למוד בשעלו את האדמה, לראות הבנית שמהה ולהתבונן אל מזגה, ואדיר כל חפצו

לדעת אם יהיה לאל יד חברת בוני מסלות לבנות מסלת ברזל בעמק אשר על גדות נחל ירמוק, ואחרי אשר נוכח לדעת, כי לא זה המקום המוכשר, הלך נדר מפה והלאה. עד שהרהר בא אל חרבות נדרה, וירא גם שם כי הפלחים בני ההמון יתפלו בן אבק שנות אלפים הרובץ לפתח המערות העתיקות. משם סר לאמתה לראות שם את המעינות החמים [שכבר דברנו עליהם בפרק הקודם], ושם עלה במחשבה לפני אליפֶהֶאנֶט כי בעבודה ובכסף הנקל להקים פה בית הרחצה לרפואה, ולסול דרך מפה לחיפה; ומה תנעם הישיבה במקום הרחצה הזה לחלושים או להאבי ענג. מפה יוכלו לצאת פעם בפעם אל רחבי עבר הירדן, לעלות על הרי הגלעד, לשאוף רוח צח ולראות את הדר הטבע ואת כל המקומות הקדושים אשר בערש ילדות מין האדם. לדברת החוקר מערילל, המעינות האלה הם באמת מעיני ישועה, כי מיטיהם יכילו יסודות כעמיים יפים לבריאות. חום המים ישים את המזג כמזג אשר בסביבות קו המשוה, ונמעים כנמעני האזור ההוא יצלחו שם ויגדילו פאר. הערכיים בני שבט מנדרר היושב על גדות נחל ירמוק הם אנשים שאננים, ואם תנתן להם תרומת כסף לעתים מוזמנים או בפעם אחת, אז ישקמו במכונם ולא יגעו לרעה בבנינים אשר יקימו בני אירופי לתקנת מעינות הרפואה ובעד הבאים להתרפא. אחרי ההתבוננות על המעינות החמים שב אליפֶהֶאנֶט לנדרה, ומגדרה נסע לכפר אסאר, וגם בסביבות הכפר הזה ראה התייר גנות ופרדסים וכרמים לרוב, ובכל זאת יושבי הכפר הזה הם עניים מרודים. מרחוק נראתה לאליפֶהֶאנֶט העיר הקטנה אל־תביה המוקפת כלה בעצי זית. משם עבר אליפֶהֶאנֶט את גבול בני נד. נודע כי הגבול הזה היה להם „יעור ובל ערי הגלעד וגו' עד ערער וגו' ובעמק בית הרם ובית נמרה

וסכות וגו' עד קצה ים כנרת מעבר הירדן פזורה". הנה על פי תארי הגבולין האלה היתה גם גדרה בגבול בני גד. מכפר אסאד והלאה מצא אלי־פּהֶאנֶט את הארץ שוממה, מוכשרת להניב פרי, אך באין יד ואפס עצור ועזוב תשאה שממה ותכת שאיה: משם בא לעיר מאחנא היא מחנים מכוון למזרח בית שאן, וממחנים למצפה. התייר היודע את פלסטינה רק מעבר הירדן מערבה—יאמר אלי־פּהֶאנֶט בספרו (160)—לא יוכל לשער בנפשו את שפע עושר הטבע (the luxuriance) על הרי גלעד, בארץ הבשן ויוילאן. בעבר המערבית הננו רואים הרים וגבעות בלי נטף מים, ובמזרח נראה עמקים עוטפים בר, עצי תמר שקדים ורמונים, גפן וזית, תאנים ושאר פרי מגדים על כל מדרך כף רגל. הגבעות הן מכוסות ביערי עץ, והעצים טובים הם לבנין, ואפיקי מים וכל שכיות מתכות יקרה.

בפרק הששי מספרו (199—164) יספר אלי־פּהֶאנֶט את מסעותיו במחוז אילון. המחוז הזה ישתרע לכל ארך הנחל אילון (עגלון?) המשתפך אל הירדן, ושם נמצא גם כפר הנקרא אילון. רוב יושבי הכפר הזה הם נוצרים, ויבוא שם בדברים עם הכהן הראשי לדת הנוצרית־יונית אשר פגשהו בהתהלכו יחף ברחובות הכפר, גם התבונן אל החרבות העתיקות. אחרי כן הרים את פעמיו אל הכפר יאבים על שפת ואדי יאבים המשתפך אל הירדן, הוא יבש גלעד. בשובו משם לאילון פגש בדרך את הקאיימאקאם מעיר ארבלה אשר בא עם צבאות פרשיו, מפני כי התחוללו שם דברי ריבות ומדנים בין האכרים היושבים בכפרים ותהי יד איש ברעהו, על כן בא הקאיימאקאם להקים הסערה לדממה. בלי חמדה עזב אלי־פּהֶאנֶט את המחוז אילון, אשר התחקה בנפשו עמוק עמוק במראות הטבע הנפלאים שאין (ארץ חמדה) י 10

כמוהם ליופי בכל ארץ הצבי. מאילון נסע לעיר גרזה לראות את חרבותיה הגדולות כחרבות תרמור ובעל ביק. מגרזה נסע למעקקיטיה, העיר הקמנה אשר רוב יושביה נוצרים, וממעקקיטיה לסכות, וכן עבר בכל מחוז אילון מצפון לדרום וממזרח למערב. בכל דרכנו זאת — יאמר אליפהאנט (193) — לא פגשנו אף בעדואיני אחד ולא ראינו בלתי אם את הבעדואינים אשר הובאו לעינינו במשמר בהיותנו בארבלה בבית הקאימאקאם, גם לא פגשנו נוסע אחד זולת איש ירדיה, [אנשי העיר הקמנה ירדיה אשר בקרן צפנית מזרחית בסוריא הם מנהיגים בארץ וזאת אומנתם], וכמעט מצאנו שנים עשר כפרים בדרכנו, שאין אחד במו אשר יכיל יותר ממאה בתים. כל חלקת שדה אשר ראינו בדרך היתה טובה ופוריה, וקשה לנו לצייר בנפשנו ארץ מבורכת ביתר שאת במוג האויר ובפרי העץ וביבול האדמה ובכל מתנות הטבע; השדות הם עשופים בר, מיני-תבואה ממינים שונים, ובקרבת הכפרים עצי זית וגפן, וכנראה, מסוגלת הארץ ביותר לנטיעת גפן וזית, תאנה ושקד ורמון. גם כל מיני המלח נמצאים במעבה האדמה לרוב. העמקים טובים הם למרעה צאן. מפאת צפון מכוסה כל האדמה בשכבת באזאלט, ואם תמהר האדמה מן השכבה הזאת תכשר מאד לחרישה ולזריעה. ואם עד כה יעלה בעינינו ערך תכונת האדמה לחרישה ולזריעה, כמה מעלות טובות נמצא בהרוממים הגנויים בחיקה. הלא דעת לנכון נקל כי בארץ כזאת אשר נמצאים בה חמרים מחמרים שונים ופלגי חמים נוזלים, בל"ס יש מתכיות רבות במעבה האדמה! תפוש בשרעפיו אלה עבר אליפהאנט את מעבר היבוק ויבוא אל מחוז הבעלקא, בפרק השביעי מספרו (199—223) יתאר אליפהאנט

את העיר עם-סאלט או רמת גלעד. העיר הזאת היא הראשית במחוז הבעלקא. עד העת האחרונה ידעו יושבי המקום לשמור את חפשיותם, כי רוחם עז ועשוי לבלי חת. הערביים המושלמנים (ערך 400—300 משפחות) והנוצרים (ערך 80 משפחות) יחיו בשלוה בשובה ונחת, והצד השוה שבהם, שכלם שונאים את התוגר תכלית שנאה. יושבי העיר והסביבות הם דומים בכל דרכי חייהם אל העמים הנורדים בישימון. מצב המקום הוא 835 מעמער מעל חוף הים, ואוירו הוא טוב ומכריא. מלבד עבודת האדמה נראו שם גם הנצנים לחרשת המעשה, ובע"מ רבים עוסקים פה בעשית זרי שושנים ממיני עץ שונים. בעדואינים רבים יבואו אל שוק העיר לערוב מערבם. השדות הם רחוקים מן העיר, ואנשי סאלט מרבים לנטוע את עץ האוג (סומאכבוים) הדרוש לחפץ עבוד עורות. יושבי העיר הם מצויינים בכמה מדות טובות, הם מכניסי ארח, אוהבי שלום ואנשי חסד, אך עצלים ונרפים המה ורחוקים הם מדעת ישובו של עולם. העיר כלה עומדת בשפוע הר, שעל ראשו עומדות חרבות מצודה עתיקה ובהן כמה חמדות גנוזות לחובבי דברים קדמונים. לפאת דרום לרגלי הר המצודה נוול מעין מים ממערה. כפי הנראה, היה בימי קדם בית תפלה חצוב בסלע, ועוד נשארו שם כמה שרידי תבנית ומבוא המוביל אל כפה פנימית חצובה באבן. בהרים הסובבים את העיר סאלט נמצאות עקבות קברי סלע לרוב. ממול המערה הנ"ל יפְּהָה המעין המפואר דיעדור וישקה גנות נחמדים המלאים עצי תאנה רמון וזית. בסוף הפרק יכחיש אליפהאנט את ההשערה כי סאלט היא רמת גלעד.

בפרקים השמיני והתשיעי מספרו (284—223) יתאר

אליפיהאנט את מסעותיו בערי מטה ראובן, ברכת בני עמון ובערק אל עמיר, אשר רובי דבריו כבר הבאנו כפרק הקודם, עדי הגיעו אל הפרק העשירי, ואלה דבריו: כבר ראיתי למדי את הארץ אשר מעבר הירדן מזרחה ונוכחתי לדעת כי יש בהם הכשר מבעי לישוב ולעבודת האדמה, שעוד לא נתפתח ולא ננעה בו המחרשה עדנה. אף ראיתי ונתון אל לבי כי כל אופני הנאי המקום הם מסוגלים באופן היותר נעלה לקבלת עממיגראנטען, שעל ידי הכסף והעבודה ידשנו ויחיו את הארץ מערמות וישימוה למקור תבואה רב לממשלת תוגרמה ולמקור המחיה והכלכלה להם בעצמם. הרושם הכללי שנרשם זכר א"י בלב רוב השומעים על אדותיה, הנה הוא נולד ויצא אך על פי המראות אשר ראו התיירים את פלשתינה המערבית, אשר בה רבו הררי אבן יבשים ושוממים, ומעט האדמה הנמצאת בה כבר נקנתה לבעלים. התייר טרויסטראם בספרו Topography of the Holy Land (313) יאמר בצדק: אין איש אשר יוכל לשפוט מישרים על אדות כה הפורה של א"י, בלתי אם האיש אשר ראה את ארץ הגלעד; בהיות כי הארץ הזאת איננה קנויה לצמיתות לאחד השבטים, ואין שבט יושב בה ישיבת קבע, אך ינועו וידרו עליה הלוך ושוב, ע"כ לא יכבד הדבר לעם אשר מרחוק יבוא להחזיק בה מעמד, ולא יקצא מערער ומשטין; ואם המצא ימצא שבט כזה, מהראוי להביא את הטוענים והמערערים אל השלום בפשר ישר. ואף כי לפי היושר אין להערביים טענה צודקת על אחוזת הארץ הזאת, הם הפכוה למדבר, הרסו את עריה, שללו ובזזו את יושביה, עד שירדה למדרגתה השפלה הנכחית; ואם יגורשו הערביים משם לשוב אל המדבר אשר משם באו, הלא גם בנאות מדבר ימצאו די מרעה לצאנם

ולגמליהם. במחוז אילון נמצאים שדות ועמקים רבים, אשר משם הבריוח הערביים את האפרים, והם בעצמם יבואו שמה אך לפעמים רחוקות. השבט הנכבד בכל שבטי יושבי הארץ הלא הוא שבט בני האסאן, אך הם מתי מעט, והנקל לבוא עמהם במסרת הברית ולתת להם את אשר להם. הפראים והעזים שבין יושבי גלעד הם בני זכור. כלם שודדים ומרצחים, וחובת הממשלה לגרשם מגבול הארץ ולהציב שם אנשי צבא לשמור את הגבול לבל יפרצו הפראים דרך שם. שאר בני השבטים היו מכבד למס עובד לבני זכור, ומאד תגל נפשם אם יראו בנפול אויבם. בני השבטים האלה הם ישרים ותמימים ואוהבי עבודה, והעשירים מחו"ל שירצו ליסד במדינה הזאת קלניות גדולות יוכלו להשתמש בבני השבטים האלה לחפצים: הן גם בקאנאדא מלאה הארץ שבטי אינדיאנים פראים ורעים מבני השבטים האלה, בכל זאת ידעה ממשלת כנסיות הברית לכונן שם משמר בארץ, יש מן השבטים אשר גרשה וַקָּפֶץ באף, ויש אשר השאירה על מכונם ויהיו לאנשי ישוב. הערביים מבני שבט איערמעה עובדים את האדמה מפאת דרום למחוז בעלקא, אך עבודתם איננה כעבודת עובדי אדמה אך כעבודת נורדים! יבחרו בעבודה נקיה וקלה, במקום שהם מוצאים חלקה דשנה, יעבדוה אחת לחמש שנים. בדרומה של בעלקא ישתרע חבל הארץ קַרְק (קַרְק מואב), ארץ פוריה ומובה, ובה עיר אחת הנקראת אף היא קרק, בה ישב קאיימאקאם, שהוא גם ראש גדוד הערביים, ועד העת האחרונה עמד במרדו נגד תוגרמה ולא אבה לשלם מסים וארנוניות. אך בשנת 79 שלחה ממשלת תוגרמה את אנשי צבאותיה לקרק, וכאשר כבדה ידם על הארץ, אז נמה הקאיימאקאם את שכמו לסבול; אך לרפא את נגעי

הארץ החרבה הזאת אין תרופה בלתי אם ישוב וארגאניזאצ-
יאן במשטרים מיוחדים עשויים לדבר, יחד עם הגלילות
הסמוכים בעלקא ואילון. מעינות סגולת קרק עורם כטעין
חתום. עוד זאת לדעת, כי בעת אשר ערכתי לפני הממשלה
בקאנסטאנטינופול את הצעת הישוב, לא היו סכמוכים בין
הממשלה ובין הערביים, והממשלה לא שמה את לבה אל
המענות אשר ימענו בני השבטים הנודדים כי להם הארץ.
הן הדבר הנראה בעליל כי קלניות המשערקעססים עימדות
וקיימות בכוניתיראי וברבת-עמון; והקאיימאקאם בארביד
עם מתי מעט אנשי צבאותיו, מפאת היותו איש אמיץ לב,
הצליח לגרש את בני זכור ולהעמיס מס על כל השייכ'ם
הערביים, וזכותו היא שעמדה לנו כי בקרנו בחרבות רבת-
עמון וערקד-על-עמיר מבלי שלם אף אנורה אחת להערביים,
על אפס ועל חמתם; וקולוניסט פראטעסטאנטי אחד כבר
תקע את יתרו בארץ ההיא במקום עזוב ושטם, ויחזק
בארטה הטובה בעיניו ויוצא ממנה שפעת תבואה ואין
פוצה פה ומצפצף — הנה כל הדברים והאמת האלה יוכיחו
כי אין סכנה גדולה נשקפת מן הערביים, והממשלה תוכל,
אם תחפוץ, לפרוש צלה על הקלניות לטוב להן ולה כל
הימים. המקום אשר מצא חן בעיני לבחור בו לקלניות
הראשונות, הלא הוא המחוז בעלקא בין נחל יבוק ובין
ארנון, ובקדם עד גבול הארץ. הכבר הזה יוציא רצועותיו
במקומות אחדים גם לצפון יבוק, ויכיל יחד מילליאן ואולי
מילליאן וחצי מרות אקקער. גבול המערבי של הכבר הזה
הוא הירדן, ונגבה — ים המלח. ואני בסמכי את ידי על
הכבר הזה, הנה יש לו על מי להשען, על בר-סמכא
הגדול, מריסמראם, אשר פסק וקבע להלכה כי עמק מואב
וארץ הגלעד טובים הם לישוב. לולא היו לנו מופתים

למדי, יכלנו לסמוך גם על דעת הקהל בסאלט ובכל ערי
עבר הירדן, אשר הכל יודעים ומודים, כי השבט ראובן
בחר לו את המקום הטוב בכל מקומות א"י. כל שמה
אדמתם היה שמה הנצוף, מלא יסודות טובים ונודש
בסגולות אין חקר. אין פה המקום אתנו להאריך בשבחי
המדינה הזאת, ואבקש את הקורא שיחפוץ לרדת לעומקה
של הלכה, כי יקרא בספרו של מריסמראם את הפרקים
שבהם תצוייר ארץ הגלעד בצבעים בהירים וחיים, ויכלתי
להביא חבילי חבילות של ראיות מכל דברי הגעאָלאָגען
והאינוניררים וחוקרי המבע התיירים, אך המפורסמות אינן
צריכות ראיה. והנה כל השבחים שמנו חכמים לארץ
הגלעד, יסבו גם לעמק מואב, ועם כל זה הנני מבכר את
ארץ הגלעד, יען כי מספר הערביים אך מצער הוא בה.
מצפון לנחל יבוק במחוז אילון, יש לתושבי הערים שטרי
קנין עתיקים על האדמה אשר מחוץ לעריהם, ובמחוז
הבעלקא אין שמר קנין אף על מלא-שעל אדמה. מחוז
בעלקא כלו הוא אחוזת הממשלה, ומלבד העיר סאלט
אשר תוכל להשאר ברשות בעליה במצבה בלי שנוי, כל
שאר המקומות אשר במחוז הזה, להממשלה הם לצמיתות
והיא תוכל לשלוט בהם. נעלה הוא מעל כל ספק, כי כאשר
יהיה מחוז הבעלקא לקנין חברת בעלי אחוזות שתעמוד
תחת מחסה ממשלת התוגר, עם הזכות ליסד בית באנק
להלוואת כסף להקולוניסטים כי ישלמו לה במניות לעתים
מוזמנים, תחת הנשך והמרבית שעובדי האדמה משלמים
כעת, אז תסוב כל הנהגת הארץ לידי חברת הקאלאניואצ-
יאן, ולאש לאש תוכל החברה להרחיב את חוג פעולותיה
וגם תראה שכר טוב בעמלה. המתזה היותר טוב והמופת
החותך שבמופתים להכיר בו את יקר ערך היתרון אשר

לעבר הירדן מזרחה על החלק המערבי, הנה הוא לעינינו בסביבות ים המלח. במערבו נראה הרים שוממים מְּרִים אימה ופלצות, ומזרחו נחלים משהפכים אליו, ועל גדות הנחלים תצמח שפעת נטעים, עצי תמרים ותדהר ותאשור. אין כל ספק כי המעינות החמים בקאלירהאָע וההרים הגבוהים והמְּעִים הנפלאים יהיו למקום משוב וחמד לבני ארצות רחוקות לבוא הלום בימות החמה, אם יִסָּד במדינת הזאת ישוב איתן ונימוס מסודר והנהגה ערוכה בכל ושמורה. תעשה החברה העולה בדמיון לפני, ראשית לה, ותניח את אבן הפנה לקאלאניזאציאן בעמק השמים הנקרא גור זעזאבאן, אשר מריסמראם יאמר עליו כי הוא היפה והמסוגל בכל הגלילות אשר מסביב לים המלח. הככר הזה המלא מעינות מים ומכוסה בעצים, יקיף שש פרסאות ממזרח למערב וכעשר עד שתיים עשרה מצפון לדרום. מתי מעט ערביים נוגעים ולא נוגעים בעבודת אדמת העמק הזה, אך עבודתם במה תחשב! עמק השמים הוא גבוה 1300 רגל מעל חוף הים, ע"כ לא ידע קרח בכל ימות השנה, מזגו כמוזג ארץ מצרים, ועצמת חמו בימי הקיץ תתן יד לנטעי אוור קו המשוה לצמוח עליו. כאשר נסענו מן העמק הזה והלאה עלינו בטעלות הגבה ועולם חדש ראו עינינו. על גבעות גלעד ובערבות מואב יראה הנוסע עולמות שונים; האדמה ויבולה תתהפך לעיניו כחמר חותם לעמת אשר יוסיף לעלות. הנה על כן אשר אחזה לי אני, ראוי העמק הזה להיות למוסד מרכז ראשי להקאלאניזאציאן, כי אין נמע אשר לא נוכל למעת בו! עצי תמר, סוכרא, כל מיני זרועי גנה, ארו ודחן, מעלה מעלה גם תפוחי אדמה, גם תפוחים ואגוזים וטאבאק. גלעד היא ביחוד ארץ גפן וזית, אבן מסוגלת היא מאד גם להרכות תולעי המשי ולמלאכת המשי.

כל הפירות שבהם משובחות ארצות החרום באירופא יִקְצָאוּ
 בה די והותר, ומה נכבד עושר המתכיות שבים המלח! גם
 בשאלה: מי ומי העובדים? ואם הדרכים הם כתקונן?
 נגע אליפהאנט, והוכיח כי ידי עובדים תמצאינה שם בשכר
 מצער, מן הערביים אשר עבדו עד היום את הארץ בתור
 עבדי צאן ברזל של בני זכור, והם בל"ס ירצו לעבוד
 בשכר הגון ובאופני תנאים יותר רצויים בעדם; גם הפלחים
 מא"י המזרחית, אם ישמעו כי מקור נפתח לעבודה ינהרו
 הלום, כאשר כבר הוכיח הנסיון כי בעל הנכסים אבא-יאבש
 שָׁרַק להפלחים וימהרו אליו. ומכל חלקי פלשתינה יוכלו
 האכרים לבוא הלום, וכבר הסכימו כל יודעי הארץ, כי
 הפלחי הוא פועל טוב וחרוץ אם יש אלוף לראשו, אכן כל
 זאת בשעת הדחק; ואם יצלה ביד עשירי ישראל לחנך את
 עניי אחיהם, בפרט את הרור הצעיר, לעבודה כבדה
 בשדה, מה טוב ומה נעים, הלא זאת היא כל מטרת
 ההצעה. כלי העבודה דרושים הם במספר מעט ומצויים
 בזול, גם מחיר מקנה וצאן וסוסים הוא שפל בא"י המזרחית
 ממחרם במערבא. אף אמנם עוד צפה אליפהאנט אחרית
 טובה לקלניה הזאת, ורוח חכמתו סמכתהו להציע הצעה
 שלמה ע"ד בנין מסלת ברזל מעמק שמים עד מבריא עם
 ענף יוצא לדמשק. מרחק הקולוניה מן החוף חיפה דרך בית
 שאן יהיה לערך ששים פרסא ודרך מבריא יתוספו עוד כשנים
 עשר פרסא, ואין התחתים והרורים בדרך. מרחק כ"ה
 פרסה תלך המסלה בעמק שמים עד קצה הצפוני של ים
 המלח. אליפהאנט הביא חשבון בידו, ספר ומנה את ההוצאות
 הדרושות אל החפץ, ואת ההכנסות העומדות להכנס, שקל
 בפלס את תועלת הכלל ואת תועלת הפרט, ומטוצא כל
 ההקדמות האלה הוציא משפט, כי בנין מסלת ברזל כואת

הוא מפעל כביר אשר יאשר את בעליו, מלבד רב הטוב הצפון בו לתועלת הארץ והישוב .
הרמיון הזה אשר נולד בלב אליפאהנאט זה עדן ועדנים, היה לששון ישעו ולמשא נפשו, לו הקדיש את ספרו, בגללו עזב את ארץ מולדתו ויטע אהלו בארץ הצבי . כגופו ובנפשו, בכספו ובכל מאדו התמכר אל הרעיון הזה, וכאז כן עתה ידרוך עז ונפשו גחלים תלהט, ואף כי קצרה ידו מבצע את מומתו, אך הרעיון עוד ימלא את כל חדריו לבו, ועוד יצפה ליום אשר בו יראה את יציר רוחו בתמונת מפעל חי וקיים בעולם המעשה .

12

מ ע ר ב א

ים התיכון (על שם מצבו בין איירופי מצפון, אויא מקדם ואפריקא מנגב) או ים פלשתים⁽¹⁾ (ע"ש הפלשתים שישבו על חופיו) או ים האחרון⁽²⁾ (להיותו האחרון לפאת מערב) או ים הגדול⁽³⁾ (להיותו הגדול בין כל ימי הארץ), ילחך גדות א"י המערבית וישים את הארץ לארץ סגולה, אשר אחרית גדולה נשקפה לה בעולם המסחר אם יתקנו מבואות הים והחופים. השני במעלה אחרי התיכון הוא ים המלח, אשר ארכו י"ט פרסא ורחבו כשלש פרסאות ועמקו כשש מאות אמה, ונקרא גם ים הקדמוני⁽⁴⁾ (להיותו מקדם לים התיכון), אף קראו לו ים הערבה⁽⁵⁾ (להיותו בקצה הערבה), והערביים יקראוהו ים לוט (ע"ש לוט שישב

(1) שמות כ"ג ל"א . (2) דברים א' כ"ד . (3) יהושע א' ד' .

(4) יחזקאל מ"ז י"ח . (5) דברים ג' י"ז .

בסדרים). תכונת הים הזה היא זרה ונפלאה . פני מימיו שפלים 780 אמה מפני מימי ים התיכון . המים כבדים ומלאים מתכות , האדם לא ימבע בהם גם אם לא ידע לשחות . רוב המתכיות בים המלח , הם מלח וכלאָר , וגם שיד ובראָם , ע"כ לא יתנו המים לכל דבר אשר בו רוח חיים לחיות בהם , וע"כ יכונה הים הזה בשם "ים המות" . לגדותיו רובצות שכבות מלח , בחום הקיץ יעלו מים מים ויתהפכו לאדים בתמונת עמודים הנראים לעומד על הר הותים , ע"כ כל היקום אשר מסביב הוא מעומה במעמה מלח . לגדות הים יגבילו הרי שיד והרי מלח גביש גבוהים (בהם הר סדום) . על קרקע הים תרביץ שכבת אֶסְפֵּלְט ולפעמים תעלה השכבה למעלה . השלישי במדרגה הוא ים כנרת או כנרות ⁽⁶⁾ (ע"ש תבניתו ככנור) , ונקרא גם ים גנוסר ⁽⁷⁾ (ע"ש בקעת גנוסר במערבו) , ארכו $5\frac{1}{2}$ פרסאות ורחבו 3 פרסאות , והוא עמוק ביותר בדרום עד מאה אמה . דגתו רבה . לפניו ישבו המוני דייגים על חופיו והיום אך מעט מזעיר . קרקע הגדות הוא מלא חול , ובקיץ יעטפו דשא , ההרים סביבו הם שפלים . עופות ממינים שונים יעופו על פניו וליפי מחוהו אין חקר . הרביעי במעלה הוא "מי מרום" (כי פני מימיו גבוהים מים התיכון בערך 166 אמה) , בפי הערביים יקרא חולה ונשתבש בפי היהודים לחוילה , אף נקרא סאמוכונישים או ימא דסמכא . ארכו $1\frac{1}{2}$ פרסא ורחבו פרסא ועמקו עשר אמות , ובימות הגשמים יארך וירחב ויעמק . דגתו רבה , אדמת גדותיו דשנה , ממזרחו וממערבו הרים גבוהים . בחום הקיץ יחרב הים

(6) במדבר ל"ד י"א , יהושע י"ג כ"ז . (7) ספר חשמונאים א'

הקטן הזה והיה לבצה, וצמחו שם קנים גבוהים שממנו יעשו הערביים מחצלות, גם הנחשים ועופות הטורפים וחיות הרורסים נמצאים פה בבצה. משם והלאה קדמה נמצאה עוד ברכה אחת הנקראת בפי הערביים בשם ברכת אל רם, היקפה כחצי פרסא ועמקה כמאה אמה. עתה נספור את הנהרות המשתפכים לים התיכון: (א) נהר ליטני היוצא מן הבקעה שבין הרי הלבנון, ויתחבר אח"כ עם הברדני היוצא מחר צאנין, ואח"כ עם נהר אנגר ועובר דרך גאיות צרות בנקיקי סלעים וכיפים בכח נמרץ עד השתפכו בים. ארכו בכל סביביו כארבעים ושלוש פרסא ויורד מגבה אלפים אמה, ונקרא בפי הערביים אל קסמיה [יעוין על המפה]; (ב) נהר נעמן או גלוס, יוצא מטורד תל כורדני בדרומה של עכו והולך לאט מהלך ב' פרסאות מערבה לים התיכון. המים מלאים בצה, החול הנמצא בו הוא דק ומסוגל למלאכת הזכוכית גם אלמוגי החלון נמצאים בו (שכבר השתמשו בהם הַיִּנְיָקִיִּים); (ג) נחל קשון, מוצאו בין הרי גלבוע והר תבור, הליכותיו עקלקלות («קאש» באורו בערבית «טעוקל») אף נקרא נהר מוקומה ונהר חיפה. יתחבר בנהרים קטנים רבים היורדים מהרי שמרון ואפרים וכרמל, שטפו עצום וכביר ויסחוף ויגרוף את כל אשר מסביב⁸. אדמת גדותיו טובה. יעבור בעמק יזרעאל, ובעמק זבלון יתחבר עם «נחל המלך» ומשם והלאה עם נחל לגיון (מי מגרו); (ד) נהר זרקא (באורו: תכלת) מטורד הכרמל, טימיו מי אפסים אך שטף מרוצתו חזק. ע"ש התנינים הנמצאים בו יקרא גם כרוכידילון, וכן בערבית אל תמשאה; (ה) נהר אל חוצירה (ואדי אל אחצר) או נהר קיסריה, מוצאו מדרום לקסריה,

(8) שופטים ה' כ"א.

הולך לאט; ו) נהר אבו זכורא מדרום לנהר הנ"ל ארכו מהלך שלש שעות; ז) נהר אל פלק מדרום להנ"ל. קנים סביב לו ונקרא גם נחל קנה⁹), דגתו רבה וגם עלוקות בו, ארכו 80 אמה, 48 רחבו; ח) נהר אל עוגה והוא אולי מי הירקון¹⁰). חבור נחלים רבים, וראשו ממקור גדול אחד בנבעה, פלגיו נכבדי מים מכל יתר הנהרות, רחבו כחמשה עשר צעדים ועמקו כארבע אמות וסביבו קנים, ילך בעצלתים; ט) נהר רובין (הוא נחל שרק), מקורו מפאת צפון לירושלים, פונה נגבה ויורד הימה; י) ואדי שריעה (הוא נחל הבשור) או ואדי חליל (באורו נחל חברון¹¹). מוצאו מהרי חברון, ונמיתו דרומית-מערבית. — ואלה הנהרות המשתפכים לים המלח: א) הירדן, ארכו 52 פרסא, ע"ש ירדתו מרום לעומק (מגובה 1626 מעל לפני ים התיכון עד 780 מתחת לפני התיכון) יקרא ירדן, ובפי הערביים ע"ש שריעה, שריעת אל כביר, אל ארדן. מקוריו שלשה; במורד חרמון, בנגב הלבנון, יתחברו שני נהרות: חצבני ואל ג'דן או ירדן הקטן. מקור זה האחרון גם הוא בחרמון, ומקור השלישי של הירדן הוא מערת פמייס או פאניאס. בניאס וחצבני וג'דן יתחברו לאחד וזהו הירדן. נמיתו מעוקלת, רחבו באביב כששים אמה ולפעמים יותר, ויש אשר יזל במשעולים צרים בין סלעים. בעלות המים על גדותיהם ישקו את האדמה וישאירו שכבת חמר המודשנת תלמיה. מן הנהרות הנופלים לתוכו מעברו המזרחי הכי נכבדים ירמוק ויבק שכבר דברנו עליהם, ועוד שם ואדי אל ערב, ואדי יאבים, ואדי אגלון, זארכא ועוד. ומעברו

9) יהושע י"ז ט'. 10) יהושע י"ט מ"ט. 11) בראשית ל"ז י"ז.

המערבי יבואו לתוכו מי נחל קדרון מצפון לירושלים ויחד
ישתפכו אל ים המלח.

ההרים במערב יחלקו לארבעה ראשים; הרי הלבנון,
הרי הגליל, הרי אפרים, והרי יהודה. על הרי הלבנון
ותכונתם כבר דברנו בפרקים הקודמים ועתה נסיף מלים אך
על יתר הפלגות. הרי הגליל ישתרעו מנגב לנהר לימני בקו
מקביל עם הירדן עד ים כנרת, ורכסים מתפרדים מהם גם
בקן דרומית מערבית לים התיכון; תבניתם ארוכה ורחבה,
אדמתם שיד וגיר, מזגם טוב וכח הצומח רב בהם. ממורד
הרי נפתלי והלאה תשתרע שפלה, ובשפלה הזאת יתנשא
הר תבור (דיעבעל מור) גבוה 1800 אמה על פני ים התיכון,
ראשו ישתרע בארך 1600 אמה וברחב 800 אמה. אדמתו
גיר ושיד, בו מערות רבות, בשפועו יערות עצי במנים
ועצי חרוב. העומד על ראש ההר יראה את כל הארץ במחזה
נפלא. מדרומו יתנשא הר חרמון הקטן או דיעבעל צאהי
בגובה 1100 אמה, חמרו אבן הבשן, על צלעותיו שדות
יפים. לדרומו ישתרע עמק ולדרום העמק יתנשאו הרי
גלכוע או דיעבעל פוקעה, ארכם $3\frac{1}{3}$ פרסאות ורחבו
2 פרסאות, חמרם שיד, טוב לעבודת האדמה. משם והלאה
ישתרעו עמקים ואחריהם יתנשאו הרי אפרים ושמרון. מהם
יוצא ענף צפונה מערבה עד ים התיכון הוא הר הכרמל,
ארכו $5\frac{1}{2}$ פרסה ורחבו 2 פרסה, וראשו הצפוני הגבוה
מכל ראשיו עולה עד 1200 אמה ממעלה. גם בו מערות
רבות, צלעותיו מכוסות בעצים, גם כרמים ובפרט כרמי
זית (ע"כ נקרא ההר „כרמל“) נמצאים שם לרוב. ואם נשוב
משם להרי אפרים נראה כי בנגב יתמו בשני ההרים עיבל
(גבהו 1848 אמה) וגרוזים (1770 אמה). מהרי אפרים
והלאה יתנשאו הרי יהודה העוברים את כל נגב ארץ ישראל

עד אל תיה, ומירושלים ועד ים המלח. כל ארץ יהודה היא
 הַרְרִית, גבוהה 1500 אמה על פני התיכון. אדמת הרי
 יהודה היתה פוריה לפנים אך היום הוכת שאיה. — כחלוקת
 ההרים בן חלוקת העמקים. נִמְנָתָם מצפון לדרום. העמק
 הראשון הוא לגדות הים, יש אשר ירחב ויש אשר יצר.
 מצידון עד נהר לימני הוא צר ומנהר לימני עד צור ירחב
 לב' פרסאות. משם ישוב אל המצר, ויחדל בפני ההרים
 המגיעים עד הים, וישתרע שנית הלוך ורחב עד הכרמל,
 ומן הכרמל עד נחל מצרים ילך עמק רחב. העמק
 הראשון השני הוא מקדם לעכו, עמק זבולן ועמק העיר
 צפורי. עמק צפורי הוא נחמד ושוב לחרישה זוריעה, ועמק
 זבולן לא יכשר לעבודת האדמה מפני בְּצִאָתוֹ. משם והלאה
 מרגא אבן עמיר, והוא אשר יקראו לו העמים עודראלון
 (עמק יזרעאל), היא בקעת מגדו¹² ועמק הגדול¹³,
 בין הרי תבור וגלבוע ממזרח ובין הרי כרמל ממערב ובין
 הרי אפרים מדרום. שמח האדמה הוא עולה הרים יורד
 בקעות, אך חמרו בְּשֵׁן וְשֵׁמֶן מאד, יצלה לזריעת תבואה,
 ולגנות ופרדסים. בין הרי עיבל וגרזים ישתרע עמק שכס
 (ומחנה); ארכו כשלש פרסאות, אדמתו פוריה מאד מכוסה
 ברבץ מיט; יפרד לצפוני ודרומי, הדרומי ישתרע מנגב
 לעיר תלוזה (תרצה), ושם נחל פריע עובר. על שפת מי
 מרום ישתרע עמק גדול הנקרא אל חולה, כשם מי מרום
 בערבית. על העמק הזה כבר דברנו במה שעבר, והבאנו
 את דברי התיירים המהללים ומפארים את מזגו; עתה המקום
 שמם ועוזב וצלמות ירחף עליו. על גדות ים כנרת
 המערביים השתרע שפלת גינוסר בארך פרסא וחצי וברחב

(12) דה"י ב' ל"ה כ"ב. (13) ס' חשמונאים א' י"ב מ"ט.

חצי פרסא . אדמתה היא מסוגלת בכל סגולות הטבע ויכולה להיות לגן עדן ביד עובדים חרוצים . העמק אשר מן ים כנרת עד ים המלח , אשר בו יול הירדן , נקרא לפנים בשם הערבה ⁽¹⁴⁾ וגם כבר הירדן ⁽¹⁵⁾ , והיום יקרא אל אָהר . בחציה הצפונית היא פוריה ובדרומי היא יבשה . לפנים היתה ערבת יריחו מפוארת כגן עדן , ועתה שָׁמַם כל הכבר ההוא מאין יושב .

אחרי השקיפנו בהשקפה כוללת על פני ארץ ישראל , ימיה ונהרותיה ונחליה , הריה ועמקיה וגבולותיה , נשימה עתה לב אל עריה הראשיות , מצבן ותכונתן ומספר יושביהן עפ"י ידיעות הסטאטיסטיק היותר חדשות .

ירושלים משא נפשנו ומשוש תקותנו , תשתרע על שטח גבנון שיר (קאלקפלאטאָ) יבש וצמא , המהכר בצפון עם רוכסי הרי יהודה . מצבה הגיאוגראפית בין $31^{\circ} 47'$ לרוחב הצפוני ובין $35^{\circ} 15'$ לאורך המזרחי למדת המרכז גריהנוויטש , רחוקה 7 פרסאות אשכנזיות מים התיכון ושלש פרסאות מים המלח . גבה הר הויתים עולה 744 מעמער . הגבעה אשר לצפונה 770 מ . , גבה עיר העליונה העתיקה 777 מ . , גבה קרן צפונית מערבית אצל חומת העיר החדשה 784 מ . מעל לפני ים התיכון . העיר הזאת מוקפת בחומה גבוהה 12 מ . עם ארבעה ושלשים מגדלות . החומה הזאת היא בתבנית מרובע אשר קווי לא ישרים הם , במרחק 4 קילאמע-טער או 5,400 צעדים , ובמשך שעה הנקל ללכת מסביב לכל החומה . מגרשי עיר ירושלים ומקומותיה הפנויים אך מעטים הם . הרחובות הם צרים ורצפתם איננה מתוקנת כראוי .

(14) יהושע י"א ב' , י"ב ג' . (15) בראשית י"ג י' .

שבעה שערים בחומה המקפת את העיר, שנים מהם נסתמו. שמות השערים האלה: (א) שער יפו; (ב) שער דמשק; (ג) שער הורדוס; (ד) שער סטעפֶאן; (ה) שער הזהב; (ו) שער המערביים או שער האשפות; (ז) שער ציון. בירושלים אין מקורות מים אך בורות (ציסטערנען) ששם יקוו מי הגשמים. רוב הבתים בנויים מאבן. החצר ובו בור המים הוא עומד בתוך הדירות אשר מסביב. בעת האחרונה החלה הממשלה למהר ולנקות את העיר. בירושלים יכהן פחה כללי, וגם יש פקיד מין „בירגעמייסער" ובית מועצה (מעדיליסס), אשר בו ארבעה מושלמנים, שלשה נוצרים ויהודי אחד. מספר יושבי ירושלים עולה לערך 24,000, מהם 13,000 מושלמנים, 7000 נוצרים, 4000 יהודים. למזרה העיר יתנשא הר הזיתים ומגיע עד לצפון העיר, ובקצה עמק שפל הנקרא עמק קדרון, יחל לפאת מזרחית צפונית ושם מישור קטן, ולפאת דרום ימשך עמק זה עד לדרום אצל עין רוגל שהוא לדרום מקום המקדש. לפאת מערב ודרום ישתרע עמק גדול הנקרא עמק נהר גיחון ולקצהו הדרומי נקרא עמק רפאים. והנה כן מוקפת העיר בשלשה עמקים לפאת מזרח דרום ומערב, ולפאת צפון ובקרבן צפונית מערבית ישתרע המישור אשר יחל בקצה הר הזיתים. בין עמק קדרון ובין עמק רפאים ישתרע עמק קטן צפונה, לשמאל ממעין עין השלוח המפריד בין הר המקדש ובין הר ציון. לא זה המקום אתנו לספור ולמנות את כל שכיות החמדה גנוי מין האנושי ואוצר כל יקר התולדה הצפון בעיר הנצח תו"ב, אך מעט מועיר נזכיר: הר המוריה הר הבית מקום המקדש, כותל מערב, הר הזיתים, שערי ירושלים, מצודת ציון, מגדל דוד, קברי מלכי בית דוד (במקצוע מערבית דרומית של הר ציון),

עמק יהושפט, מי השילוח, קבר חולדה הנביאה, קבר אבשלום, קבר זכריה הנביא, חורבת ר' יהודה החסיד ועוד ועוד. גם אבן-זכרון אחת טאלפי אבני הזכרון האצורות בעיר קדשנו, ביה לתת לה את הנצח וההוד. אכן לא לבד כעיר אוצרת קדמוניות וכמרכז תולדי וכאבן השתיה בדברי ימינו, יקרה לנו העיר, כי גם בתור עיר ואם בישראל בעת הנכחית, ובתור מטרה אשר אליה עינינו נשואות ובחיקה צרורה תקותנו!

חברון (בערבית אל חליל) עומדת בעמק נאווה אשר אדמתו פוריה מאד (ולפי ההשערה שם גם נחל אשכול). מספר יושביה לערך 10,000 ובהם לערך 500 מאחב"י. אנשי המקום יסחרו הרבה מאד עם הבעדואינים, והמלאכות הראשיות שבה עוסקים אנשי חברון הן: מלאכת עבוד עורות ומלאכת כלי זכוכית. קדמוניות העיר הן ידועות לכל. שם מערת המכפלה ועל ההר נגד מערת המכפלה קבר ישי אבי דוד, ועוד מערות וכוכין אשר לפי המסורה נקבר שם עתניאל בן קנז. סמוך להעיר נמצא עפ"י מסרת אנשי המקום אלון ממרא.

בית לחם עומדת על שתי גבעות, גבוהה 727 מעמער על פני הים. יין הנפן הצומח בסביבות העיר הוא טוב מאד. מספר יושבי המקום לערך 5000, רובם נוצרים ומעומם מושלמנים ומספר היהודים לא נודע בדיוק. בקרבת העיר נמצא קבר רחל, הוא הקבר היחיד בין כל קברי קדומים הרשום בכתב אמת והנודע ברור. בעלי שלש אמונות התבל כרעו וכורעים עד היום על ברכיהם ומשתחיים בצקון לחש אצל הקבר הזה, ובמרחק על הגבה בנין הרום ונתון הנקרא בעת מלחמת נוסעי הצלב ס"מ אברהם, והוא היה — לפי המסורה — מצודת דוד בעת מלכו בחברון, ועתה הוא בית

חולים לישמעאלים. שם בקרבת המקום נמצאה „באר אברהם“ החפורה בעמקים ומפיקה מימיה לחברון מראשית השנה עד אחריתה. יריחו, רחוקה מהלך שתי שעות מהירדן ושש שעות מירושלים לפאת צפונית מזרחית, היא עיר התמרים, ועוד היום יצטח ויפרה בה כל מגד תכואת שמש, וגם התמר יתן את פריו. מכל בניני שנות קדם לא נשארו ציוני זכרון. כעת ימצאו בה אך אהלים רעועים, ומספר יושביה כששים משפחות.

נשימה עין על הערים אשר לחוף ימים תשכונה, ומבלי הזכיר ראשונות נשים לפני הקוראים בציונים קצרים את מצבן הנכחי. ערי החוף אשר מצור נגבה (כי מצור והלאה כבר דברנו בפרקים הקודמים), הלא הן [ישקיף נא הקורא על מִצְתָנוּ בסדר בקו ישר מקביל אל חופים התיכון*] פאלאטירוס היא צור הישנה. דר קנון, הוא כפר קטן בלי מפרץ ומבואים. בס אל אג'ר הוא הר לבן גבוה, איסקנדרונה היא מקום הרבות ציים שלפי המסורה היתה פה עיר בנויה ע"י אלכסנדר מוקדן. מדרגתה של צור (מירישע מרעפפע) או כאן נאקירא, הוא מקום בית מלון ומעין מים. אכזיב הוא כפר קטן. משם והלאה דרומה ישתפך הנחל דיב אל הים. סער ניריע הוא כפר העומד — לפי ההשערה — במקום זמין. עכו היא עומדת במקום העיר העתיקה שנקראה בשם זה. חופה נשחת ע"י שכבת החול, בכ"ו עוד תקרבנה שמה אניות. מספר יושבי העיר 8000 ומהם 2400 אינם מושלמנים. חיפה (אינה נזכרת בכה"ק אך בתלמוד ובספרי הסופרים

(* יש מן המקומות שכבר הזכרנו בפרקים הקודמים ועוד נזכרו מפני הסדר.

העתיקים בעמים אחרים) היא עיר העולה כפורחת. מצבה
המבועי, מזג אוירה ומקומה נעימים ויפים (לרגלי הר הכרמל).
מספר יושביה לערך 4000 ורובם יהודים ונוצרים ואך מעוטם
ישמעאלים. בקרבת העיר נמצאה הקולוניה של האשכנזים
הטעמפלער במספר מאתים וחמשים איש. משם והלאה נגבה
בולט ויוצא אל הים ראש הר הכרמל ועליו בית מקלט
לנוזרים כרמליתים הנקרא מר עליאס. וסמוכים: קריתא,
מיסעאל, מגדילאל, ציונים קטנים הנודעים אך מימי
נוסעי הצלב. ואחריהם העיר נפות דור או תנתורא,
עיר כנענית עתיקה, והיום נמצאים שם אהלים אחדים.
הלאה משם העיר צעזארעא (קיסריא) המהוללה בימים
שאהרי חרבן בית שני וגם בימי נוסעי הצלב, ועתה לא
נשאר לה מאומה מכל כבודה מקדם. משם דרומה שני
נהרות: נהר אל אכדר ונהר אבו זבורה ישתפכו אל
הים. הלוך וירוד נגבה נמצאים עקבות ביתר, הוא כפר
אשר מושלמנים יושבים בו: אחריו נמצא את אפפאלאניא
(הנזכר בדברי יוסיפון) הוא הכפר הנקרא היום ארסוף,
ועוד טקום אחד ואשד נהר מבדילים בין ארסוף ובין יפו.
יפו היא עיר נכבדה בא"י, מקום מושב קאיימאקאם תוגרי
וקאנוולים למסחר מארצות איירופי. מספר יושביה עולה
לערך 10,000, רובם מושלמנים. ראש מסחרה מסחר חוץ
המחובר עם מצרים, סוריא וקונסטנטינופול, בקרבת העיר
נמצאה הקאלאניע האשכנזית זרונה (ע"ש עמק השרון)
מספר יושביה ערך 300. מיפו והלאה נמצאים מקומות
חוף אלה: בית דגון, היה בימי קדם טקום עבודת אלילים
להפלשתים. הוא אחד מהמקומות היותר עתיקים בא"י, וכעת
לא נמצא בו זולת אהלים אחדים המטים לנפול. משם
והלאה העיר יבנה הנודעה כמקום מושב הסנהדרין לפני

החרבן; כיום נמצא שם כפר גדול יושביו מושלמנים. למטה משם העיר אשרוד העתיקה, גם היא היתה לכפר קטן. עוד למטה משם אשקלון אשר נשמדה כלה ולא נשאר דבר בלתי אם זכר שמה. והעיר האחרונה בשורה זו היא עזה הפלשתית שזכתה לגדולה יותר מכל חברותיה, כי עודנה עיר רבתי עם ורבתי מסחר. מספר יושביה עולה לערך 18,000, והיא מקום החבור והקשר בין סוריא ומצרים, ותבניתה ותכונתה כעיר מצרית לכל משפטיה וחקותיה. העיר עומדת מוקפת בגנות ופרדסים ואדמתה כולה משקה. עתה נעיף עין על הערים הקרובות אל הירדן ממערב ונחל גם הפעם מצפון. העיר דן (קצה הצפון לא"י, מדרן עד באר שבע") הרבה כלה, מלאה אבני עיים וביניהם קבר הנקדש והנערץ בעיני המושלמנים. קדש הראה לנו ביום אך בתכנית כפר. העיר צפת אשר לא נודעה בימי קדם היתה בימי הבינים לעיר ואם בישראל ע"י הגאונים הספרדים אשר שכנו בה כבוד והרביצו בה תורה, ועד היום קהלת צפת היא מן הקהלות היותר חשובות בארץ הצבי. העיר טבריא היתה בימי קדם הראשית בערי הנליל, מעולפת בזכרונות נשגבים מדברי ימי עמנו. מספר יושביה עולה לערך 3000 ורובם יהודים. בקרבת העיר נמצא קבר ר' יוחנן בן זכאי, לימינו ינוחו ארבעה ולשמאלו אחד מהלמידיו, ומאחרי הקברים האלה מתנשאים שני עמודים הם ציוני קברי רב אמי ורב אשי. ובמרחק עשרים צעדים משם נמצא ארון משוח במיח לבן ומעליו עלית כפה, שם מנוחת הכבוד לעצמות הרמב"ם ז"ל, מסביב לקבר הזה התפלל העדה מדי פעם בפעם ביום תום תקופת החדש בחדשו. מטבריא והלאה לארך הירדן לא נמצא ערים נכבדות אך אבני זכרון וציוני קדומים, ובאשר כי אין

לנו עסק בקדמוניות, ובפרט כי רוב ההשערות ע"ד קדמות המקומות ויחסן אל שמות המקומות בכה"ק, הן תלויות בשערה, לכן נכליע את הרוב בנעימה, ונזכיר עוד אך את העיר שכם או נאבולוס אשר תשתרע במקום נחמד ויפה ומספר יושביה לערך 13,000 ובהם גם רבים מאהב"י, ונשארו בה שריד כמעט פליטת השמרונים (כמומיע בבית מוועאום) לערך 140 איש. המסחר בשכם הוא כביר ועצום, בפרט תרבה העיר לסחור עם ארץ עבר הירדן מזרחה. למען ברוא להקוראים ציור מגודל הארץ ועם היושב בה, נשימה לפנייהם בסוף פרקנו זה ידיעות סטאטיסטיקות, ונקדים כי הסטאטיסטיק בתוגרמה בכלל ובתוגרמה האזויאטית בפרט עומדת בדיוטא התחתונה. החשבונות אינם ברורים, המספרים בלתי מדויקים, וגם יש להמושלמנים דרך אחרת בספירה וחשבון סטאטיסטיק. הם אינם מונים לנפשות אך על הרוב לבתים, ואולם הנקל לנו לשער כנפשנו את יחס הערך וההשתוות בין מספרם למספרנו.

בעיר דמשק מספר הבתים 14,700, ומספר הכפרים בסביבותיה 139, בעיר בעל ביק והסביבות מספר הבתים 1232 והכפרים 63, בבקעת הלבנון המערבית מספר הבתים 1412 ומספר הכפרים 25, בעיר הצ'סבע והסביבות מספר הבתים 1251 ומספר הכפרים 18; בעיר נש'יה והסביבות מספר הבתים 1476 ומספר הכפרים 16, בבירות מספר הבתים 5023. בסעידה ובהסביבות מספר הבתים 6760 ומספר הכפרים 126. בצור ובסביבותיה מספר הבתים 5296 ומספר הכפרים 71. בעיר טאראבולוס מספר הבתים 2847; בטחון טאראבולוס מספר הבתים 1821 ומספר הכפרים 41.

בלודקיה ובסביבותיה מספר הבתים 1312 ומספר הכפרים 472. בדיעבד על ע מספר הבתים 595, ומספר הכפרים לפי הלוח התוגרי — 456 (??). באקאר מספר הבתים 4852 ומספר הכפרים 34. בסאפֵיטא מספר הבתים 3964 ומספר הכפרים 365. בעיר עכו מספר הבתים 764. בסביבות עכו מספר הבתים 2738. ומספר הכפרים 34. בעיר חיפה ובסביבותיה מספר הבתים 449 ומספר הכפרים 41. בנאזירא מספר הבתים 1500 והכפרים 41. בעיר צפת מספר הבתים 948. בעיר טבריא מספר הבתים 497. בעיר שכם מספר הבתים 1046. בסביבות שכם מספר הבתים 16,961 ומספר הכפרים 164. בעיר חמ"ס והסביבות מספר הבתים 4117 ומספר הכפרים 45. בהוסן אל אקרד (הסמוכה לחמס בצפון) מספר הבתים 4101 ומספר הכפרים 250. —

בסביבות ירושלים נמצא על המפה לפאת צפון הכפר קְפִינָה (בערבית אל אוזיריה), את ארומים⁽¹⁾, נב⁽²⁾, ענתות⁽³⁾, בית חגלה⁽⁴⁾, עין גלים⁽⁵⁾ גלגל⁽⁶⁾, עלמות⁽⁷⁾ עזמות⁽⁸⁾, נחל כרית⁽⁹⁾, גבע⁽¹⁰⁾, מכמש, מכמס⁽¹¹⁾.

(1) יהושע י"ח י"ח, (2) עיר הכהנים מערי בנימין קרוב לירושלים, ש"א כ"א ב'. (3) אחת מערי בני בנימין אשר נתנה לכהנים והיא עיר מולדת הנביא ירמיהו, יהושע כ"א י"ח. (4) עיר בנחלת בני בנימין על גבול מטה יהודה, יהושע י"ח י"ט. (5) הוא כמו אנגלים או עגלים, יחזקאל מ"ז י'. (6) למזרח יריחו, שמואל א' י"ח ח'. (7) או עלמון דה"י א' ו' מ"ב. (8) או בית עזמות, אחת מערי יהודה או בנימין, נחמיה י"ב כ"ט. (9) במזרח נהר ירדן, מ"א י"ז ג'. (10) עיר בנחלת בני בנימין, והיא גבעת שאול, גבעת בנימין, ש"א י"ד ד', יהושע י"ז כ"ד. (11) מערי בנימין. ש"א י"ג ב' ה'.

רמה (12), עמרות (13) מצפה (14), גבעון (15), בארות (16)
 בית און (17), רמון (18), עפרה (19), נערן (20), בעל
 חצור (21), עי (22), בית אל (23), עפני (24), גבעה (25),
 שילה (26), תאנת שילה (27), ועוד ועוד עד שכס (28),
 ומירושלים לפאת נגבה נמצא את המקומות האלה אשר יד
 ושם להם בכתבי קדשנו: נחל קדרון (29), בית לחם (30),
 גלה (31), עיטם (32), בית זכריה (33), ברכה (34), תקוע (35),
 גרור (36) בית צור (37) הלחול (38), בית תפוח (39), ועוד

(12) בנחלת בנימין, יהושע י"ח כ"ב, (13) דהי"א ב' נ"ד,
 (14) בנחלת יהודה, יהושע ט"ו ל"ח. (15) בנחלת מטה בנימין,
 יהושע י"ח כ"ה. (16) למטה בנימין, יהושע ט' י"ז. (17) בגבול
 צפונה למטה בנימין. (18) בקצה הדרומי לתרי יהודה, יהושע
 ט"ו ל"ב. (19) למטה בנימין, יהושע י"ח כ"ג. (20) בערי אפרים
 דהי"א ז' כ"ח. (21) עיר קרובה לנחלת מטה אפרים. (22) בנחלת
 בנימין דהי"א ז' א'. (23) ובראשונה נקראה לוז, בנחלת בנימין,
 יהושע י"ח י"ג; וההר הקרוב לעיר התיא נקרא הר בית אל.
 (24) עיר בנחלת בנימין, יהושע י"ח כ"ד. (25) שופטים ב' י', ועוד
 נמצאו ערים בשם זה. (26) עיר בנחלת אפרים, יהושע י"ח א'.
 (27) עיר על גבול נחלת אפרים, יהושע ט"ו ז'. (28) בארץ אפרים
 בעמק, יהושע כ' ז'. (29) שמואל ב' ט"ו כ"ג. (30) ובראשונה נקראה
 אפרת, מנגב לירושלים על גבנון הר קטן, שופטים י"ז ז'. (31) עיר
 בנחלת מטה יהודה, יהושע ט"ו נ"א. (32) ונקראת גם סלע עיטם,
 דהי"א א' ד' ג'. (33) נזכר בכתובים אחרונים. (34) במקצוע מערבית
 דרומית לירושלים בני בן הנם יצאו שני נהלים ממעין שלוח,
 האחד: הברכה העליונה, מא י"ח י"ז, או הברכה הישנה, ישעיה
 כ"ב י"א, ברכת המלך, ברכת השלח, נחמיה ב' י"ד, ג' ט"ו,
 והשני: הברכה התחתונה. (35) עיר בארץ יהודה בדרום בית לחם,
 בבקעה הנקראת מדבר תקוע, עמוס א' א'. דהי"ב כ' ב'. (36) יהושע
 ט"ו ג"ח, ועוד נמצאו ערים הנקראות בשם זה. (37) יהושע ט"ו
 כ"ח, נחמיה א' ט"ז. (38) יהושע ט"ו כ"ח. (39) יהושע ט"ו ל"ג.

הקולוניה החדשה „ראשו ןלציון״ עס״ תמונה פוטוגראפית.

Colonie „Rischon Lezion.“

ועוד, ער דביר⁽⁴⁹⁾ ועד חברון⁽⁴¹⁾, ומשם והלאה נגבה נמצא על המפה את המקומות: זיף⁽⁴²⁾, יוסה⁽⁴³⁾, ענב⁽⁴⁴⁾, כרמל⁽⁴⁵⁾, שכה⁽⁴⁶⁾, מעון⁽⁴⁷⁾, אשתמה⁽⁴⁸⁾, ער מולדה⁽⁴⁹⁾ —; ומירושלים לפאת מערב נמצא את הציונים במקומות: נמפה⁽⁵⁰⁾, בית שמש⁽⁵¹⁾, עדולם⁽⁵²⁾, כפירה⁽⁵³⁾, עזקה⁽⁵⁴⁾, מקדה⁽⁵⁵⁾, ירמות⁽⁵⁶⁾, אשתאלה⁽⁵⁷⁾, תמנת⁽⁵⁸⁾, גזר⁽⁵⁹⁾, לד⁽⁶⁰⁾, ער יפו וארץ פלשתים מנגב.

למותר נחשוב לערוך לפני הקוראים את כל הציונים הרשומים על המפה, ואך במעט חשבנו לנכון להודות למו את הדרך למען ימצאו על המפה את כל הדרוש לחפצם. בי על המפה נרשמו רוב שמות המקומות הנוכרים בכתבי קדשנו, ואם אמנם במקומות רבים לא עלה ביד חקירת הקרמוניות להוציא דבר ברור כסלת נקיה, ואולם עד מקום

(40) ובראשונה נקרא שמה קרית ספר, יהושע י"ב י"ג.
 (41) ונקראה גם קרית ארבע, יהושע ט"ו י"ג. (42) שתי ערים בנחלת יהודה, האחת בקצה ארץ כנען על גבול אדום, יהושע ט"ו כ"ד, והשניה בשכונת ים המלח, וסביבה מדבר זיף. שם ט"ו נ"ה, דהיי"ב י"א ח'. (43) או יוסה, נפלה בגורל למטה יהודה ונתנה מידם לכהנים, יהושע ט"ו נ"ה. (44) יהושע י"א כ"א. (45) עיר בנחלת מטה יהודה ממערב ים המלח, יהושע ט"ו נ"ה. (46) יהושע ט"ו ל"ח—נ"ה. (47) במדבר יהודה, ש"א כ"ה ב'. (48) יהושע ט"ו ב'. (49) עיר אשר נפלה בגורל למטה יהודה ונתנה לשמעון. (50) עיר בארץ יהודה בין בית לחם וענתות, עזרא ב' כ"ב. (51) יהושע ט"ו י'. (52) יהושע י"ב ט"ו; בסביבות העיר ימצאו מערות סלעים וזוה מערת עדולם. (53) יהושע ט' י"ז. (54) יהושע ט"ו ל"ה. (55) יהושע ט"ו מ"א. (56) יהושע ט"ו ל"ה. (57) יהושע ט"ו ל"ג. (58) יהושע ט"ו י'. (59) בגבול המערבי לאפרים, יהושע י" ל"ג. (60) עזרא ב' ל"ג.

שיר החקירה וההשערה מנעת, כן נרשמו המקומות על המפה בכל שמותיהם, בשמות העברים והערבים, היונים והרומיים, וכל לשון בכתב שונה למען ירוץ הקורא בו. וכן נמצאים לעברי המפה באורים יקרים והארות הדרושות מאד לחפץ המשכילים בעם. בקרן צפונית מערבית במסגרת מיוחדת תמצא מפת שבטי ישראל בצבעים שונים עם הגבולין שבין שבט לשבט. על המפה הקטנה הזאת לא נרשמו שמות המקומות במלואם, כי במלואם כבר נרשמו על המפה הגדולה, ופה נרמזו אך בראשי תיבות, כי המפה הקטנה הזאת תורה אך את יחס השבטים איש לרעהו. מתחת למפה הקטנה הזאת נסדרו מספר שמות המקומות הנכבדים בעברית מקדם — ובערבית היום. למטה משם נמצאה הערה ע"ד כללי הכתיבה במפה זו, איך נכתבו השמות העברים ואיך נכתבו השמות הערביים, ועוד משם ולמטה נמצאה מערכת מלים ערביות הנהוגות בספרי הגיאוגראפיה, נעתקות לשפת אשכנז. גם בקרן מזרחית דרומית ימצא הקורא מפת העיר ירושלים העתיקה סגורה במסגרת מיוחדת. עשויה בדיוק לפי ספרי הקדמונים, החומות והשערים וכל מקומות הזכרון. משם ולמעלה נרשם קנה המדה (מאססשטאב) של המפה, וכל היודע את מדת הארך והרחב הגיאוגראפי, הנקל לו להתוות כל מקום איפה ימצא, והגבה למעלה משם באור אופני הכתב ובאור הצבעים הטאָפּאָגראַפִּים.

אלמלי לא היתה המפה שלמה ומתוקנה באופן היותר נעלה, אזי הזכרחנו להאריך בכל ענין, אך שלמות המפה תתן שלומים לכמה מגרעות אשר יחסרו בספרנו. כמו, למשל, נכבד מאד הדבר, לדעת את התכונה הטאָפּאָגראַפִּית של מקומות שונים באה"ק, איה אדמת ארץ

הצבי היא אדמת ניר טובה לעבודת האדמה, ואיפה אדמת מדבר, איה ארץ כבול ואיפה תלמי ברכה, איה נמצאות מסלות סלולות מימי קדם ואיפה לא נמצא דרך ומשעול. בכל הענינים האלה יכלנו לכתוב כמה פרקים, אך המפה תפקיענו מידי החובה הזאת, כי היא תערוך לפני הקוראים חזות הכל. שתי התכונות המאפאגראפיות הראשיות: ארץ המסוגלת לעבודת אדמה וארץ המדבר הן צבועות בשני צבעים שונים, וכי יעיף איש את עיניו על אחד המקומות, עד מהרה יראה אם טוב המקום הזה לעבודת שדה וכרם או הַרְרִי הוא ואין ברכה בו, כן יראה מקום הקוים וידע כי שם תמצאנה מסלות מימי קדם, ואם לא יראה קו לקו, ידע כי אין במקום ההוא דרך ומסלה.

הנה כי כן כל איש אשר A, b, c הרומית לא מזורה לו, יראה אור בהיר במפה הנלוה אל ספרנו, אם ילמוש את עינו להכיר בין תכלת לכרתי ובין הקוים והסימנים, בזכרו את הכללים הרשומים לעברי המפה.

מושבות בני ישראל

בטרם המבעו עוד אדני הכושבות (קאלאניעען) החדשים על ידי אחינו העברים פליטי רומעניה ורוסיא, כבר ראו יושבי ארץ הצבי ראשית להם להשליך את חיי העצלות ואת לחם הקלוקל אחרי גֹּם ולהחזיק בעבודת האדמה המחיה את בעליה ותפארת לה מן האדם. אך באפס עוזר ותומך, לא עלה המפעל הזה בשלבי שלם ההתפתחות.

אנשים חרוצים מתי מעט התעוררו מזה אחד ומוזה אחד לקנות שדות ולעבדם ולשמרם, איש לעברו תעו, וחברה אין בארץ אשר תקבץ את הנפרדים עצם לעצמו. התייר אליהאנט יספר באחד ממאמריו, כי בכפר בוקיא—טרדי עברו שם במסעותיו—פגע ביהודים עובדי אדמה, מספרם כעשרים משפחות, יושבים שם זה זמן כביר, עדי כי נדמו בחזות פניהם, במלבושיהם ובכל שיחם ושיגם אל האכרים הערביים, ואם אמנם על היהודים הספרדים יתיחשו, בכל זאת יפרדו לעצמם ולא יתחתנו ביתר היהודים. בעיר צפת התנוסס רעיון ישוב א"י זה ימים רבים. נִפְתַּח צפת היא אחת הנפות המובות והברוכות בא"י, כי ה' ברך אותה בכל. רוח חיים מבריא וְיָמִיץ ירחף במלא רחב הגליל ההוא והאדמה טובה ופוריה לכל הבואות הזרע. יערי הלבנון נמצאים לא הרחק משם, וכרים נרחבים מעולפים ורקרק דשא יתנוססו על פני המישור רחב הידים, והעדרים ירעו שם במרעה דשן ושמן. היהודים יושבי צפת ינקו מצצו בשכר הימים מִשְׁדֵי החלוקה, אך כאשר צמקו השדים האלה, ואחינו ראו כי אין מקור נאמן למחיתם, כי גם מלאכת יד ומלאכת מחשבת יושבות שם בשפל המדרגה, והמסחר הוא מצער ולא ירים קרן בגליל הזה, או חשבו מחשבות לנסות את כחם בעבודת האדמה. וגם החרדים על דבר ה', אשר רעיהם ביתר ערי הקדש עשו חוזה עם האלהים לבטוח ולחבוק יד, סעדו ותמכו את רעיון הישוב, וחפצם בידם הצליח כי זה שנים רבות קנו אחוזה בקרבת "מי מרום", מרתה כשלשת אלפים דוללאם, ויעבדוה ווראו מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה. התייר אליהאנט הודיע לנו לא אחת ושתים נכבדות על אדות היהודים יושבי צפת, וממוצא דבריו שתים זו שמענו: א) כי היהודים יושבי

צפת היו הראשונים להוציא את רעיון ישוב א"י מכח אל הפועל, בכפר מירון (אצל קברו של ר' שמעון בן יוחאי לערך שש פרסאות מצפת מזרחה) מצא שש משפחות מישראל, אשר הושיבן שם אחד הרבנים מצפת על אחותו זה שנים מספר, והם מן היהודים שבאו לאה"ק ממונים ומאראקא, ועוד במקומות אחדים מצא התייר ניר ליהודי צפת; ב) כי אנשי צפת הם מוכשרים להנהגת הקולוניות, והמושבות אשר אנשי צפת ישלמו בהן (כמו "ראש פנה") עולות כפורחת. — גם בעיר הקדש ירושלים, נחה הרוח על טובי אחב"י זה שנים רבות, והובכי הישוב התעוררו בשנת תרל"ג וחברו יחד ויקנו בתחלה אחוזה בקרבת יריחו, ותקנא בהם הממשלה ותפר את הקנין, ויתעוררו וילכו האנשים לתור למו נחלה אחרת ויבואו לעיר יפו ויקנו אדמת הכפר אמלעביש, הרחוק תשע פרסאות אנגליות, מהלך שתי שעות וחצי, מעיר יפו למזרחה, היקף 3,284 דוללאם, בין יפו ובין רמלה, מהלך שעה וחצי ממקוה ישראל, ומעט פחות משעה מראשון לציון. ראשית קורות הקולוניסטים האלה היתה רעה ונוראה מאד, כי מבלי דעת את אשר לפניהם כוננו מושבם במקום מנוגע על מי הירקון ע"כ תקפו עליהן מחלות איומות, ועוד מצוקות ותלאות וזועות נוראות מצאו אותם בשנים הראשונות עד כי חיהם לשאול הגיעו. אך באמץ רוח האנשים ובישע הנדיבים בעם הצליחו להעתיק מושבם מעברי פי פחת ולכונן נויהם בכפר יהודיה הרחוק מנחלתם כחמשים דקים (יעויין על המפה) ויקראו שם המקום "מושב יהודיה". הנה כי כן השתרנו עלו צרות רבות ורעות על יקירי ציון, בהתלם ברוב עוז ובשים נפש בכף לתקוע יתדם על נחלת אבותיהם. הצרות הראשונות האלה היו חבלי לידה לפעולת הישוב, ומני אז עד היום כבר יולדו

לנו קולוניות שונות בארץ הקדושה. עוד לא הגיעה השעה
הבשרה לכך, לספר את קורות הקולוניזאציון, ואין לרשום
את השיטה האחרונה מתחת להחשבון אשר לא נגמר
עדנה, אף גם לא זאת מטרת הספר, ואנו אין לנו אך
לתאר את הרברים כמו.

אלה הם המקומות אשר נחלו בני ישראל בארץ
אבותיהם: הנחלה הבכירה בבכורות, גן מונטיפיורי
וסביבו חלקת שדה למזרע חטה ושעורה, כמהלך שעה
אחת מעיר יפו מקצה גבול נחלת „מקוה ישראל“; השר „נ“ע
קנה את הגן והחלקה זה יותר מחמש ועשרים שנה, אך
החלקה הנחמדה תתפלש תחת ערמות חול ישימון, מפאת
אשר לא תפקד ביד הרוצים. מקוה ישראל, בית-למוד
וקולוניה, מהלך חצי שעה מעיר יפו, אשר קנה ה' נעמטער
ממעם חברת „חברים כל ישראל“; מדת השדה ארבעה
מיליאן וששים אלף אמות מרובעות. פתח תקוה, היא
הקולוניה אשר דברנו עליה למעלה, מדת ארמיתה 4400
אנקר, מספר יושביה 167 נפש, ומהם 18 משפחות או
110 נפש מיוצאי רוסיא. מחצית הקולוניה אצל הכפר
אמלעביש ומחציתה אצל הכפר יהוד; משם והלאה, לימין
המסלה העולה מיפו לירושלים, מהלך ב' שעות מיפו וב'
שעות מרמלה, סמוכה למקוה ישראל, ומהלך איזה פרסאות
אנגליות מפתח תקוה לפאת צפונות מזרחית, תשתרע
הקולוניה ראשון לציון; אותה תראינה עיני הקורא
בלוח הציור הנלווה אל ספרנו הנכחי, פתוח עץ מעשה ידי
אמן על פי תמונה פוטוגראפית העשויה למעננו בקולוניה
ההיא. היא נוסדה במחצית השניה לשנת תרמ"ב ע"י ה'
לעוואנטין ובני חברתו במקום הנקרא בתחלה „עין קורא“,
מדת היקפה בעת המקנה היתה אלף אנקר או שלשת אלפים

שלש מאות וששים דאלאש (הקונים שלמו בעדה 42,900 פֶּראַנק), בעת הזאת נמצאים בה שלשה ועשרים בתים; מחציתם תחתיים לכד ומחציתם תחתיים ושניים. משני עברי הבתים, הבנויים שורה מול שורה, נמועים עצים מפיקי ריח עדנים. מלבד בתי מושב בני אדם, נבנו גם ארבע עשרה ארוות, עשתי עשרה ארוות אבני גזית ושלש ארוות עץ; אף נחפרה באר מים טובים לשתיה, ועל הבאר מכונת-קימור לדלות המים. האויר טוב ונעים ליושבי המקום, ובתחלואים רעים לא ינוגעו. כל בהמות-בית המועילות לעבודת שדה, נמצאות שם במספר רב ועצים; בכל ימי הקיץ לא יחסר המוג באויר זך, על כן יצמחו שם עצי-פרי טובים, אף יגדלו פרע; בכל זאת לא יכלו הקולוניסטים להתכונן ולראות ברכה בעמלם, עד אשר הושיט אליהם „הנדיב הירוע“ את שרביט הזהב, ועתה בָּרוּחַ להם, התקונים הולכים ורבים נוכח הקולטור החדשה והעבודה תפרת ותעש פרי. משם והלאה תשתרע הקולוניה עקרון (יעויין על המפה) בארץ פלשתים, מהלך שעה מעיר יבנה ושלש שעות וחצי מעיר יפו, שטח אדמת הקולוניה הזאת אלפים ושמונה מאות דוללאס. עיר-מושב זאת נוסדה ע"י „הנדיב הירוע“ בעד אחד עשר אכרים עברים מסביבות רוזנאי בארצנו אשר באו לארץ הצבי לעבוד את האדמה. אלה הם מושבות בני ישראל לפאת מזרח ודרום לעיר יפו. ומעיר יפו לפאת צפון, מזורה הרשת לקולוניסטים עברים בכפר ארסוף (יעויין על המפה) אשר לחוף ים התיכון ישכון; שם תקעו המסיתים את יתדם וילכדו בחרטום מספר אנשים עברים. חלילה לנו להביא בחשבון את המקום הזה כי לא לנו הוא. אך בארץ הגליל העליון תאורנה עינינו לראות עירי-מושב המתנוססות כאבני נזר. על יד הר

הכרמל, במרחק כ"ה קילאמעטער מעיר חיפה תשתרע הקולוניה סאמארין. בגשת איש אל הקולוניה הזאת יראה לעיניו הר שומם וישתאה עליו, אך בעלותו אל ההר הזה, תעלוונה כליותיו למראה הוד הטבע אשר מסביב, בקעות ברוכות ופוריות תשתרענה ימין ושמאל. האויר הוא מסוגל לבריאות האדם; בימות החמה לא ילהט להם השמש, ובימות הגשמים לא יכביד הקור את אכפו. יכול השדמות יגאה ויצלה בשפע רב, חמים ושעורים יכסו את השדות, ומפרי העץ יזהירו תפוחי זהב ופרי תמרים ורמונים, יערים גדולים ועבותים יצמחו מסביב, ושם עצים רמים ונשאים, כבירים לימים וחזקים ומוצקים עד מאד, יכשרו לבנין ולמלאכת יד. גם ממילי אבנים נמצאים שם במעבה האדמה, אבני גזית טובים לבנין. רוב הקולוניסטים הם יהודים רומענים, וכבר טמו עמודי הקולוניה לנפול לולא גברו עליהם חסדי „הנדיב“ לחלצם ממצוקתם. משם והלאה ברדת הנוסע מעיר צפת לצד מזרח, בין שני הרים גדולים, מצד מזרח הר כנען, ומצד צפון הר אשר בשפולו עומד הכפר גיראוני¹), שם תשתרע הקולוניה ראש פנה. בין שני ההרים יוצאים בבקעה שני מעינות מים טובים לשתיה ומעלים ארוכה לשותיהם, ויעברו דרך כל הגנות הנשועים בין ההרים, ובצאתם משם והלאה יולו ברחבה על שדה המחרשה. הקולוניסטים החדשים קנו שלישי הכפר מיד היהודים ילידי צפת אשר ישבו בו מאז, ובשנת תרמ"ג עלה בחלקם שטח אלפים וחמש מאות דוללאם אדמה לחרישה

(1) הקולוניסטים אומרים אמור כי זו היא עיר עיון שהיתה הראשונה לחורבן ותהיה זו הראשונה לבנין, אך כאשר יראה הקורא על המפת

אין זו עיר עיון : Se non e vero e bene trovato !

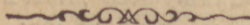

מלבד אדמת מרעה לצאן. הנדיב הידוע פרש את כנפי צדקתו גם על הקולוניה הזאת וירימה על גרם המעלה, קנה כלי מחרשה, נתן שדות לעניים ויתמוך בידי הקולו-ניסטים לבנות להם בתים לשבת, ויש תקוה כי עבודת האדמה תעלה בראש פנה ותפרח כחבצלת — משם והלאה תשתרע הקולוניה יסוד המעלה, בגליל העליון בחלק נפתלי, מהלך ד' שעות מצפת, אצל מי מרום, נקנתה מאת שלוחי קהלת מ. בארצנו בשנת תרמ"ד. שמת אדמתה 500 אֶנקר אדמת ניר, ומספר יושביה שנים עשר בתי אבות או שלשים ושש נפש.

התייר המהולל אָליפהאנט כתב אלינו במכתבו האחרון כדברים האלה: „מספר הקולוניות הראשיות אשר כוננו ידי היהודים בארץ הצבי עולה כעת שבע, ומספר יושביהן מן 1300 עד 1400 נפש, מהן ארבע בארץ יהודה ושלוש בארץ הגליל, מלבד קטנות העומדות להוסד ולא הגיעו עוד לגמר בשולן; את הקולוניות אשר בארץ הגליל הנני רואה ובוחר, יודע ועד, ואת הקולוניות אשר בארץ יהודה אדע גם כן, אך לא אבקר בהן כפעם בפעם כאשר אני עושה בארץ הגליל מקום משכני ומושבי האיתן: מן הקולוניות אשר ביהודה, נמצאה אחת בארסוף אשר בעלון נוצרים-מסיתים, והיא לא תצלח, כי לא זו הדרך. אותה אדע רק על פי השמועה, ולא התעורר החפץ בלבי לקרבה אליה לדעה מה יעשה בה, כי אין הדבר שוה בנוק העת והמרח. שתיים הנכבדות: ראשון לציון ועקרון הן יושבות על מלאת מנדבת הנדיב. הרביעית בארץ יהודה, החביבה לי מאד, „פתח תקוה“ היא עומדת ברשות עצמה, ועוד לא זכתה למנוחה והצלחה כראוי לה. בתחלה נפקדה בדבר הוות, ועתה יסער הפחה בעוזו נגד הקולוניסטים (ארץ חמדה) יב 12

התמימים אשר החלו לבנות למו בתים ואת פיו לא שאלו .
 בכל זאת אקוה , כי אם יעמדו כל חובבי הישוב לימינם ,
 תסור גם הדאגה הזאת . בארץ הגליל נמצאות שלש קולנויות :
 סאטארין , ראש פנה ויסוד המעלה ; הקולוניסטים בסאמארין
 סבלו תלאה הרבה יתר מכל הקולוניסטים אשר בארץ , אך
 עתה נחו מעצבם ומרגזם וישענו על צדקת הנדיב . אכן
 הקולוניסטים „בראש פנה" לא ראו רעה , כי מאז בואם
 נחלת שפרה עליהם , אדמתם טובה ופוריה , הנהגתם —
 הודות למנהלם איש חרוץ ונבון מילידי צפת — היא מתוקנת
 בתכלית השלימות , ועתה היתה עליהם גם השפעת הנדיב
 למרבה אשרם והצלחתם ; אכן הקולוניה יסוד המעלה עוד
 לא התכוננה באיתן ורב לה הדרך אל השלימות .*

מן ההשקפה הכוללת הזאת יראו הקוראים , כי הפעולה
 הגדולה והנכבדה , התיסדות מושבות לאחב"י בארץ
 אכותיהם , לע"ע עודנה כטיפה מן הים ; אך מטיפה לטיפה
 יתמלא ההין . חובה קדושה היא על אחינו בכל מקום שהם ,
 לסעד ולכונן את יסוד המעלה , ולעזרם כי ירעו ארץ וישכנו
 אמונה , כי „כשתאספו ותקבצו , אותה שעה
 אתם נגאלים , (אגדת בראשית פ"ז)

* עוד עלינו לשית נוספות לדברי אליפיהאנט ולהזכיר את הקולוניה
 החדשה גדרה (גרשמת על מפתנו בשלשה שמותיה , Gadara ,
 Gederoth , Katra סמוכה לעקרון , בין יבנה ובין אשרוד בקרבת תוף
 ים התיכון) , אשר שם תקעו בני חברת ביל"ו את יתדם . הקולוניה
 הזאת עוד לא הגיעה לגמר בנינה , ומהראוי לתמוך בידי הקולוניסטים
 למען יוכלו להשלים את מלאכת הבניה אשר החלו .

מערכת הדוממים והמתכיות באדמת כנען :

(מלואים לפרק 5)

אדמת רוב ההרים בא"י המערבית היא אדמת שיד (קאלק), וגם האבנים הן אבני חומר שידי רך, אך בארץ הבשן ובארץ ארגוב (מראכאנימים), אבני המקום הן אבני ברזל שהורות, ומים המלח נגבה יחל מרבץ אבני חול עד ארץ ארום. אדמת חמר רקועה בארץ יהודה וגם בארץ הגליל. במחוז הירדן בהרי רמה ורמלה נמצאות אבני שיש למכביר. במחוז ירושלים נמצאות בשפע רב אבני חלמיש (קיעזעל), וגם נמצאה בכל הארץ שכבת אבן החציץ (קיעזעל ארמיג) אשר ממנה יעשו את הזוכית. בסביבות ים המלח וכיאורים ובצות יש מוצא למלח רב. אף נמצאה זפת האדמה וחמר (ספאלט) בסביבות ים המלח ומשם והלאה עד קיר מואב, גם פחמי אבן נמצאים שם, אך מינם הוא גרוע מאד. לפאת גבול הדרומי וגם בסביבות חברון נמצא מין הנתר (נאטרום) שהיו עושים ממנו בורית בימי קדם. במחוז ארם צובה ובגבול הדרום נמצא ברזל רב ונחשת, וכן נמצא ברזל בהרי הלכנון ובהרי הגליל. וגם מי מתכות נמצאים במקומות שונים, והנבחרים בהם: חמי טבריא ומי גדר (נתבארו בפרקים הקודמים).

מלואים לדברינו ע"ד הקולוניא שמרון (זכרון יעקב)

השר אליפֿהאנט הודיע במכתבו האחרון למכ"ע Jew. Chron. כדברים האלה: „הנה זה שבתי מן הקולוניא סאמארין. העומדה זה מספר שנים, אך בחדשים האחרונים עלה מצבה למעלה למעלה, ותדרוך על דרך התקונים וההשתלמות. זה

כמה שנים הודעתי ע"ד הצרות והתלאות אשר עברו על ראש הקולוניסטים האלה מצד ממשלת תוגרמא, צרות אשר הרפו את ידיהם ושברו את לבם, עד כי לא היתה עוד כל תקוה להם להשאר על כנם, ואך בעזרת הנדיב הירוע ובעמל עושי דברו החרוצים והמהירים, הצליח הדבר להגות מן המסלה את מכשולי הממשלה. לו הוגד לי בשנה העברה, כי בעוד שנה אחת ראה אראה את הקולוניא במצב טוב וחזק כזה, חי נפשי כי לא האמנתי למשמע אזני! הנה המשגיחים והפקידים החרוצים ירעו את אשר לפניהם, ובעת ובעונה ההיא, אשר נעשתה השתדלות לפני ממשלת תוגרמא לקבל ממנה רשיון לבנין הבתים, בעת ההיא נעשתה כל התכונה הדרושה אל הבנין. לערך ששים בתי עץ נבנו הכן בלי נגרע דבר, עוד בטרם הוצבו על אדמת מכונם, וגם אבנים נחצבו והוקצעו, ושטחי המוסדות נערכו ונשמחו, הכל אשר לכל בהשקט ובלי המולה, והכל על מקומו בא בשלום, ובארח פלא זה הצליח ביד הבונים לברוא מתהו עיר יפה, בטרם עברו ארבעה חדשים מיום אשר בא הרשיון מאת הממשלה לבנות את הבתים. כעת יושבים שם 350 נפש, ויש תקוה כי הקולוניא הזאת תעלה ביפיה ובגדלה על כל הקולוניות אשר לאחינו באה"ק. גובה המקום הזה מעל חוף הים הוא אך 550 רגל, ומרחקו מחוף הים אך כשלוש פרסאות (אנגלית), והעומד בקולוניא ההיא יראה מחזה נחמד הנשקף על פני הים. כחצי פרסא מן הקולוניא נמצא כפר ערבי חרב ושומם, ובכפר ההוא התפלשו הקולוניסטים הראשונים בעפר השממות זה שלש שנים. בימים הרעים ההם כבר נמשה ונעזבה הקולוניא, ולולא אספתי בעדם כסף מאת אחי ורעי באנגליא, כי אז כפר פס כל זכר למו. כי למלא את סאת התלאה באו גם תחלואים רעים ונאמנים לשלוט באומללים ההם, שישבו באהלים רעועים בעיר

חיפה וימאנו לשוב אל הקולוניא. כמה שבועות ימים חלפו להם אשר נאלצו להחיות את נפשם בפיאסמער אחד ליום אשר נתתי לכל נפש כמו! והיום תאורנה עיני הנוסע העובר בקרבת הקולוניא. בארות בארות מים חיים נמצאים לעברי הקולוניא; בקרן אחת נמצא בית הכנסת, בנין יפה, 62 רגל על 54, ועזרת נשים רחבה ממעל לה. בקרן אשר מטולה, עומד בית הספר ובו חדרים יפים ומרווחים; הבית הזה הוא בנוי שניים, המורים יושבים ביציע העליון, וחדרי הלמוד נמצאים בתחתון. עוד שם נמצא בית פקודת הקולוניא, מקום משכן הדירעקטאר והמוכיר ועוד, אורך הרחוב אשר לשני עבריו עומדים בתי הקולוניסטים, הוא כפרסא אנגלית, בו 2,000 יארד. שבעתי עונג בראותי את העם הזה, עיני ראום ולא זר בעינים ותלאותיהם, ועתה זכיתי לראותם בנחת ובשמחה ושוב לבב. רוב האנשים הם אכרים טובים ותרועים, והמעט כמו אשר עוד לא למדו ידיהם לעבודת האדמה ילמדו ברבות הימים. הדבר הראשי המעמיד את הקולוניא הזאת, הוא הסדר הנעלה, המשמר האיתן אשר יסד ה' שייד, ואשר כעת יפקד בידים אמונות, ע"י ה' ווארמסער וה' דיגור. לעת הזאת יכול האדמה לא רב הוא, אך עיני האכרים נשואות יותר אל נמיעת גנים, כי המקום הוא מסוגל לזה במאד מאד. הד"ר אקווילא מעיר חיפה נתמנה לרופא תמידי בקולוניא הזאת, כי רופא חכם הוא וגם ידע את הארץ ואת מוגה בדיעה נכונה. ה' דיגורד הוא המורה לעבודת האדמה ובפרט לנמיעת גנים ופרדסים, כי מעטים יודעים כמוהו היטב את הנמיעה, (הלא הוא הגנן של הקעדיוו ישמעאל פחה במצרים), וה' ווארמסער הוא איש חכם ונבון הודע להפיק רצון מן הממשלה, ומן הקולוניסטים".

מראה מקום

הערים והמקומות וכו' הנזכרים בספר הזה

(מסודרים בסדר א"ב)

אלעלה (אל על) 180
 אלעפפא 179, 63, 41, 30, 27, 25, 17
 אל פלק (נהר) 157
 אל תביה 144
 אל תיה 159
 אמלעיביש 173
 אמנה (גבנון) 116
 אמנה (נהר) 116, 117
 אַמְתָּה 144, 128
 אַמְתּוּם (עיר) 128
 אנגר (נהר) 156
 אנדיאר (חלצית) 115
 אנמיזכיא 63, 54, 27, 10
 אנמיליבאנוס (מזל הלבנון) 113, 12
 אַסְאָד (כפר) 144 [18]
 אסוואר (הר) 118
 אפפאלאניא 164
 אפק 139
 אפרים (הרי אפרים) 14, 158
 אפרת 168
 אַקְאָר 167
 אקדיפפא 108
 אַרְאָדוּם 107
 אַרְאָמְטֵם 6, 12
 ארביד (ארבלה) 141
 ארזב 187

א

אבו זבורא (נהר) 157
 אבילה 116
 אבל שטים 129
 אדומים 167
 אדרעי (דעראאט) 126
 אויגוסטא פֿעליקס 112
 אויראניטים 120, 40
 אימורעא (ימור) 120, 40
 אילון (מהוז) 143, 139, 145
 אילון (בחל וכפר) 145
 אילת 37
 אַיִטְעָה 5
 איסקנדרונא 163, 109
 אכויב 163, 108
 אל גהאר 160
 אל גור 18
 אל חולה (עמק) 159
 אל הליל (חברון) 162
 אל כביר (נהר) 12
 אל צפנת 143
 אל קדן 157
 אל לעיאה (לעגא) 121
 אל מטען 115
 אל עוגה 157
 אל עזי (אראנטעס) 12

בית אל 168
 בית ברה (בית עברה) 129
 בית דגון 164
 בית הרן (בית רמתה, ליוויאט) 129
 בית זכריה 168
 בית חגלה 167
 בית לחם 168, 162
 בית נמרה (נמרה) 129
 בית סעידה (יוליאט) 124
 בית צור 168
 ביתר 164
 בית שאן (בייסאן) 123, 73, 40
 בית שמש 169
 בית תפוח 168
 בלום 156
 בעדיאס (כפר) 110
 בעלאט (Belat) 110
 בעל ביק 13, (העלואפאליס) 115
 בעל הצור 168 [166]
 בעל מעון (בית מעון) 180
 בעלפארט (קלט א'ש שקף) 183
 בעלקא 150, 121, 80, 45, 40, 29, 26
 בעעסטרא (כפר) 126
 בעקפעיא 115
 בצרה (Bozra, Bostra) 126, 121
 בקעה (Thal Buca) 113, 12, והיא
 בקעת ארם (צעלעזיריען) 115, 114
 הבקעה הגדולה 2
 בקעת הלבנון 166
 בקעת מגדו 159
 ברדה 13
 ברדוני (אל-ברדוני) 156
 ברומאנא 115

ארם 2
 ארם נהרים 38
 ארם צובה 38
 ארנון (נחל) 119, 36
 אַרניטהאַפּאָליס 110
 ארכוף 177, 175, 164, 63
 ארץ ישראל 4 וכו' 22, 42 וכו'
 א"י הדרומית 33
 א"י המזרחית 36
 א"י המערבית 36
 אשרוד 165
 אשקלון 165, 29
 אש-שאם (דמשק בפי הערביים) 118
 א'ש-ש'ם (סוריא) 41
 אשתאלה 169
 אשתמה 169

ב
 באַטאַנאַ 122, 120
 באניאס 124
 באסאניטיס (בשן) 40
 באסטריענוס (נהר) 111
 באר אברהם 162
 בארות 168
 באר שבע 45
 בוקיה (כפר) 171
 ביבלום (גבל) 107, 72
 בילום (נהר) 108
 ביסקינטא 115
 בעטאן 116
 בירות 166, 111, 104, 100, 58, 27, 25
 בירותא (Beritus) 109, 107
 בית און 168

גליל 123, 40, 34
 הרי הגליל 158, 136
 ארץ הגלעד הגבוהה 4
 גלעד (הר) 14
 גלעד (ארץ הגלעד) 151, 121, 36
 גמלא 152] 125
 גן מונטיפיורי (קולוניא) 174
 גִּרְזָה 127, 39
 גרזים (הר) 158, 129
 גרשה (gerasa) 127, 124
 גשור 120
 גת (רמלה) 96

ד

דאהר אל כדיב 13
 דאָרא (דאור, נפות דר) 106
 דביר 169
 דִּיאַ 124
 דיאור דאגה (הר אמנה) 14
 דיאלאן (גולן) 121, 40
 דיב (נחל) 163
 דיבון (דהיבאן) 131
 דיולים (Djalls) 110
 108 (W .Djiddin)
 דיע (el Dije) 111
 דיעבעל אל מאניא 138
 דיעבעל אקרא 14
 דיעבעל דאהי 158
 דיעבעל דרוז 139, 138
 דיעבעל טור (הר תבור) 158
 דיעבעל מכמל 13
 דיעבעל נְבִי הושע 129
 דיעבעל פוקעה 158

ברותה 116 בהערה
 ברכה 168
 ברכת אל רם 156
 בשן (ארץ הבשן) 138, 121, 36
 בשן (הר הבשן) 122
 בְּשֶׁרָה (אל בשרה) 131
 בְּתַנְיָה (אל אוריה) 167

ג

גאזא (עזה) 74, 5
 גאָלאַן 121
 גאלילעא (גליל) 40, 9
 גבל 107, 72
 גבע 167
 גבעה 168
 גבעון 168
 גדור 168
 גדרה 144, 125, 124
 גוילאניטים (דיאלאן) 122, 120, 40
 גולע (נהר, באסטורענוס) 111
 גור 119 24, 18
 גור זעיואבאן (עמק השמים) 152
 גוש הלב 72
 גותה 118
 גזר 169
 גי-אוני (כפר) 176
 גי בן הנום 168
 גיחון 161
 גי רפאים 48
 גלבוע (הרי) 158, 156
 גלגל 167
 גולה 168
 גולן (גולן) 126, 9

הרי סוריא (תולול) 21
 הר ציון 161

י

וואדי אל אחצר 156
 וואדי אל ערב 157
 וואדי אַראַבַּה 5
 וואדי יאבים 145, 157
 וואדי עגלון 157
 וואדי שריעה 157

ז

זאָהלע (Zahle) 115
 זָבְדְנִי 115, 13
 זהרני (נהר) 111
 זיב 108
 זיף 169
 זרונה 164
 זרקא (נהר אל זרקא) 121, 136, 156, 157]

ח

חברון 162, 169
 חולדה (Heldua) 111
 חולה (מי מרום) 115
 חוצירה (נהר) 156
 חורן 122
 חיפה (נהר, קישון) 156
 חיפה (עיר) 163, 167
 חלבון 116
 חלחול 168
 חלצית (אנדיאר) 115
 חמת (חמת) 13
 חמי טבריה 125

דיעבעל ריהאן 132
 דיעבעלע 167
 דיעדור 121, 40
 דיעדור (מעין) 147
 דמשק 117, 113, 56, 30, 25, 17, 9
 דן 165, 134, 45
 דעקאפאָלים 124, 40
 דעראאט (אדרעי) 126
 דַר קנון 163, 109

ה

האלעב (אלעפפא) 63
 האָמס 68, 12
 האסבע 166
 הָבָרס 143
 הויראן 121, 45, 36, 24, 21, 14, 9
 הוסבאָן (כפר) 130
 139]
 הוסן אל אקרד 167
 היעראמאקס 40
 היעראמיצעס (ירמוק) 55
 היפּפּא 124
 המון (Hamál) 109
 (Helbân) (חלבון) 166
 (Heldua) 111
 העליאפאלוס (עיר השמש) 115
 הר אמנה 14
 הר ההר (הר גוריא) 5
 הרי הויראן 122, 121, 40
 הר הזיתים 161, 160
 הרי טוירוס 14
 הרי הייש (דיעבעל הייש) 138
 הר המוריה 161
 הרי הנוזיריים 14

יבש גלעד (יאבים) 128
 ידור 139, 137, 122
 ידיריה 146
 יהודה (אריץ) 159
 יהודה (הר) 158, 23
 יהודיה (כפר) 173
 יודעא 9, 40 ועוד
 יומה (יטה) 169
 יוליאן (מחוז) 139, 137
 יוליאס 124
 יורעאל 65, 39, 26
 ישור 121, 40, 9
 ימא דסמכא (מי מרום) 155
 ים אדום 5
 ים גנוסר (ים כנרת) 155
 ימה של טבריה 121, 34, 21, 18
 ים חמיץ 68, 13
 ים כנרת 155, 120
 ים לוט (ים המלח) 154
 ים המלח 154, 152, 19, 14, 5
 ים סוף 19
 ים קדישא 13
 ים התיכון 154, 22, 5
 יסוד המעלה 178, 177
 יעזר 129
 יפו 169, 164, 64, 28, 25, 9
 ירבוד 29
 ירדן 157, 14, 13
 ירדן הקטן 157
 ירושלים 160, 25, 17, 9
 יריחו 163, 27
 ירמוק (היעראמאקס) 121, 119, 40
 ירמות 169 [143]

חמוס (עיר) 13
 חמת אל שייך 125
 הצבני 157
 חרמון 118, 113, 38, 20
 חרמון הגדול 81, 13
 חרמון הקטן 158
 חשבון (הוסבאן) 130
 ח'שבני (נהר) 134

ט

טאמיראס (Tamiras) 111
 טאפסאקום (תפסח) 48
 טאראבולום 166
 טבריה 167, 165, 21, 9
 טוירוס 10, [הרי טוירוס 14]
 טורון דל"ש גבר"א לר"ש 72
 טיה (אל טיה) 37
 טירישע טרעפפע 163, 109
 טירוס (צור) 12
 טסעיל 139
 טעקקיטיה 146
 טראכאניטיס (לעדיא) 122, 120, 40
 טריפאלי 5, עיין:
 טריפאליס 107, 106, 28, 26

י

יאבים 145
 יאָלאַן 122
 יאסופע (וואדי יאסופע) 116
 יבוק (נחל) 119, 36
 יבנה 164
 יבֶקֶש (יבוק) 123
 יבש (נחל) 123

לשון ים עכו 19
 לשע 5 (קאללירחאע) 130

מ

מאדייב (וואדי מאדייב) 36
 מאהנעה (מחנה) 128
 מאהנא 145
 מאין 130
 מאניא (הר) 138, 118
 מאנטראיעל (קרק) 41
 מגדיאל 164
 מדבר זיף 169
 מדבר כוריא 37, 22
 מדבר עמלק 37
 מדבר תקוע 168
 מדרגתה של צור 163
 מולדה 169
 מול-הלבנון 13
 מוקוטא (נהר קישון) 156
 מושב יהודיה 173
 מחוז הלבנון 32, 31
 מחנים 145, 139, 128
 מידבא (מעדאבא) 130
 מי הירקון 157
 מי מגידו 156
 מי מרום 155, 134, 24, 17
 מיסעאל 164
 מכמס, מכמש 167
 מָקְרוּם 123
 מנדיר (שריעת מנדיר) 121
 מעון 169
 מעזאפאטאמען 43, 38
 מעזאריה 141

כ

כאן נאקורה 163
 כביר (נהר אל כביר) 106
 כונתיראי 149, 136
 כורדני (תל כורדני) 156
 ככר הירדן 160, 134
 כלב (Nehr el kelb) 114
 כנען 30, 25, 22, 1
 כנען המערבית 20
 כנרת 18
 כפירה 169
 כָּפָר אֶפִּיל 128
 כרוכירילון (נהר זרקא) 156
 כרמל (הר) 164, 153 20, 14
 כרמל (עיר) 169

ל

לאזא 5
 לבנון 113, 25
 לבנון המערבי 113, 26, 13
 לבנון (הר) 158 26, 23, 22, 20
 לבנון המזרחי 116, 113
 לוד 169
 לָבֵן (אל לָבֵן) 157
 לוד 9
 לודקיה 167
 לועזע 115
 ליטאני (נהר) 133, 115, 110, 12
 לִישׁ (דן) 134
 לעאָנמעס (ליטאני) 12
 לעגא (לעיאה) 121
 לעדיא 40
 לעיאָה 121

(ארץ המדה)

נחל כרית 167
 נחל לגיון (מי מגידו) 156
 נחל מצרים 5
 נחל קדרין 168, 158
 נחל פריע 159
 נטפה 169
 ניהא אבלא 115
 נעמן (נהר, בלום) 156
 נערן 168
 נפות דור 164
 נפתלי (הרי נפתלי) 158, 14
 נצרת 21

ס

סאידה 26
 סאלט 147, 128
 סאלכאט (סלכה העתיקה) 126
 סאמאריא (שמרון) 36, 9
 סאמארין 178, 175
 סאפֿיטא 167
 סאר 129
 סדום (הר סדום) 155
 סורגהאיא 116 (Suk Wall Araba)
 סוריא 101, 42, 41, 25, 15, 10, 9
 סוריא הצפונית 12, 20, 25, 30, 17
 סוריא התיכונה 25
 סוריסמאן התוגרי 9
 סיר (נחל) 130
 סכות 146
 סלע עיטם 168
 סעידה (צידון) 166, 111, 41
 סערנירע 163, 108

127 (Metropolis Arabiae)

מעכה 120
 מעלה עקבים 5
 מערבא 5, 154
 מערת עדולם 169
 מערת פמייס (פאניאס) 157
 מעתולעה 134
 מצודת דוד 162
 מצפה 168
 מקדה 169
 מקוה ישראל 174
 מרגא אבן עמיר (יזרעאל) 159
 מר עליאס 164

נ

נאבולוס (שכם) 166, 40, 37
 נאזירא 167
 נב 167
 נבח 126
 נבטיה 132
 נהר אבן זכורא 164, 157
 נהר אל אבדר 164
 נהר אל חוצירה 156
 נהר אל כביר 13, 12
 נהר אל עוגה 157
 נהר אל פלק (נחל קנה) 157
 נהר רובין (נחל שורק) 157
 ננה (עיר) 139
 נוקרא 40
 נוריא (הר נוריא) 5
 נחל אשכול 162
 נחל הבשור (נחל חברון) 157
 נחל המלך 156

עמק היירדן 80, 30, 23, 24, 20, 17
 עמק עיון 133 [119, 102]
 עמק צפורי 159
 עמק קדרון 61
 עמק רפאים 161
 עמק השמים 52
 עמק השרון (שרון) 20
 עֲנָב 169
 ענתות 167
 עם (עום, עוץ) 140
 עֶם-כֶּסֶל 141
 עם-סאלט (רמת גלעד) 47
 עפני 168
 עפרה 168
 עפרון 128
 עצמון (אימעה) 5
 עֶקְבָה (אילת) 37
 עקבת עם תניה 8
 עקרון (קולוניא) 77, 175
 עֶרְבָה (בקעה) 37, 12
 ערבה (כבר היירדן) 60
 עֶרְבֵיָה 40
 ערבת ירהו 160
 ערוער (ערער) 29
 עריש (אל עריש) 5
 ערק אל עמיר 150, 130
 עיש-שריעה (ירדן) 157
 עישתרות (תל עשרה) 140

פ

פֶּאֶהִיל 123
 פאלאטירוס (צור הישנה) 163
 פאלמירא (תדמור) 54

פפה (אל ספה) 121
 פציטהאפאליים (בית שאן) 123, 40, 9

ע

עבר היירדן המזרחי 102, 33, 26, 21
 עדולם 169 [148]
 עזרלון (עמק יזרעאל) 159, 65
 עזה 165, 20, 9, 5
 עזמות 167
 עזקה 169
 עטרות 168
 עט-טיה (מדבר) 12
 עי 168
 עיבל (הר) 158, 129
 עיון 176
 עיטם 168
 עין 6
 עין גלים 167
 עין גדי 24
 עין השלוה 161
 עין סיט 141
 עין פִּיט 135
 עין קורא 174
 עין רוגל 161
 עיר השמש (העליאפאליים) 115
 עכו 167, 163, 108, 107, 65, 61, 25, 9
 עלמות 167
 עלעאומהורום 106
 עמק גור (עיון גור)
 עמק הגדול 159
 עֶמְקָה 108
 עמק זבולון 159
 עמק יהושפט 162

ק

- קאללירהָאָז 152, 130, 5
 קאלאָט (Kalaat Schemaa) 109
 קאסינן 118, 116
 קאסימיע (Nahr Kasimie) 110
 קאפיטאלינא איילא (ירושלים) 67
 קארן (Karn) 110
 קרש 165, 12
 קובור אל מולוק 110
 קוועקאט 108
 קיסריה (נהר) 156
 קיר מואב (קרבן) 131
 קישון (נחל) 156
 קלש אָש שְׁקִיף 133
 קנת 126, 124
 קסמיה (אל קסמיה) 156
 קסריה 156, 63, 9
 קסרין 69, 67
 קרית ארבע (חברון) 169
 קריתים (קורעיאט) 130
 קרבן 149, 41
 קרְתָא 164

ר

- ראס אל אַבְיָאָד 109 163
 ראשון לציון (קולוניא) 177, 174
 ראש פנה (קולוניא) 178, 176, 173
 רבלה 6
 רבת בני עמון 150, 124
 רמה 168
 רמון 168
 רמות, רמות מצפה (סאלט) 128
 רמלה (גת) 173, 96

פאמיא 13

פאייאָן 124

- פאנעאס (צעזארעא פיליפּי) 124
 פאַרפּיריאָן (על די'ע) 135] 111
 פּאַלְאַמֶּא (עכו) 108, 39
 פֿילאַדעלֿפּיא 127
 פיניקיה 106, 2
 פיק (אפיק) 139
 פלשתינא 148, 42, 40, 4
 פלשתינא סוריית 4
 פלשת (ארץ פלשת) 23
 פמויס 157, 135
 פנואל 128
 פֿעאַניציאַ (פֿיניציה) 106, 39
 פעללאָ 124, 123, 39
 פֿעססאַטאַ (Fessata) 110
 פערעא 123, 120, 119, 39, 9
 פריע (נחל) 159
 פתח תקוה (קולוניא) 177, 174

צ

- צאנין (Dj. Sunnin) 114
 צור 166 (Sár) 109, 12, 2
 צידון 111, 110, 2
 צור (C. Nakura) 109
 צעזארעא 164, 55
 צעזארעא פיליפּי 124
 צעלעזיריען 114 106, 38, 12
 צפת 172, 167, 165, 9
 צפת (הרי צפת) 21
 צרפת (הקרמוניה) (כפר Sarafend) 172, 111, 110]

שרון 20
שריעת מנריר (ירמוק) 121

ת

תאנת שילה 168
תבור (הר תבור) 158
תדמור (פאלמירא) 54
תולול 14, 21
תל אֶל תֵּרָה 138
תל אל פֵּרים 138
תל אל קדי (עיר) 134
תל אשרה 140
תל אֶשְׁתֵּרָה 126
תל כורדני 156
תמנת 169
תמשאה (אל תמשעה, נהר זרקא)
156] תנתורא 164
תפסה 48
תקוע 168
תרצה (תלוזה) 159

רמת גלעד 147
רפֵּנָא 124
רשֵׁיה 166

ש

שֵׁאִיבֶּע 116
שאמוכונימים (מי מרום) 155
שבמה 130
שונים 72
שמאָראַ 115
שמים 152
שיחור לבנת 108
שייק סאאר 140
שילה 168
שכה 169
שכס (נאבולום) 167, 166, 9
שלוח (מעין) 168
שמרון 36
שמרון מרון 108
שעך דאמון 108
שפלה גיבוסר 159

תוכן הענינים

כִּפַּת א"י

לוח תמונת הקולוניה „ראשון לציון

מִן	עַד	צד	
VIII —	III		מפני קשט סלה !
15 —	1		פרק 1 הזות הכל
18 —	15		פרק 2 אורא דא"י
22 —	18		פרק 3 חומר ארץ הקדושה
29 —	22		פרק 4 על פרי הארץ
35 —	29		פרק 5 מערכת החי
42 —	35		פרק 6 מהלכות הארץ
77 —	42		פרק 7 תולדות א"י וסוריא
94 —	77		פרק 8 בואו חשבון
106 —	94		פרק 9 אי זו הדרך וסדרי הארץ מה המה ?
131 —	106		פרק 10 המנהל
154 —	131		פרק 11 מסע אלי־האנט מעבר הירדן מורחה
171 —	154		פרק 12 מערבא
178 —	171		פרק 13 מושבות בני ישראל
	179		מלואים לפרק 5
			מלואים לדברינו ע"ד הקולוניה שמרון (זכרון יעקב)
181 —	180		
191 —	182		מראה מקום הערים והמקומות וכו'

B
90.

מחירו עם המפה 60 קאפיעעק

עם הפארטא .

אורעמע

N. SOKOLOW

Redaction „Haasyf“

Warschau.

AKADEMI
KÖNYV
TÁRA

AKADEMI
KÖNYV
TÁRA